

N Á R O D O P I S N Á

l'eu'ne

3/2025

N Á R O D O P I S N Á

l'eu'ne

3/2025

OBSAH

Studie k tématu **Životní styl a bydlení v etnologické perspektivě**

Od periférnej lokality k vyhľadávanej mestskej štvrti: obrazy života a bývania v bývalej robotníckej kolónii (<i>Juraj Janto</i>)	155
“I Am Living My Dream... For Now.” Reimagining Suburban Living in Slovakia (<i>Soňa G. Lutherová</i>)	168
“A Public Place Should Be for Both Roma and Non-Roma.”: The Function and Use of Public Places from an Ethnic Perspective (<i>Michaela Konopíková – Martin Soukup – Tomáš Retka – Lada Víková</i>)	181
Nábytková tvorba Ústředí lidové umělecké výroby a její podíl na stylu Krásné jizby (<i>Alena Křížová</i>)	197
Nábytek, stolní a ložní textilie ve venkovské domácnosti na Pardubicku v 16. století (<i>Josef Svoboda – Martin Šimša</i>)	207

Společenská kronika

Za Josefem Jančářem (1931–2025) (<i>Martin Šimša</i>)	226
---	-----

Výstavy

Výstava Vajco (<i>Daniel Drápala</i>)	228
Projekt a stejnojmenná výstava Krajky pro Marii (<i>Petra Mertová</i>)	229
Výstava „Šumavské sklo ve víru válečných časů“ v Pavilónu skla (PASK) v Klatovech (<i>Marta Ulrychová</i>)	230
Výstava „Jen o vlásek. Příběh Zdenky Fantlové“ (<i>Marta Ulrychová</i>)	232

Zprávy

Mezinárodní workshop věnovaný tradiční technice výstavby z hliněných válků (<i>Martin Novotný</i>)	233
Modrotiskový picnic v Luhačovicích (<i>Hana Dvořáková</i>)	234

Festivaly

Jubilejní MFF Strážnice 2025 (<i>Hana Hlôšková</i>)	235
---	-----

Recenze

F. Vrhel: Vybrané texty o etnologii, lingvistice a Borgesovi (<i>Ondřej Hejnal</i>)	237
P. Bulena – M. Křivanová – N. Pospíšilová – I. Vojancová: Muzeum v přírodě Vysočina (<i>Martin Novotný</i>)	239

Contents in English

240

Od periférnej lokality k vyhľadávanej mestskej štvrti: obrazy života a bývania v bývalej robotníckej kolónii

Juraj Janto

DOI: 10.62800/NR.2025.3.01

From Peripheral Location to Sought-After Urban Neighbourhood: Images of Life and Housing in a Former Workers' Colony

This study examines the image (representations) of life and housing in the former workers' colony of Dornkappel, today the Bratislava district of Trnávka, during the period before the Second World War and the socialist era. The settlement emerged as a workers' colony on the outskirts of Bratislava in the late 1920s and early 1930s, acquiring a reputation as a backward, poor and socially inferior neighbourhood with harsh living conditions. In the second half of the 20th century, the growing locality, now renamed Trnávka, was gradually integrated into the urban fabric. Nevertheless, its image as both a territorial and social periphery within Bratislava persisted. After 1989, the situation changed and Trnávka transformed into a desirable and attractive place to live.

Key words: workers' housing, workers' colony, image of locality, representations, memories, Slovak ethnology

Acknowledgement: Tento výstup vznikol v rámci grantového projektu VEGA 1/0584/25 Repräsentácie mesta v období socializmu.

Contact: Mgr. Juraj Janto, PhD., Katedra archeológie a kultúrnej antropológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Gondova ulica 2, 811 02 Bratislava 1, Slovenská republika; e-mail: juraj.janto@uniba.sk; ORCID: 0000-0001-5502-2723

Jak citovať / How to cite: Janto, Juraj. 2025. Od periférnej lokality k vyhľadávanej mestskej štvrti: obrazy života a bývania v bývalej robotníckej kolónii. *Národopisná revue* 35 (3): 155–167. <https://doi.org/10.62800/NR.2025.3.01>

Výskum bývania a spôsobu života vo vidieckych lokalitách patrí medzi stále témy etnologického bádania. V sledovaní tradičnej kultúry prinášal komplexný pohľad na všetky oblasti každodenného života. Od 80. rokov 20. storočia, od počiatku urbánnych výskumov v slovenskej etnológii, sa tento záber rozšíril aj o mestské lokality. Najprv bolo bádanie zamerané hlavne na historicko-etnografickú rekonštrukciu prvej polovice 20. storočia, neskôr, najmä od nového tisícročia, pribúdali výskumy aktuálnej sociálnej reality urbánnych štvrtí (napr. mestských sídlisk), resp. ich nedávnej socialistickej minulosti. Osobitnou kategóriou sídel boli tie, ktoré nereprezentovali tradičnú kultúru vidieka, ale ani „klasický“ typ mestského bývania. Máme tu na mysli štvrte, ktoré vznikali v súvislosti s industrializáciou krajiny od približne prvej tretiny 19. storočia až do druhej svetovej vojny.¹ Robotnícke kolónie poskytovali bývanie pre zamestnancov priemyselných

podnikov a v priebehu ďalšieho vývoja sa stali, pokiaľ nezanikli, integrálnou súčasťou miest alebo vidieckych obcí. V prípade nepriaznivého stavu zaznamenali sociálny regres a stali sa z nich miesta koncentrácie nízko-príjmových, či dokonca sociálne vylúčených skupín obyvateľov. Trajektória ich ďalšieho vývoja závisela spravidla od kontextu širších spoločensko-hospodárskych faktorov, najmä zamestnanosti v regióne, v ktorom sa nachádzali. Niektoré z nich zaznamenávali v priebehu dejín aj niekoľko zmien svojho obrazu na škále pozitívneho alebo negatívneho vnímania.

Cieľom nášho príspevku je predstaviť a analyzovať obrazy (reprezentácie) o minulosti i súčasnosti bývania a života obyvateľov niekdajšej robotníckej kolónie Dornkappel. Tá je dnes súčasťou štvrte Trnávka v mestskej časti Bratislava 2, Ružinov. Lokalita vznikla v medzivojnovom období ako robotnícka kolónia a po druhej svetovej

vojne sa postupne stala integrálnou súčasťou mesta, jeho zástavby i života. V úvode sa venujeme prehľadu výskumu spôsobu života priemyselných robotníkov na Slovensku s osobitným zreteľom na robotnícke bývanie. V hlavnej časti opisujeme a analyzujeme interpretácie života a bývania skúmanej lokality v období pred a po druhej svetovej vojne. Napokon v závere sumarizujeme svoje zistenia. V príspevku predstavujeme vyvíjajúci sa obraz lokality počas celého obdobia jej existencie, interpretovaný v dobových textoch i neskoršie publikovaných a verbálne formulovaných spomienkach.

Výskum života robotníkov v slovenskej etnológii

Hlbší záujem o spôsob života robotníkov sa začal v Európe objavovať v polovici 19. storočia v súvislosti s postupujúcou industrializáciou európskej spoločnosti. Prvé empirické práce (napr. Friedrich Engels, Frederic Le Play, Charles Booth, Seeböhm Rowntree) sa opierali o štatistiky, ale i o priame pozorovanie alebo rozhovory a mali často charakter moralizujúcich a sociálnokritických apelov. Výskum robotníkov sa od konca 19. storočia začal rozvíjať aj v USA (William E. B. Dubois, Jane Adamsová), neskôr v rámci chicagskej urbánnej školy. Viac systematicky sa rozvíjalo bádanie po nástupe nového storočia (napr. Maurice Halbwachs, autor konceptu kolektívnej pamäti, obhájil v roku 1912 na parížskej Sorbonne prácu o spôsobe života robotníckej triedy) so zvýšeným záujmom v čase hospodárskej krízy. Výrazný nárast záujmu o život robotníkov nastáva v Európe v 60. a 70. rokoch, keď vyšlo množstvo prác (vo Veľkej Británii napr. Edward P. Thompson, Joanna Bourkeová, v Nemecku Jürgen Kock, Hans Ulrich-Wehler, Klaus Tenfelde), boli založené špecializované časopisy i akademické pracoviská. Po istom útlme bádania zameranie na mikrodejiny v historickej vede prinieslo opäť obnovu záujmu o dejiny spôsobu života robotníkov, robotníckych štvrtí, tovární (Holubec 2008: 11). Výskumy (sociálnych) historikov, architektov, kunsthistorikov, sociokultúrnych antropológov, etnológov, sociológov a iných priniesli (a prinášajú) bohatú produkciu textov o rôznych aspektoch bývania a života priemyselných robotníkov. K tejto problematike existuje v zahraničí teda pomerne rozsiahla literatúra,² a aj v susednom Česku je viacerých výstupov vrátane samostatných publikácií.³ Situácia na Slovensku je podstatne skromnejšia.⁴ V období

socializmu sa tu bádanie historickej vedy redukovalo na politickoekonomické aspekty, dejiny robotníckeho hnutia a jeho „triednych bojov“⁵. Ostatné disciplíny – medzi nimi hlavne etnológia – sa téme venovali len v malom rozsahu. Skúmanie spôsobu života (priemyselných) robotníkov vrátane ich bývania sa do pozornosti vtedajšieho národopisu dostáva až po roku 1948 v súvislosti so záujmami nového politického režimu. Hoci potreba výskumu priemyselného proletariátu, ako ideologicky preferovanej triedy, sa zdôrazňovala viackrát, zostala viac-menej nenaplnená. Dôvodom bola skutočnosť, že vtedajší výskum sa na Slovensku plne sústredil na výskum tradičnej kultúry vidieka, ktorá pod tlakom programovej modernizácie rurálnej krajiny prostredníctvom kolektivizácie, industrializácie a urbanizácie postupne ustupovala. Bádanie tak reflektovalo potrebu zachytiť zanikajúci svet tradičnej kultúry v poslednej etape jej fungovania ako každodennej reality. O to viac, že v slovenskej etnológii chýbali z tejto oblasti nielen územné či tematické monografie, ale aj základné súborné diela. Situácia sa tak výrazne líšila napr. od českej alebo poľskej vedy, kde sa etnografický výskum významne zameriaval aj na skúmanie robotníkov a jeho výstupom boli potom viaceré publikácie. Napriek uvedenému aj v rámci slovenskej etnológie vzniklo niekoľko textov, ktoré tak reagovali na proklamovanú politickú objednávku skúmania uvedenej sociálnej skupiny. Prvou historicko-národopisnou monografiou spracovanou „na základe výskumu robotníckej triedy“ (Filová 1956: 5) mala byť práca *Banícka dedina Žakarovce* (Mjartan 1956). Dielo však v podstate prinášalo klasický text o tradičnej kultúre vidieckej lokality so zohľadnením niektorých špecifik zamestnania jej obyvateľov v baníctve. Napokon už v úvode monografie sa to zdôvodňuje tým, že „väčšina nášho robotníctva má svoj pôvod v roľníctve“ a „do zamestnania v priemysle si priniesla roľnícky, dedinský spôsob života, ktorý tu dlho zotrval“ (Filová 1956: 5). Ďalším významnejším textom z nami sledovanej oblasti je kapitola o bývaní robotníkov horehronských hút a železniarní v najrozsiahlejšej národopisnej monografii o regióne Horehronie. Jej autor Ján Mjartan (1974: 58 – 64) rozdeľuje bývanie tunajších robotníkov do troch foriem. Prvou boli veľké budovy s viacerými jedno alebo dvojizbovými bytmi, pričom v každom byte (izbe) bývalo i niekoľko rodín. Druhú formu, podobnú tradičnému roľníckemu bývaniu,

predstavovali samostatné rodinné domy s trojpriestorovým členením s dvorom a malou záhradou. Aj v takýchto domoch a jeho izbách zvyklo bývať niekoľko rodín. Výstavbu obidvoch foriem zabezpečovali podniky. Tretím typom robotníckeho bývania boli vlastné rodinné domy, ktoré si svojpomocne postavili pracovníci tovární.

V sledovaní predmetnej témy boli dôležitými aj monotematické „robotnícke“ čísla *Slovenského národopisu*. Druhé číslo periodika z roku 1976 sa zameriavalo na folklór, konkrétne na robotnícke piesne, druhé číslo z roku 1980 prinášalo štúdie o susedských vzťahoch, migráciách, vplyve textilného priemyselného podniku na zmeny tradičného odevu a pod. Príznačné pre „podvýživnosť“ spracovania témy v slovenskej vede bolo, že v oboch číslach boli významne zastúpené štúdie českých kolegov. Z konkrétnych autorov – etnológov, ktorí sa venovali téme života robotníkov, treba, okrem Jána Mjartana, spomenúť Soňu Kovačevičovú. Tá si všímala robotníkov vo všeobecných charakteristikách vývoja tejto sociálnej triedy na Slovensku, so zameraním na Gemer (1976) a v ďalšej štúdii (1987) sa pozrela na bývanie „ľudových vrstiev“, teda hlavne robotníckych rodín, v Bratislave. Témy bývania robotníkov (v Bratislave) sa dotkli aj František Kalesný (1980) a Jaroslav Čukan (1985), ktorý sa venoval niektorým aspektom života pracovníkov textilnej fabriky v Ružomberku-Rybárpoli.

Politické zmeny v roku 1989 prinášajú definitívny koniec programového záujmu – hoci (z vyššie uvedených dôvodov) nevelkého a viac deklarovaného – slovenskej etnológie o tému robotníkov (v roku 1989 bolo tretie číslo *Slovenského národopisu* venované ešte baníkom). Okrem etnológov sa životom priemyselných robotníkov zaoberala aj historička a pamiatkarka Viera Obuchová (1986, 1989, 2020). V súvislosti s jej záujmom o priemyselné pamiatky sa venovala tiež formám bývania zamestnancov bratislavských podnikov. Napokon staršie materiálové texty nájdeme aj u múzejníkov, napr. o robotníckom (baníckom) bývaní v Handlovej (Kopáčiková 1985), ojedinelé štúdie o robotníckych kolóniách na Slovensku sa objavujú u historikov, architektov a etnológov aj v posledných dvoch desaťročiach (Lacko 2012; Sekula 2012; Agócs 2014; Janto 2015; Murín 2015). Súvisiacou i samostatnou kategóriou je potom záujem o zamestnanecké bývanie v továrenských mestách firmy Baťa – vo Svite (napr. Malovcová 2009) a v Partizánskom (Vladár – Wiedermann 2000).

Priemysel a bývanie robotníkov v Bratislave

Na Slovensku dlhodobo (až do 50. rokov 20. storočia) dominovalo poľnohospodárstvo, hoci Slovensko ako súčasť monarchie patrilo k ekonomicky najvyspelejším častiam Uhorska. Medzi jednotlivými regiónmi však existovali významné rozdiely. Mohli sme tu nájsť vyspelé priemyselné a banícke regióny i zaostalé oblasti s extenzívnym obrábaním pôdy a chovom zvierat. Industrializácia nemala plošný charakter a priemyselné podniky tu vznikali jednotlivo, mimo mestských centier v blízkosti surovínových zdrojov. Výnimku z tohto pravidla predstavovala Bratislava, niekdajší Prešporok, jedno z najviac industrializovaných miest Uhorska. V Bratislave sa rozvíjal priemysel výstavbou nových podnikov, resp. postupnou premenou manufaktúr na fabriky približne od polovice 19. storočia. Medzi prvé priemyselné závody patrili: podnik na výrobu tabaku (1853) a plynáreň (1856). K výraznejšiemu nárastu fabriek došlo po rakúsko-uhorskom vyrovnaní (1867), keď uhorská vláda programovo začala podporovať industrializáciu v dovtedy agrárne orientovanej a priemyselne málo rozvinutej časti monarchie. Zo známejších podnikov, ktoré vznikli v tom období, treba spomenúť továreň na výbušniny a náboje – Patrónka (1870), Steinov pivovar (1871), závod Dynamit-Nobel na výrobu dynamitu a chemických látok (1873), továreň na kefy, ktorá nadviazala na činnosť manufaktúry (1875), podnik na výrobu textilného tovaru – Klingerka (1889), rafinériu minerálnych olejov Apollo (1895), továreň na káble – Káblovka (1895), dodnes fungujúci podnik na výrobu čokolády a cukrovniiek – Stollwerck (1896, od roku 1948 s názvom Figaro) a továreň na smaltované nádoby (1899). Na prelome 19. a 20. storočia bolo v Bratislave viac ako päťdesiat priemyselných podnikov s asi 600 robotníkmi. V ďalšom období pribudli väčšie prevádzky, ako továreň na nite Cvernovka (1900), závod na elektrické stroje Siemens (1902), elektrotechnický závod Danubius-Elektrik (1902), pradiareň bavlny Danubius (1907), závod na výrobu gumy a kaučuku – Matador (1904) a podnik na výrobu umelej hmoty – Gumon (1911) (Obuchová 2020; Továrne). Pred prvou svetovou vojnou sa približne tretina všetkých obyvateľov mesta živila prácou vo fabrikách a Bratislava si udržiavala postavenie priemyselne najrozvinutejšieho mesta Slovenska aj po vzniku Československej republiky.

Čo sa týka bývania zamestnancov priemyselných podnikov, asi polovica žila a bývala v okolitých vidieckych obciach, odkiaľ dochádzala do Bratislavy. Prácu v priemysle kombinovala s poľnohospodárstvom ako hlavným či doplnkovým zdrojom obživy. Ostatní robotníci nachádzali ubytovanie priamo v meste. Tu bývali v prenájmoch a podnájmoch v starších chátrajúcich domoch, ktoré boli z tohto dôvodu aj cenovo dostupné. Núdzovou formou bývania boli dokonca aj obydlia provizórne pozbíjané z dosák, plechu, lepenky atď. Takéto typy prístreškov sa nachádzali napr. v častiach Elyzeum a Zaboš (Ovsište) na pravom brehu Dunaja v súčasnej Petržalke a takisto aj v Dornkappli. Významnú skupinu bývania predstavovali domy, ktoré boli postavené cielene pre robotníkov. Jednými z prvých boli byty, ktoré vznikli v roku 1873 prebudovaním pôvodných kasární z prostriedkov zámožného mecéna (podľa literatúry baróna Walterskirchena) v časti Blumentál (Obuchová 2020: 281). Z prostriedkov filantropa sa od roku 1894 postupne budovala aj tzv. Schulpeho kolónia (podľa mena iniciátora), ktorú tvorilo sedem obytných objektov s bytmi pre 120 rodín s materskou, základnou školou a knižnicou. Napokon najpočetnejšou skupinou kolónií boli tie, ktorých výstavbu iniciovali konkrétne fabriky a ich majitelia. Podnetom bol aj uhorský zdravotnícky zákon z roku 1876, ktorý nariaďoval väčším zamestnávateľom postarať sa o primerané ubytovanie svojich zamestnancov. V niekoľkých etapách bola budovaná kolónia pre pracovníkov závodu Dynamit-Nobel (ľudovo Dynamitka). Vznikla už v roku 1880, v nasledujúcom desaťročí bola rozšírená o ďalšie domy a v roku 1913 k nej pribudla tzv. nová kolónia. S rozširujúcou výrobou boli v 40. rokoch postavené ďalšie obytné objekty a tiež nová kolónia, tzv. Trojdomy. Napokon od 40. rokov v niekoľkých etapách stavali aj Mierovú (pôvodne Vistra) kolóniu. Poslednú etapu jej výstavby projektoval Vladimír Karfík.⁶ Obytné kolónie alebo bytové domy pre zamestnancov mali aj ďalšie bratislavské závody – Stollwerck, Apollo, Danubius, Kablo, Klinger a ďalšie. Poslednou skupinou obytných štvrtí pre robotníkov boli tie, ktoré si obyvatelia vybudovali samostatne, resp. s pomocou spolkov (to bol príklad lokalít: Slamený vrch, Tehelné pole, Auliesel/Aulizl, Zaboš, Ružinov, Emyháza, Westend...). Je to aj prípad nami sledovanej lokality Dornkappel. Okrem robotníckych vznikali aj iné zamestnanecké kolónie;⁷ z dôvodu bytovej krízy štát

napr. financoval výstavbu bytov pre zamestnancov ministerstiev, poštových úradov, škôl, legionárov a pod.

Takmer všetky robotnícke kolónie boli asanované do 80. rokov 20. storočia. Zostali zachované len niektoré výrazne prestavané časti Schulpeho obytného súboru a štvrte chemického závodu zo 40. rokov 20. storočia – Trojdomy a Mierová kolónia⁸ (Kovačevičová 1987; Obuchová 1989; Robotnícke kolónie).

Obraz lokality a jeho výskum

Naším cieľom je ďalej predstaviť a analyzovať obrazy o minulosti bývania a života obyvateľov niekdajšej robotníckej kolónie Dornkappel. Pod obrazom lokality máme na mysli interpretácie (reprezentácie) života v skúmanom sídle, celkové predstavy o štvrti, charaktere bývania, obyvateľoch zdieľané v istej dobe, kontexte, príp. skupine ľudí. Zameriavame sa na vyvíjajúci sa obraz lokality počas celého obdobia jej existencie, interpretovaný v dobových textoch i v neskoršie publikovaných a verbálne formulovaných spomienkach. Konkrétne skúmame: (1) obraz lokality v 30. rokoch 20. storočia a (2) interpretácie života v Trnávke v období socializmu (čiastočne doplnené o jej súčasný obraz). V prípade reprezentácií medzivojnovkej robotníckej kolónie sme sa opierali o textové zdroje⁹ – dobové publikované práce a spomienky, ktoré boli zachytené do písomnej podoby v súčasnosti. K prvým patrí kniha novinára, úradníka, básnika Ilju Jozefa Marka *Dornkappel. Predmestie troch jazykov* (Marko 1938). V tejto sociografii¹⁰ autor prináša pomerne podrobné (i keď miestami beletristicky podané) informácie, často i s číselnými údajmi,¹¹ o živote v lokalite v období pred druhou svetovou vojnou. Publikáciu dopĺňa aj cyklus fotografií, ktoré by sme mohli zaradiť do kategórie „sociálnej fotografie“. Ako dobový zdroj sme využili aj niektoré novinové články o lokalite (Okáli 1931; Muc. Sý. 1938). Druhým typom prameňov boli spomienky obyvateľov na život v Dornkappli, ktoré boli spracované do textovej podoby (nimi samými, resp. prostredníctvom redaktorov). V prvom rade sem patrí šesťnásť novinových článkov od Viery Hupkovej-Houškovej, rodáčky z lokality,¹² ktoré uverejnila v roku 2007 v *Bratislavských novinách*. V nich spomína na svoj život v Dornkappli (ako z článkov vyplýva, ovplyvnená aj znalosťou Markovej knihy). Opierali sme sa aj o ďalšie pramene, ktoré uverejňujú spomienky obyvateľov, resp. neskoršie interpretácie o predvojnovom živote lokality

(napr. História farnosti). Hlavným zdrojom pre obraz Trnávky v období socializmu (50. až 80. roky 20. storočia) boli verbálne výpovede respondentov. Rozhovory s dvadástimi informátormi vo veku 65 – 83 rokov sme realizovali predovšetkým¹³ v roku 2014, pričom sme sa zamerali na najstarších žijúcich obyvateľov lokality. Respondenti sa v nej narodili, alebo do nej prišli v detstve/mladosti bývať a prežili v nej väčšinu svojho života.

Robotnícka kolónia Dornkappel

Po vzniku Československa nastáva ďalšia výrazná vlna (po prvej, v druhej polovici 19. storočia) prílevu ľudí do Bratislavy. Bývalí zamestnanci rozparcelovaných veľkostatkov, ale aj chudobní obyvatelia preľudneného vidieka hľadali v meste možnosti zárobku vo fabrikách a na stavbách. Vysoký dopyt po bývaní, ktorý Bratislava nestačila vlastnými silami naplniť, sa mesto rozhodlo v roku 1928 riešiť aj odpredajom 18 ha pozemku v severovýchodnej časti mesta. Toto voľné územie pasienkov a lúk sa nachádzalo južne od majera zámožného meštána Georga Hecklera/Häcklera (nemecky Georgshof, neskôr Jurajov dvor¹⁴) a Dynamitky (1873) a volali ho Dornkappel. Súčasťou majera bola (Hecklerova) tehelná, ktorá vznikla v poslednej tretine 19. storočia (uvádza sa rok 1872). Názov Dornkappel¹⁵ sa odvodzuje od trňových šípových kríkov¹⁶ v tejto oblasti. Podľa niektorých názorov tu mala stáť aj murovaná kaplnka s obrazom Panny Márie (Hupková-Húšková 2007a; História farnosti), Marko (1938: 11) však uvádza, že priame dôkazy o tom chýbajú a dokladovať môže akurát vežu so zvonom,¹⁷ ktorá pri tehelni stála (ulica v mestskej štvrti sa volá dodnes Pri zvonici). V blízkosti tehelne už na prelome 19. a 20. storočia vznikla malá osada robotníkov a v Dornkappli bývali aj zamestnanci majera.

Pozemky na individuálnu výstavbu si ľudia mohli odkúpiť prostredníctvom družstva Svojpomoc, ktorého museli byť členmi. Štvorcová siaha (cca 3,6 m²) sa predávala po 10 korún, čo bola, v porovnaní s cenou pozemkov v meste, veľmi výhodná cena. Predávané parcely mali priemernú veľkosť približne 3 – 3,5 áru. Cenu pozemku mohli členovia splácať v mesačných splátkach. Aby však o pozemok neprišli, museli začať s výstavbou obydľia, hoci aj jednoduchej drevenej chatrče (Marko 1938: 18). Mesto okrem toho podporilo spolok aj poskytnutím materiálu zo zbúraných stavieb, ktorý si ľudia mohli kúpiť

tiež na úver. Zabezpečovali si ho však aj svojpomocne – zo starých stavieb, skládok, neraz i krádežou.

Veľký dopyt po pozemkoch mesto riešilo v roku 1930 poskytnutím ďalších 113 parciel (pri Trnavskej ceste), ale už so štvornásobne vyššou cenou. Rozvoj novej lokality dokazuje nárast počtu jeho obyvateľov – v prvom roku (1928) tu žilo 1300 ľudí, v roku 1936 ich bolo už 6000. Podľa súpisu v tom roku boli v lokalite najviac zastúpené jednoizbové byty s kuchyňou (443), o niečo menej (378) bolo jednoduchších jednopriestorových objektov, v ktorých bola izba zároveň aj kuchyňou. Najčastejšie to boli len provizórne domy z tehál či len z dosiek. Najmenej boli zastúpené (89) dvojizbové domy a domy s manzardkou. Domy z dosák sa dali postaviť za 250 – 700 korún, tehlové domy so škvárou a dlážkou stáli od 2000 korún, dôkladnejšie jednoizbové domy s výmerou 8 x 10 m mohli stáť 5000 korún a ceny manzardových domov začínali na sume 18 tisíc korún (Marko 1938: 87). V roku 1932 v juhovýchodnom cípe lokality mesto vybuďovalo „Domov bezprístrešných“. Tvorili ho dve miestnosti s chodbou, jedna pre ženy a druhá pre mužov. Na konci 30. rokov tu bolo ubytovaných 160 ľudí z päťdesiatich rodín. V dome sa dodržiaval režim s večierkou o 21. hodine. K ubytovní neskôr pristavali štyri jednoduché domčeky, ktoré tvorila obytná kuchyňa (Marko 1938: 50).

Mesto vybuďovalo v roku 1929 v Dornkappli sedem verejných studní, odkiaľ mohli brať obyvatelia pitnú vodu. Mohli sa tiež pripojiť na vodovod, ale to bolo finančne náročnejšie, preto túto možnosť využívalo (v roku 1936) len 10 % domácností (Marko 1938: 53). Približne rovnaký podiel domov mal vlastnú kúpeľňu. Ľudia sa väčšinou umývali raz do týždňa vo vani, do ktorej naliali horúcu vodu. Ak si to mohli dovoliť, navštívili mestské kúpele. Hoci si obyvatelia buďovali aj vlastné studne, pitná voda nebola vo všetkých a väčšinou páchla po síre (Marko 1938: 52). Bolo to spôsobené tým, že z neďalekej Dynamitky vypúšťali chemický odpad do otvoreného kanála nazývaného Smradľavka. Napokon podzemnú vodu znehodnocovali aj drevené latríny v záhradách. Ľudia kúrili drevom, ktoré si prinášali zo vzdialenejších malokarpatských lesov, alebo zbierali, niekedy i kradli, uhlie popri vagónoch na stanici. V nevetraných a nevykurovaných domoch nebola núdza o prechladnutia, choroby horných dýchacích ciest, ale i tuberkulózu, reumatizmus, ischias (Hupková-Houšková 2007m, 2007n).

Obyvatelia kolónie

Bývanie v novej štvrti prilákalo ľudí, ktorí už žili v meste, ale najmä nových prisťahovalcov. Boli to chudobní roľníci a bezzemkovia zo západného a stredného Slovenska, ktorí v meste hľadali možnosť ľahšej obživy. Ďalšiu skupinu predstavovali bývalí poľnohospodárski robotníci z veľkostatkov, najmä z južného Slovenska, ktorí po ich rozparcelovaní v rámci pozemkovej reformy prišli o prácu. Nachádzali sa medzi nimi aj kvalifikovaní zamestnanci majerov a remeselníci. Etnicky išlo o zmiešanú komunitu, ktorú tvorili najmä Slováci a Česi, Maďari a Nemci. Väčšina obyvateľov Dornkappel sa živila ako robotníci v priemysle. Žilo tu takmer 15 % všetkých pracovníkov bratislavských tovární. Do mesta dochádzali pešo (1 – 2 hodiny), na bicykli (cca 45 min), vlakom a v 30. rokoch už aj autobusom linky T. Neboli to len muži, ale i mladšie ženy a dievčatá, ktoré pracovali v textilnom (Cvernovka, Danubiuska)¹⁸ i chemickom priemysle. Mnohí z nich boli odkázaní na námezdnú a sezónnu prácu a len malá časť z nich mala stále zamestnanie vo fabrikách. Zamestnávateľia volili často stratégiu prepúšťania a opätovného najímania robotníkov, aby sa tak vyhli poskytovaniu platenej dovolenky a iných sociálnych výhod. Námezdní robotníci sa prelínali s kategóriou nezamestnaných, ktorí tvorili (v roku 1937) takmer štvrtinu obyvateľov¹⁹ (Marko 1938: 119 – 120). Nezriedka boli odkázaní na dobročinnosť a žobranie. Polievkové akcie najmä v zime zabezpečovalo od roku 1930 mesto, cirkevné a charitatívne organizácie (Červený kríž, Masarykova liga, Charitas, saleziáni, Svoradov spolok, spolok Philantropia). Tie pomáhali aj pri poskytovaní potravinovej, peňažnej pomoci, oblečenia, uhlia, prípadne pri organizovaní pobytov pre deti (Hupková-Houšková 2007c).

Okrem fabriek nachádzali obyvatelia prácu v blízkej tehelni, na stavbách a nárazových prácach, vo vinohradoch ako sezónni nádenníci (kopáči, rezači, zberači) a u bulharských zeleninárov, ktorí mali záhrady v neďalekom Ružinove. Niektoré ženy pracovali v meste aj ako slúžky a upratovačky, predavačky či úradníčky. Napokon v štvrti bývalo aj niekoľko úradníkov a štátnych zamestnancov – policajtov a železničiarov. V Dornakppli žilo a pôsobilo aj jedenásť obuvníkov (presnejšie opravárov obuvi), traja stolári, traja mäsiari, jeden maliar – natierač, jeden pekár, jeden košíkár. Svoje služby tu poskytovali dve holičstvá a desať obchodov so zmiešaným tovarom,

kde sa dal kúpiť najpotrebnejší tovar od potravín cez drogériu až po petrolej (Marko 1938: 85 – 103). Najobľúbenejšími prevádzkami v lokalite bolo päť krčiem – dve slovenské, dve české a jedna maďarská. Boli otvorené od 7. do 20. hodiny; v sobotu a nedeľu až do polnoci, kedy sa tu konali zábavy (Marko 1938: 105). Vyhrávali tu hudobníci – rómami v maďarskej krčme, v ostatných hrávali najmä džezové kapely. Okrem obyvateľov navštevovali zábavy aj mládenci z okolia, ktorých lákali lacnejšie podmienky a miestne dievčatá. Veľmi časté tu boli bitky. V krčmách sa pilo pivo, limonády, sódočka, víno (najmä ako strik, tzv. *špitzer*) a liehoviny. Podniky navštevovali obyvatelia podľa národnosti alebo podľa straníckej príslušnosti. Konali sa v nich aj schôdze politických strán a spoločenských organizácií. V robotníckej lokalite boli zastúpení najmä voliči ľavicových strán – sociálnodemokratickej a komunistickej. Zo spolkov tu pôsobili Kultúrny spolok, Charitas, Živena, Orol, Sokol, Napred, Červený kríž, Hasičský spolok, Spolok sv. Jozefa, Spolok Božského srdca Ježišovho, maďarský Töldyho kruh a Robotnícka akadémia. Usporadúvali kultúrne podujatia – akadémie, divadelné predstavenia, detské besiedky, zábavy a pod. – najmä pri príležitosti rôznych výročí a sviatkov. Divadelní ochotníci uvádzali na jeseň a v zime v hasičskom depe divadelné hry. Akcie spolkov sa konali u saleziánov, v škole, na ihriskách či v krčmách. Filmové predstavenia v miestnom kine boli cez víkend a premietali dobrodružné, kriminálne, ľubostné filmy a grotesky.

Miestna knižnica mala oddelenia podľa národností – slovenské, nemecké a maďarské. Najobľúbenejšie boli ľubostné romány a detektívky. Knižničný poplatok bol 20 halierov týždenne, neskôr 35 korún ročne. Čítareň novín bola prístupná bezplatne (Hupková-Houšková 2007j).

V polovici 30. rokov sa 54 % obyvateľov hlásilo k rímskokatolíckej cirkvi. Dornkappel patrila spočiatku pod farnosť Blumentál, v roku 1934 prevzali správu saleziáni s novovybudovaným sídlom na Miletičovej ulici. Omše sa najprv konali v telocvični základnej školy a od decembra 1938 v novom kostole, ktorý v duchu funkcionalizmu projektoval Gabriel Schreiber. Pozemok na jeho výstavbu i pre saleziánske oratórium daroval titulárny bojnický prepoš (a etnograf) Karol A. Medvecký, ktorý vykonal aj slávnostné položenie základného kameňa rok predtým (História farnosti). Menšie percentá obyvateľov sa hlásili aj k evanjelickej a reformovanej cirkvi. Marko píše, že

v lokalite pôsobili aj Bádateľia biblie (Svedkovia Jehovovi)²⁰ a špiritistické skupiny,²¹ neuvádza však o nich podrobnejšie informácie (Marko 1938: 181 – 186).

Ľudová a meštianska škola bola v lokalite postavená v roku 1929. Jej súčasťou bola aj telocvičňa a športové ihrisko. Najpopulárnejším športom bol futbal, ktorý chlapci hrávali v rámci školy i u saleziánov a v roku 1932 tu vznikol prvý futbalový oddiel z iniciatívy hostinského Františka Houšku (Hupková-Houšková 2007b).

Obraz Dornakaplu v dobovej literatúre a spomienkach

Už v opise lokality a jej obyvateľov, na základe dobových prameňov z 30. rokov a neskorších spomienok, zaznieva charakteristika Dornkaplu ako chudobnej štvrte s ťažkými životnými podmienkami, ktorú obývali prevažne ľudia nižšej sociálnej vrstvy. Tí prišli do mesta za lepším životom z chudobných vidieckych oblastí západného a stredného Slovenska. Od ostatných obyvateľov mesta sa líšili aj odevom. „*Ich šatenie nie je ani dedinské ani mestské. Vidno na nich, že obuv a šaty si neopravujú.*“ (Marko 1938: 29) Aj provizórne obydlia si museli budovať svojpomocne zo starého stavebného materiálu: „*Keď ideme po Trnavskej ceste, veľmi často vidíme, že na malých vozíkoch tlačia si batohy ženy, muži a deti. Iní vo vreciach si nesú celé svoje imanie. Majitelia vedľa dočasných domkov nosia si drevá, tehly, škváry, štrk, z ktorých si stavajú pevnejšie domky. Také sú ako hniezdo lastovičky.*“ (Marko 1938: 16) Nevyhýbali sa ani nelegálnym spôsobom a krádežiam: „*Ten, ktorý prostredníctvom spolku nemohol k materiálu prísť, obstaral si ho v nočnom čase tam, kde ho našiel.*“ (Marko 1938: 13)

Do mesta prichádzali chudobní vidiečania často s nádejou na ľahší život. Mysleli si, že tu jednoduchšie prežijú, keďže tu bolo viac možností, a počítali aj s väčšou podporou. Získali ju aj na členov rodiny, takže neraz prišli za svojimi deťmi aj rodičia, ktorí na dedine všetko popredali. „*Tu sa hromadí do Bratislavy vandrujúca chudoba. Česi, Moravia, Slováci, Rusíni, Nemci, Maďari, Srbi, Bulhari, Rumuni, Rusi, ba i Čiňania sa tu miešajú.*“ (Marko 1938: 16) Utržené peniaze spotrebovali za niekoľko mesiacov a potom sa spoliehali už len na podporu alebo občasnú prácu. „*V meste sa dá ľahšie vyžiť... Človek ľahšie k niečomu príde. Aj podpora je väčšia.*“ (Marko 1938: 142) Len časť z nich mala stále zamestnanie vo fabrikách, mnohí

sa živilí námezdnou a sezónnou prácou a bolo medzi nimi veľa nezamestnaných. Preto boli odkázaní na sociálnu podporu, dobročinnosť spolkov a žobranie. Pre chudobu obyvateľov, domov, etnickú pestrosť i povest' nebezpečnej lokality prezývali štvrť Mexiko: „*Keď išli stavať v mes- te, tak chudobných vystaňovali na Mexiko. Ľudia sa vo večerných hodinách báli chodiť po ulici, ale nikomu sa vlastne nič nestalo. Boli to len ohováračky. Vtedajšie oby- vateľstvo sa nahnulo sem z podhradia a iných častí mes- ta. Nevie, prečo sa to volá Mexiko, to bolo také ródeo.*“ (Spomienky Františka Zaťoviča)

Ľavicový politik, básnik a právnik Daniel Okáli v novi- novom článku z roku 1931 lokalitu charakterizuje takto: „*Asi 600 domkov, búd postavených z prevážnej väčšiny zo starých tehál, ktoré mesto darovalo spolku 'Svojpo- moc', ktorý sdružuje týchto kolonistov. Obyvateľov má ku dňu 1. 1. 1931 2000, zastúpené sú všetky tri národnosti. Zamestnanie: nezamestnaní, polozamestnaní a niekoľ- ko verejných a súkromných sriadencov. Dohromady prí- šerná bieda, ktorú prevyšuje iba trpezlivosť kolonistov.*“ (Okáli 1931: 25)

Chudoba, podvýživa, slabá hygiena domácností spo- lu s alkoholizmom, fajčením, promiskuitou, prostitúciou v kombinácii so zlými pracovnými podmienkami a takmer žiadnou bezpečnosťou práce boli príčinou šírenia chorôb. „*Lekári zbytočne bojujú proti chorobám, pretože príčina chorôb je: bieda a všeobecne nezdravé pomery. Dornkappel je nielen štvrťou biedy, ale ložiskom baktérií v Bratislave.*“ (Marko 1938: 156) Lekár a neskorší ne- stor slovenskej pediatrie Alojz Chura podnikol na jeseň roku 1938 s poslucháčmi medicíny Lekárskej fakulty UK v Bratislave exkurziu „*do najbiednejších končín brati- slavskej periferie na Dornkapl*“ s cieľom priblížiť budú- cim lekárom sociálnu podmienenosť zdravotnej situácie (Muc. Sý. 1938). Z hľadiska reprodukčného správania bol, podľa Marka, v lokalite vyšší počet rozvodov, kon- kubinátov, nemanželských detí, nižší vek (15 – 16 rokov) sexuálnej iniciácie sprevádzaný promiskuitou mládeže. Konštatoval tiež prostitúciu a vysoký počet pohlavných chorôb. Používanie prostriedkov na ochranu pred poča- tím bolo diferencované nábožensky i sociálne. Viac ich využívali príslušníci protestantských cirkví, najmä kalví- ni, majetnejší dobre situovaní ľudia a tzv. lumpenproleta- riát.²² Títo sa v prípade potreby uchýľovali aj k vyvolaniu potratu (Marko 1938: 153 – 165).

Kňaz Jozef Daniš, ktorý neskôr (1964 – 1989) pôsobil v Trnávke, interpretuje, zrejme na základe záznamov a spomienok iných, ťažkosti pastorácie medzi obyvateľmi štvrte nasledovne: „...ľudia bez prístrešia a vyhladovaní, stali sa tvrdými, neprístupnými pre akékoľvek duchovné i morálne dobro“. (História farnosti) Aj samotní obyvatelia vnímali lokalitu ako periférnu štvrť, nielen z hľadiska územia mesta, ale i života v nej. Ako sa vyjadril jeden z obyvateľov: „Ani dedina, ani mesto. Bol by som rád, keby to bola dedina, ale býva tu plno chudobných a všelijakých ľudí. Pre mesto to nie je mesto. Niet v ňom ničoho, len bieda.“ (Marko 1938: 104)

Hoci publikované spomienky rodáčky a obyvateľky Dornkapplu Viery Hupkovej-Houškovej v mnohom súhlasia s popisom ťažkostí života v lokalite, snažia sa poukázať aj na pozitívne stránky, o čom svedčia aj niektoré nadpisy jej článkov: *V Dornkappli sa žilo svorne a bezkonfliktne* (Hupková-Houšková 2007c), *V krčmách na Dornkappli bývalo veselo* (Hupková-Houšková 2007e), *Kultúrny život organizovali viaceré spolky* (Hupková-Houšková 2007k).

Trnávka v období socializmu

Život tesne po vojne sa veľmi neodlišoval od toho pred ňou. „Aj po druhej svetovej vojne bola na Dornkappli bieda. Táto štvrť sa skladala prevažne z chudobných robotníckych rodín, spravidla s viacerými deťmi.“ (Spomienky Jozefa Haulíka) Situácia sa postupne stabilizovala a menila. Lokalita po roku 1945 bola premenovaná na Trnávku.²³ Okrem bývalej robotníckej kolónie sa jej súčasťou stala aj susedná Masarykova kolónia²⁴ a rozrástla sa o ďalšie časti. V porovnaní s predvojnovým Dornkapplom sa jej územie zväčšilo dvojnásobne. Vznikli nové ulice, kde boli postavené tehlové a neskôr panelové bytové domy. Vybudovali sa stredné školy, zdravotné a obchodné strediská. Namiesto niektorých dočasných obydľí spred vojny vznikli trvalé rodinné domy. Zmenili sa aj obyvatelia – prišli ľudia aj iných, nerobotníckych profesií. Zmenila sa tiež etnická situácia: Nemcov a Maďarov prevýšili Slováci, potomkovia bulharských zeleninárov a českých prisťahovalcov, prisťahovalo sa aj viacero rómskych rodín. Provizórne a skromné domčeky postupne nahrádzali väčšie rodinné domy. V oficiálnych naratívoch, dobovej literatúre i tlači sa hovorilo, v súlade s ideológiou komunistického režimu, o bývalej

„chudobnej proletárskej štvrti“, ale povojnová Trnávka už bola modernou, rozvíjajúcou sa časťou socialistickej Bratislavy, kde už máločo pripomínalo „biedu vykorisťovaných robotníkov“.

Obraz zaostalejšej okrajovej časti Bratislavy však stále medzi ľuďmi pretrvával, čo si uvedomovali aj informátori v konfrontácii s názormi obyvateľov z iných častí mesta. „Považovali nás akože za takú horšiu časť, [...] že veľa chuligánov a tak.“ (Z78²⁵) „Chodili k nám na návštevu a hovorili, že sme taká vykričaná štvrť.“ (M67) Interpretácie „horšej“, „vykričanej“, „nebezpečnejšej“ časti sa s Trnávku spájali počas celého obdobia socializmu. „To bolo ako len bratislavské predmestie.“ (Z84) Respondenti to pripisovali pretrvávajúcej povesti z obdobia predvojnovy robotníckej kolónie, polohy na okraji mesta, ale i vyššej koncentrácii Rómov. „No asi aj tým, že veľa Cigánov tu bolo...“ (Z74). V Trnávke existovala menšia rómska osada v Jame.²⁶ Podľa informátorov to bolo až do približne druhej polovice 70. rokov – „keď začali stavať Petržalku“ (M75) – kedy začali Rómov z osady vysťahovávať a rozptylovo ich umiestňovať do iných častí Bratislavy. K priaznivej mienke o lokalite neprispievala ani blízkosť chemického závodu Dimitrovka a zápach, ktorý sa často šírila z jej prevádzky (to bol však problém aj iných bratislavských častí). Ani pre návštevníkov pohostinských zariadení z mesta nepatrili krčmy v Trnávke k dostatočne „dostoyným“ miestam hodných návštevy. „My sme tam nechodili do krčmy, lebo to pre nás nebola dobrá štvrť. Chlapci z mesta nechodili do takýchto okrajových podnikov. Pamätám si veľa krčiem, napríklad krčma Chybík, krčma Urbanec – tá sa nachádzala priamo v robotníckych domoch – a napokon krčma U Heleny. Tá funguje dodnes, nachádza sa pri cintoríne.“ (M71 in Figel 2008: 29) Ako oceňované pozitívum štvrte (aspoň v 80. rokoch) respondenti naopak uvádzali výbornú zmrzlú, „za ktorou chodila celá Bratislava.“ (M75)

Napriek pretrvávajúcemu negatívnemu obrazu zo strany Bratislavčanov samotní obyvatelia Trnávky hodnotili život v štvrti pozitívne. Obyvatelia rodinných i bytových domov oceňovali relatívny pokoj na okraji Bratislavy, pritom dobrú dostupnosť do centra mesta, rozsah a kvalitu služieb zastúpených prevádzkami obchodu a služieb. „Nám sa tu dobre bývalo... mali sme tu všetko.“ (Z67) „Nemenila by som... som tu spokojná.“ (Z78) Informátori reflektovali vo svojich výpovediach celé

obdobie socializmu na Trnávke bez výraznejších zmien, resp. ho spájali s udalosťami v osobnom, rodinnom živote, ako narodenie detí, nástup detí do školy (základnej, strednej), smrť manžela a pod. Niektorí respondenti dokázali rámcovať svoje spomienky aj udalosťami, ktoré sa týkali zmien štvrte, napr. „*keď tu začali stavať paneláky*“ alebo „*ako postavili stredisko [obchodné centrum]*“. Zodpovedá to poznatkom, že fyzický priestor si osvojujeme (konštruujeme) prevažne prostredníctvom osobne dôležitých skúseností. K takým patrilo, v súvislosti s bývaním obyvateľov rodinných domov, aj skvalitňovanie ich obydli – zavedenie vodovodu, kanalizácie, plynu, rozširovanie, nadstavovanie, menšie či väčšie rekonštrukcie. Samotný priestor štvrte informátori reflektovali v spomienkach na detstvo – predovšetkým v súvislosti s detskými hrami, návštevou základnej školy a kamarátmi. Obdobie dospievania sa v pamäti viazalo skôr k iným častiam mesta, v ktorých navštevovali strednú školu a stretávali sa s priateľmi. Rovnako to bolo aj pri dospelom produktívnom veku, kde Trnávka vystupovala najviac práve v spojení s vlastným rodinným domom, príp. bytom. V aktuálnom seniorskom období s nižšou mobilitou respondenti lokalitu reflektujú opäť viac, a to v súvislosti s dobrou dostupnosťou služieb, verejnou dopravou, pokojom a čistotou. Dlhodobí obyvatelia Trnávky si pritom udržiavajú povedomie o existencii pôvodnej robotníckej kolónie, ktorú nazývajú Dorka a o jej niekdajšom rozsahu.

Zmeny urbánneho priestoru po roku 1989 výrazne ovplyvnili aj Trnávku. Rast hlavného mesta (dopyt po bytoch, stavebný boom s výstavbou bytov a iných komerčných objektov, rozšírenie osobnej i verejnej dopravy) viedol k priblíženiu lokality k širšiemu centru Bratislavy. Naopak suburbanizácia vyvolala dopyt po bývaní v pokojnej štvrti v blízkosti mesta, ktorú Trnávka môže navodzovať. Ďalším pozitívom pre usídlenie v lokalite bol útlm prevádzky v neďalekom chemickom podniku Istrochem (niekdajšej Dimitrovke). To všetko viedlo k zvýšeniu atraktivity bývania v Trnávke a reálne ceny nehnuteľností sa v tejto lokalite po roku 1989 výrazne zvyšovali.²⁷ Staršie rodinné, niekde i chátrajúce, domy a stavebné pozemky sa odpredali a nahradili ich novostavby. Tieto pozitívne zmeny a rast prestíže deklarujú aj informátori. Za negatívum naopak považujú zánik kultúrneho domu a jeho chátrajúcu budovu, ukončenie prevádzky kina a niekoľkých miestnych obchodov.

O atraktivite dopytu po bývaní v lokalite svedčia aj rozsiahle developerské projekty bytových domov v poslednom desaťročí (Galvaniho dvory, Ovocné sady). Aj vzhľadom na pokračujúcu novú výstavbu a ceny nehnuteľností môžeme predpokladať,²⁸ že v mestskej štvrti prebieha džentrifikácia. Tento proces sociálnej a symbolickéj premeny sa spája s príchodom vyšších príjmových skupín obyvateľstva, ktoré nahrádzajú pôvodné nižšie sociálne vrstvy. Zároveň sa mení status celej lokality. Hoci prvky týchto zmien môžeme pozorovať už v druhej polovici 20. storočia (v premene robotníckej kolónie na štvrť s mestským sídliskom), v podmienkach socialistického režimu sa nemohli naplno rozvinúť. Rozbiehajú sa až v nových ekonomicko-politických podmienkach 90. rokov a akcelerujú približne v posledných dvoch deceniách.²⁹ Aj keď v Trnávke ešte pretrvávajú aj prvky príznačné pre „chudobnejšie“ štvrte – lacná robotnícka ubytovňa, staršie bytové domy (paneláky), donedávna fungujúce pohostinstvá nižších cenových skupín – zdá sa, že ustupujú uvedenému trendu.

Z bývalej periférnej a podradnej robotníckej kolónie Dornkappel, v socializme zaznávanvej Trnávky, sa tak stala prestížna atraktívna mestská štvrť Bratislavy. Napokon konštatujú to aj samotní informátori, ktorí interpretujú zmenený obraz svojich známych o lokalite: „*Nám teraz aj závidia, že ako dobre tu bývame.*“ (M67)

Záver

Výskum života priemyselných robotníkov sa v slovenskej vede (na rozdiel od zahraničnej), nerozvinul, preto ani skúmanie robotníckych kolónií nezaznamenalo na Slovensku významnejšie výstupy. Pritom tieto lokality na pomedzí medzi dedinou a mestom sú zaujímavé zložením svojich obyvateľov, ich životnými stratégiami, formovaním vzťahov, spolkovým a celkovým sociálnym životom. V našom texte sme sa zamerali na jednu takúto štvrť, ktorá vyrástla na okraji Bratislavy – Dornkappel, súčasnú Trnávku.

Lokalita Dornkappel vznikla ako robotnícka kolónia na periférii Bratislavy v 20. a 30. rokoch 20. storočia. Proces jej osídľovania organizovalo družstvo Svojpomoc a do štvrte prichádzali bývať nižšie sociálne vrstvy priemyselných a stavebných robotníkov, ktorí sa živili často len námezdnou a občasnou prácou. Z hľadiska etnickej štruktúry (podobne ako v Bratislave) boli najviac zastúpení

Slováci, Maďari a Nemci. V lokalite sa postupne rozvíjal spoločenský život, vznikla škola, športový oddiel, pôsobili tu spoločenské a politické organizácie, knižnica, bol postavený kostol a pod. Po vojne bola bývalá robotnícka kolónia premenovaná na Trnávku a rozrástla sa o ďalšie časti. Vznikli nové ulice, kde sa postavili tehlové a neskôr panelové bytové domy, zdravotné a obchodné stredisko. Socio-profesijná štruktúra sa zmenila a obyvateľmi sa stali aj ľudia iných zamestnaní, etnicky sa štvrť slovakizovala.

V našom výskume sme sa zamerali na zisťovanie obrazu (reprezentácií) lokality, ktorý mala v dvoch obdobiach – v 30. rokoch 20. storočia a v období socializmu (50. až 80. roky 20. storočia). V dobových prameňoch i zachytených spomienkach mal Dornkappel povest' zostalej, chudobnej robotníckej štvrte na okraji mesta s finančnými, zdravotnými, hygienickými, bytovými a inými sociálnymi problémami jej obyvateľov. Spomienky oby-

vateľov sa snažili, okrem týchto javov, poukazovať i na pozitívne stránky života (bezkonfliktovosť, družnosť). Hoci sa v období socializmu rastúca a zmenená štvrť Trnávka postupne integrovala do mestského organizmu, obraz územnej i sociálnej periférie v rámci Bratislavy pretrvával, čo vo svojich výpovediach artikulovali aj obyvatelia lokality. Ich spomienky však reflektovali spokojnosť a pozitívne faktory (dostupnosť, pokoj, služby) života v štvrti. V súvislosti so spoločensko-ekonomickými zmenami po roku 1989, ktoré výrazne ovplyvnili aj vývoj v hlavnom meste, sa situácia zmenila a z Trnávky sa stala vyhľadávaná, atraktívna lokalita na bývanie a život. Širšie spoločensko-hospodárske procesy ovplyvnili vývoj v jednom sídle, ktoré tak prešlo trajektoriou od chudobnej podradnej robotníckej kolónie cez zaznávanú socialistickú mestskú štvrť až po vyhľadávanú integrovanú mestskú lokalitu.

POZNÁMKY:

1. Samozrejme, zamestnanecké (miestami i prevažujúce robotnícke) rezidenčné lokality vznikali aj neskôr. V podmienkach socialistickej centralizovanej ekonomiky išlo o štátom (štátnymi podnikmi) realizované projekty najčastejšie v podobe mestských sídlisk. Egalitárska politika režimu ich ale výrazne neodlišovala od iných sídlisk, resp. mestských štvrtí. Sídliskám a ich (ne)nadväznosti na robotnícke kolónie sa však v tomto príspevku nevenujeme.
2. Okrem spomínaných mien uvedme napr. zborníky o robotníckom bývaní v Anglicku (Chapman 1971), podnikových (továrenských) mestách (*company towns*) (Garner 1992; Borges – Torres 2012), samotnú analýzu tohto fenoménu (Freeman 2019), monografiu o zamestnaneckých kolóniách textilných fabriek v Európe (Walczak 2010).
3. Sumarizujúce texty o skúmaní problematiky v Česku priniesli Jiří Woitsch (2012), Martin Jemelka (2014), Jakub Štofanič (2017).
4. Keďže prehľad etnografického výskumu robotníkov na Slovensku absentuje, dovoľujeme si ho tu predstaviť. Doterajšie prehľady, ktoré spomínajú bádanie v „československom národopise“ (napr. Štofanič 2017) sa situácii na Slovensku takmer nevenujú.
5. Pozri napr. Gosiorovský 1956 alebo k Bratislave Horváth – Lehotská – Pleva 1982: 158 – 245.
6. Ten bol autorom aj ďalšej obytnej štvrte – sídliska Biely kríž z 50. rokov 20. storočia pre zamestnancov závodu s novým pomenovaním Chemické závody Juraja Dimitrova, ľudovo Dimitrovka.
7. Termín zamestnanecká kolónia, obytná štvrť považujeme za širšiu kategóriu ako pojem robotnícka kolónia. Robotnícke štvrte sú jedným z typov zamestnaneckého bývania.
8. Ako robotnícke kolónie sa označujú aj niektoré iné, dodnes existujúce štvrte, napr. súbor tzv. Zehnhauz, Desiatich domov. Išlo však o zamestnaneckú, nie špecificky robotnícku kolóniu.
9. Pôvodný zámer získať spomienky na medzivojnové obdobie života v lokalite od informátorov sa nám nepodarilo naplniť. Najstarší respondenti (narodení v 30. rokoch 20. storočia) nám vedeli komunikovať relevantné spomienky až pre povojnové obdobie, a preto sme museli siahnuť po textových zdrojoch.
10. Máme tu na mysli empirický opis situácie života v lokalite doplnený autorom interpretovanými výroky obyvateľov a jeho vlastnými postrehmi, úvahami. Text sa pohybuje od vecného „etnografického“ opisu k reportáži, beletristickej publicistike.
11. Marko od roku 1932 pracoval ako úradník na bratislavskom magistráte a od roku 1938 v Robotníckej sociálnej poisťovni. V roku 1936 – 1938 v Dornakppli aj býval.
12. Ako autorka uvádza, jej starý otec Emanuel Houška prišiel z Čiech robiť do tehelne majstra, oženil sa a prvým dieťaťom v jeho manželstve bol jej otec, narodený v roku 1901 ešte v tehelni. Jej rodičia vlastnili neskôr dom s hostincom na rohu Hasičskej a Spoločenskej ulice, kde sa narodila a prežila svoju mladosť (Hupková-Houšková 2007a).
13. Doplnili sme ich ešte troma rozhovormi v roku 2025.
14. Stotožňuje sa tiež s Güllovým dvorom, ten však stál na opačnom konci, juhovýchodne od Dornakpplu (pozri napr. Bratislava – mapa rok 1938).
15. Na mapách z 30. rokov 20. storočia sa lokalita označuje aj ako Dornkappel (napr. Bratislava 1933). Pridržiavame sa však názvu Dornakappel, ktorý používa I. J. Marko, a nachádza sa aj na staršej mape z roku 1873 (Bratislava a okolie 1873) i na mape 3. vojenského mapovania. (Voj. mapovanie 3 – mapa rok 1889) Niekde sa uvádza aj údajne staršia podoba názvu Tornkapel.
16. Z nem. *dorn* – trň.

17. Zvon sa neskôr, okolo roku 1948, dostal do zvoničky saleziánskeho kostola. Podľa nápisu na zvone bol odliaty v známej bratislavskej kovolejarskej firme Karla Fohra v roku 1864 (História farnosti).
18. Napr. Cvernová továrň (Cvernovka) v máji 1937 zamestnávala 1600 žien a okolo 160 mužov, asi desatina z nich bývala v Dornkappli. Pracovali týždenne 6 dní po 47 hodín v dvoch zmenách (5.00 – 13.30 a 13.30 – 22.00 hod), pričom si zarobili 50 – 140 korún podľa náročnosti vykonávanej činnosti.
19. Štruktúra obyvateľov i charakter mnohých provizórnych obydľí približujú Dornkappel k typu tzv. núdzových robotníckych kolónií.
20. Zodpovedá to údajom, že Svedkovia Jehovovi vyvíjali v Československu systematickú misijnú činnosť zvlášť medzi robotníkmi od 30. rokov, po zákaze ich aktivít v Nemecku (Jemelka – Štofanič 2020: 332).
21. Špiritizmus, ktorý sa výrazne šíril začiatkom 20. storočia, bol medzi priemyselnými robotníkmi obľúbený aj pre svoje široké názorové spektrum a fungovanie ako alternatívnej náboženskej praxe (Jemelka – Štofanič 2020: 335 – 337).
22. Termín použil Marko (pravdepodobne) na označenie ľudí na okraji spoločnosti bez stáleho zamestnania, žijúcich len z príležitostných zárobkov.
23. Na mape z roku 1946 sa objavuje už názov Trnávka (Bratislava – mapa rok 1946).
24. Masarykova tiež tzv. Žandárska kolónia bola postavená so štátnou podporou pre štátnych zamestnancov na juh od Dornkapplu v 20. rokoch. Tvorí ju 30 dvojdomov umiestnených na vejárovitom pôdoryse so zalomenými štítlami a s charakteristickým zastrešením domov tzv. oslími chrbtami. Kolónia si dodnes zachovala svoj urbanistický aj architektonický charakter (Hamšíková 2015). Ide o typ zamestnaneckej kolónie.
25. Označenie informátorov: Z – žena, M – muž. Číslo znamená vek.
26. Lokálne pomenovanie pre pôvodne znížený terén medzi súčasnou Bulharskou, Nerudovou, Vrútockou ulicou a ulicou Pri strelnici.
27. Podľa informácií respondenta, podobný dom, ktorý jeho sused kúpil v 80. rokoch za 10 tisíc Kčs, jeho známy kúpil v 90. rokoch za približne 1 milión Sk a on sám takýto kúpil na začiatku 21. storočia už za 2,7 milióna Sk. V súčasnosti sa rekonštruované rodinné domy v Trnávke predávajú za sumu okolo pol milióna Eur, čo je po prepočítaní na pôvodnú menu asi 15 miliónov Sk.
28. Keďže nemáme k dispozícii štatistické údaje o príjmoch a zamestnaní obyvateľov za lokalitu, môžeme uvedený proces len predpokladať na základe uvedených faktorov.
29. Tento proces premeny periférnych štvrtí na atraktívne prestížne lokality je častý v dynamicky sa rozvíjajúcich a ekonomicky rastúcich mestách. Nie je však automatický a závisí aj od ďalších faktorov. K najvýznamnejším patrí strategická poloha s dobrou dostupnosťou práce a služieb a verejné (mestské) alebo súkromné investície do revitalizácie a infraštruktúry sídla. Úlohu zohráva aj dopyt po bývaní v meste a nedostatok nehnuteľností.

LITERATÚRA:

- Agócs, Attila. 2014. *Migrácie a kolektívne identity robotníkov v 20. storočí na príklade zamestnancov novohradského kameňopriemyslu*. Dizertačná práca. Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta.
- Borges, Marcelo J. – Torres, Susana B. (eds.). 2012. *Company Town Labor, Space, and Power Relations across Time and Continents*. New York: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137024671>
- Čukan, Jaroslav. 1985. Narodenie a úmrtie v kolónii textilných robotníkov v Rybárpoli. In: Frolec, Václav (ed.). *Čas života*. Brno: Blok. 163 – 174.
- Figel, Lukáš. 2008. *Vznik a formovanie prímestskej štvrte Dornkappel (Trnávka) v prvej polovici 20. storočia*. Bakalárska práca. Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta.
- Filová, Božena. 1956. Úvod. In: Mjartan, Ján (ed.). *Banická dedina Žakarovce*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV. 5 – 8.
- Freeman, Joshua B. 2019. *Behemot. Dějiny továrny a utváření moderního světa*. Brno: Host.
- Garner, John S. (ed.). 1992. *The Company Town. Architecture and Society in the Early Industrial Age*. New York: Oxford University Press.
- Gosiorovský, Miloš. 1956. *Dějiny slovenského robotníckeho hnutia 1848 – 1958*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry.
- Holubec, Stanislav. 2008. *Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době. Historicko-sociologická analýza*. Dizertačná práca. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav hospodárskych a sociálnych dejín.
- Horváth, Vladimír – Lehotská, Darina – Pleva, Ján (eds.). 1982. *Dějiny Bratislavy*. Bratislava: Obzor.
- Chapman, Stanley D. (ed.). 1971. *The History of Working-Class Housing: A Symposium*. Newton Abbot: David and Charles.
- Janto, Juraj. 2015. Od robotníckych štvrtí k mestským sídliskám. Na príklade Bratislavy-Trnávky. *Journal of Urban Ethnology* 13: 7 – 19.
- Jemelka, Martin. 2014. Dělnické kolonie tématem české historiografie: tradice a stav výzkumu. *Střed* 6 (2): 104–119.
- Jemelka, Martin – Štofanič, Jakub. 2020. *Víra a nevíra ve stínu továrních komínů. Náboženský život průmyslového dělnictva v českých zemích (1918–1938)*. Praha: Academia. <https://doi.org/10.14712/24645370.2928>
- Kalesný, František. 1980. K niektorým etnografickým aspektom narastania robotníckej triedy v Bratislave. *Slovenský národopis* 28 (2): 247 – 256.
- Kopáčiková, Radoslava. 1969. Príspevok k štúdiu robotníckeho bývania v Handlovej. *Múzeum* 14 (3): 145 – 149.
- Kovačevičová, Soňa. 1976. K problematike životného prostredia robotníkov na Slovensku v minulosti. *Slovenský národopis* 24 (1): 1 – 38.
- Kovačevičová, Soňa. 1987. Ľudové byty, štvrte a centrá Bratislavy v 19. a 20. storočí. *Slovenský národopis* 35 (2 – 3): 267 – 280.
- Lacko, Miroslav. 2012. Robotnícké kolónie na Železníku - industriálny skvost. In: Laboutková, Irena (ed.). *Z dějin hutnictví. 42. K rozvoji válcovací techniky a kapitoly z dějin hutnictví*. Národní technické muzeum. 119 – 150.
- Malovcová, Božena (ed.). 2009. *História jednej myšlienky: Svit (1934–2009)*. Spišská Nová Ves: Bambow.
- Marko, Ilja Jozef. 1938. *Dornkappel. Predmestie troch jazykov*. Praha: Európsky literárny klub.

- Mjartan, Ján (ed.). 1956. *Banická dedina Žakarovce*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Mjartan, Ján. 1974. Robotnícke byty. In: Mjartan, Ján (ed.). *Horehronie*. Bratislava: Veda. 58 –64.
- Muc. Sý. 1938. Sociologické štúdium medikov v Dornkappli. *Slovák* 20, 13. 11., č. 259: 4.
- Murín, Ivan. 2015. Adaptácie a akulturácia sklárskej kolónie Utekáč. *Journal of Urban Ethnology* 13, 83 – 98.
- Obuchová, Viera. 1986. *Vznik a vývoj robotníckych štvrtí a ich postavenie v rámci mesta Bratislavy 1848 – 1938*. Kandidátska dizertačná práca. Bratislava: Katedra československých dejín a archívnictva FF UK.
- Obuchová, Viera. 1989. Diferenciácia bývania bratislavských robotníkov v rokoch 1848 – 1938. *Slovenský národopis* 37 (3): 386 – 397.
- Obuchová, Viera. 2020. *Priemyselná Bratislava*. Bratislava: Vydavateľstvo Marenčin PT.
- Okáli, Dano. 1931. Bieda na Dornkappli a Podhradí. *Nová Bratislava* 1 (2): 25 – 31.
- Sekula, Róbert. 2012. Robotnícka kolónia. In: Sudová, Eva (ed.). *Kuffnerovský hospodársky komplex*. Sládkovičovo: Mesto Sládkovičovo. 100 – 106.
- Štofánik, Jakub. 2017. Budovateľskí národopisci? Etnografia robotníctva a štúdium religiozity. *Český lid* 104 (1): 71 – 80. <https://doi.org/10.21104/CL.2017.1.05>
- Vladár, Jozef – Wiedermann, Egon (eds.). 2000. *Partizánske. Staré a nové epochy*. Partizánske: Mesto Partizánske.
- Walczak, Bartosz M. 2010. *Zespoły fabryczno-mieszkalne w europejskim przemyśle włókienniczym w latach 1771–1914 Genez – Rozwój – Typologia*. Łódź: Politechnika Łódzka.
- Woitsch, Jiří. 2012. Kam zmizela etnografie dělnictva? *Český časopis historický* 110 (3 – 4): 692 – 707.

INTERNETOVÉ ZDROJE:

- „Bratislava a okolie – mapa rok 1873.“ *StaréMapy.sk* [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.staremapy.sk/?zoom=14&lat=48.17976558045985&lng=17.14974403381348&map=VM3>>.
- „Bratislava 1933.“ *StaréMapy.sk* [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.staremapy.sk/?zoom=15&lat=48.176074013616876&lng=17.160859107971195&map=bratislava1933>>.
- „Bratislava – mapa rok 1938.“ *StaréMapy.sk* [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.staremapy.sk/?zoom=14&lat=48.165341205152274&lng=17.124338150024418&map=bratislava1938>>.
- „Bratislava - mapa rok 1946.“ *StaréMapy.sk* [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.staremapy.sk/?zoom=15&lat=48.17271130861702&lng=17.164077758789066&map=bratislava1946>>.
- Hamšíková, Jana. 2015. „Masarykova kolónia.“ *Mestský ústav ochrany pamiatok* [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <https://muop.bratislava.sk/vismo/dokumenty2.asp?id_org=600176&id=2635&p1=7281>.
- „História farnosti“. *Trnávka. Saleziánske dielo* [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <https://trnavka.sk/historia_viac/>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007a. „Ako vzniklo predmestie Dornkappl.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 11. 9. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/10918-ako-vzniklo-predmestie-dornkappel>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007b. „Bytová výstavba na Dornkappli počas I. ČSR.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 11. 9. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/10919-bytova-vystavba-na-dornkappli-pocas-i-csr>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007c. „V Dornkappli sa žilo svorne a bezkonfliktne.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 15. 9. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/10986-v-dornkappli-sa-zilo-svorne-a-bezkonfliktne>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007d. „Obchod, remeslá a živnosti na Dornkappli.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 23. 9. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/11056-obchod-remesla-a-zivnosti-na-dornkappli>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007e. „V krčmách na Dornkappli bývalo veselo.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 29. 9. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/11151-v-krcmach-na-dornkappli-byvalo-veselo>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007f. „Vzdelávanie na predmestí Dornkappl.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 6. 10. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/11252-vzdelavanie-na-predmesti-dornkappel>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007g. „V Dornkappli sa najčastejšie hrával futbal.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 12. 10. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/11351-v-dornkappli-sa-najcastejsie-hraval-futbal>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007h. „Hokej sa hrával na zamrznutom bagrovisku.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 20. 10. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/11456-hokej-sa-hraval-na-zamrznutom-bagrovisku>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007i. „Na plávanie sme nemali dobré podmienky.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 26. 10. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/11606-na-plavanie-sme-nemali-dobre-podmienky>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007j. „Knížnica a čítárne na Dornkappli.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 3. 11. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/11824-kniznice-a-citarny-na-dornkappli>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007k. „Kultúrny život organizovali viaceré spolky.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 10. 11. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/11934-kulturny-zivot-organizovali-viacere-spolky>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007l. „Pracovné príležitosti na Dornkappli.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 16. 11. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/12123-pracovne-prilezitosti-na-dornkappli>>.

- Hupková-Houšková, Viera. 2007m. „Zlé hygienické podmienky na Dornkappli.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 24. 11. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/12248-zle-hygienicke-podmienky-na-dornkappli>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007n. „Nedostatočná výživa prinášala rôzne choroby.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 30. 11. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/12353-nedostatocna-vyziva-prinasala-rozne-choroby>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007o. „Ako sme prežívali frontové dni na Dornkappli.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 8. 12. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/12437-ako-sme-prezivali-frontove-dni-na-dornkappli>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007p. „Tramská osada Hurikán vznikla na Dornkappli.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 15. 12. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/12506-tramska-osada-hurikan-vznikla-na-dornkappli>>.
- „Robotnícke kolónie.“ *Mestský ústav ochrany pamiatok*. [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <https://muop.bratislava.sk/dp/id_ktg=1083&archiv=0&p1=7273>.
- „Spomienky Františka Zaťoviča. Prečo sa Trnávka volala Mexiko?“ *Trnávka. Saleziánske dielo*. [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://trnavka.sk/pribehy/>>.
- „Spomienky Jozefa Haulíka. Ako to vyzeralo na mieste farskej záhrady.“ *Trnávka. Saleziánske dielo*. [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://trnavka.sk/pribehy/>>.
- „Továrne.“ *Mestský ústav ochrany pamiatok* [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <https://muop.bratislava.sk/dp/id_ktg=1090&archiv=0&p1=7275>.
- „Voj. mapovanie 3 – mapa rok 1889.“ *StaréMapy.sk*. [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.staremapy.sk/?zoom=14&lat=48.17976558045985&lng=17.14974403381348&map=VM3>>.

I Am Living My Dream... For Now.”: Reimagining Suburban Living in Slovakia

Soňa G. Lutherová

DOI: DOI: 10.62800/NR.2025.3.02

People moving to the suburbs of Bratislava, the Slovak capital, often see this step as a route to personal and family security, social mobility, and a family-focused lifestyle. While some have successfully adapted to the suburban life, others have struggled to develop a sense of belonging, sometimes leading to a return to the city. Based on twenty ethnographic case studies, this paper examines how suburban placemaking, belonging, and homemaking connect and develop through individual trajectories, perceptions, and lived experiences. It emphasizes how suburban stories are shaped by residents' ongoing efforts to reimagine and renegotiate their homes regarding their daily life and how communication and care are organized within their families, both at present and in their envisioned futures.

Key words: suburb, Central Europe, placemaking, belonging, home

Acknowledgement: The paper was realized with the support of the scientific research projects Suburbanization: Community, Identity, and Everydayness, APVV-20-042, and Intergenerational Relationships in Families and Communities: An Ethnological Perspective, VEGA 2/0053/22.

Contact: Mgr. Soňa G. Lutherová, PhD., Institute of Ethnology and Social Anthropology, Slovak Academy of Sciences, Klemensova 19, 813 64, Bratislava, Slovakia; e-mail: sona.lutherova@savba.sk; ORCID: 0000-0003-3214-0000

Jak citovať / How to cite: G. Lutherová, Soňa. 2025. “I Am Living My Dream... For Now.”: Reimagining Suburban Living in Slovakia. *Národopisná revue* 35 (3): 168–180. <https://doi.org/10.62800/NR.2025.3.02>

Introduction

Imagine a Central European capital. Regardless of the direction you take to leave the city, the last residential areas featuring blocks of buildings from the socialist era gradually fade away, and the urban landscape gives way to agricultural land. You can rarely spot industrial buildings or warehouses as you traverse the fields along the highways, leading to villages that were once administratively autonomous from the urban center. The outskirts of these settlements markedly differ from the older central areas, showcasing uniform houses lining streets named after orchards or fruit trees. You may also notice gated communities with mansions concealed behind cement walls or gardening colonies with old weekend houses converted into permanent residences for current generations.

The suburbs surrounding Central and Eastern European cities, as a liminal space where urban and rural environments converge, began to evolve during the post-socialist era in the conditions of the liberalization of land markets and rapid institutional change (Hirt 2007; Sýkora – Ouředníček 2007; Ferencuhová 2011; Stanilov – Sýkora 2014; Šuška – Šveda 2023). The often uncoordinated and insufficiently regulated development of suburban areas has primarily been driven by decisions at the municipal level, and regional governance lacked the capacity to effectively oversee or correct these lower-level decisions (Lokšová – Galčanová Batista 2021; Šuška – Šveda 2023).

As suburbanization in Slovakia epitomizes the broader transformation processes of the 1990s and 2000s,

marked by profound and often unforeseen socio-economic shifts reflected in the demographic patterns and the material landscape, it has attracted significant attention from human geographers, demographers, sociologists, and others (Falt'an 2009; Šveda – Šuška 2019, 2020; Šuška – Šveda 2023). However, in Slovak ethnology, the interest remains scarce (Beňušková 2016; Bošelová 2019; Janto 2020). Ethnologists shift the focus from built environments and population distribution to transformations in social dynamics and lifestyles, including the relationships between the “old” and “new” residents. The tensions among various groups of suburban residents are exemplified anecdotally by clashes between neighbors over noise disturbances caused by poultry or people working in their yards on weekends, as seen in the subsequent discussion on an online social site. A small poultry breeder sought suggestions on resolving a conflict with her neighbors and received mixed responses. Most discussants supported her, like this one: *“Are your neighbors newcomers or locals? If someone in the village is bothered by the smell of poultry, stables, or manure, they should move (back) to the city!”* (Modrý koník 2015) Conversely, fewer discussants empathized with the neighbors: *“Personally, I think it would probably bother me too, no offense. I understand you want organic products for your kids, but poultry smells,*

and that early morning cackling... I had a grandma in the countryside, so I know what it's like. Most people move to the countryside for peace and quiet.” (Modrý koník 2015) Besides gaining insight into the social dynamics of the different groups of residents, we can examine how people characterize their lives in a suburban area during the discussion. They encompass implicit and explicit notions about the place itself, its character, materiality, noises, and smells, as well as about who the people living in the suburbs are and what their lifestyles are. The fundamental issue dominating the online discussion concerns who the actors perceive as rightfully belonging in the place and, therefore, being entitled to voice their opinions and shape the suburban environment according to their preferences.

Places are not imposing realms, confining or imprisoning people's activities. Residents of suburbs engage in placemaking by experiencing, engaging with, and appropriating the place (Tuan 1977; Myers 2002; Low 2009; Wieczorek 2019). When people navigate through this process, the social and cultural meanings they attach to the place become difficult to grasp beyond its immediate material form (Wieczorek 2019). They may see the suburbs as a place of safety, where they feel at ease, connected, and able to call it their own. However, it may also become a place of uncertainty, and they construct their residence

Fig. 1. An aerial perspective on the suburban landscape of Bratislava. Photo by Soňa G. Lutherová, 31. 3. 2023

as a temporary arrangement. If the sociocultural meanings constructed by inhabitants form a sustainable whole, they foster a sense of belonging. It is established both narratively and through various practices, setting boundaries between here and there, and between those who belong and those who do not (Lovell 1998).

“To belong” is not a static state, but rather an ongoing process that is neither solely an individual practice nor a collective one. When we think about a place, we should consider it as comprising multiple spaces, each holding different meanings for different people. By acknowledging the embodied nature of place, Setha Low highlights a subjective, person-centered experience of place (Low 2009). Our perception of the symbolic or emotional borders is influenced by various societal norms, including the aspirations for an ideal home (Clarke 2001; G. Lutherová 2014), and it is intertwined with profound emotions related to self-perception (Miller 2001; Clarke 2001; Cieraad 1999).

This text originates from a research project on the diverse suburban environment of the Slovak capital of Bratislava. I focus on how the newcomers living in different suburbs perceive, experience, and narrate their lives in suburbia. First, I provide a brief overview of the phenomenon of suburbanization within the local context. Then, I introduce my fieldwork concerning the research terrain, sample, and methods. Ultimately, I untangle the complex and dynamic relationship between suburban place-making, belonging, and the process of creating a home through theoretical and methodological considerations and data analysis.

A Brief Insight into the Slovak Suburban Story

The post-socialist transformation in Slovakia led to the breakdown of migration patterns from the socialist era, resulting in a shift in development dynamics within urban regions from their core to surrounding suburban areas (Podolák 2007; Gajdoš – Moravanská 2011; Šveda – Šuška 2019; among others). Pavel Šuška and Martin Šveda characterized the suburbanization of the Slovak capital, Bratislava, as “one of the most significant transformations of settlement and socio-spatial relations in the post-socialist (Slovak) history (Šuška – Šveda 2023: 3).” The development has significantly changed the character of this region, with more than 50 thousand dwellings

built in the settlements around Bratislava and an influx of 90 thousand registered residents (Šuška – Šveda 2023). Yet, instead of comprehensive urban planning, the rapid expansion occurred within a fragmented administrative structure in which regional administration was unable to sufficiently regulate decisions at local levels of governance (Šuška – Šveda 2023). This led to situations where private developers prioritized housing construction over essential infrastructure, leaving many suburban residents dependent on the city center for work, education, healthcare, or other services.

The heterogeneous suburban development around Bratislava ranges from intensive residential construction and development projects in new cohesive suburban areas, primarily attracting migrants from the city, to individual constructions or renovations in more distant hinterlands, where migrants from other Slovak regions tend to settle (Šveda 2016). The suburbanization was driven by a growing middle class seeking private homeownership (Hirt 2007; Stanilov – Sýkora 2014; Sýkora – Bouzarovski 2012), while the newcomers were mainly well-educated middle-to-upper-class professionals, typically in their late twenties and thirties, often having vastly different socioeconomic backgrounds than “the locals” (Falt’an 2009; Šveda 2016; Novotný – Pregi 2017; Pregi – Novotný 2019). As the rapid suburban development of Bratislava’s surroundings began more than 20 years ago, some newcomers have already become an integral part of the local community, bringing their children up there and establishing ties in the social and material environment. Others had lived there temporarily and moved back to the urban center, and the new ones are still moving to the suburbs. This allows us to examine diverse narratives, perceptions, and experiences, as people create different suburban trajectories.

Who Do I Study and How?

The title of this chapter echoes the question posed by Šuška and Šveda in the introduction to their edited volume on suburbanization in Bratislava (Šveda – Šuška 2019: 10). At its core, it addresses the dilemma of what constitutes a suburb. Since this term encompasses various forms, functions, and social realities (Hanlon – Vicino 2019), some scholars, albeit rhetorically, question whether suburbs exist if there is no minimum definition

to which all areas would conform (Harris 2010; Vaughan et al 2009; Vaughan et al 2015). While suburbanization takes a variety of physical or procedural forms (Forsyth 2019), Šuška and Šveda emphasize regular commuting to the city, primarily for work or education, as its key feature (Šveda – Šuška 2019). Although this perspective may be challenged by shifting routines, post-pandemic changes in work patterns, and the rise of remote or hybrid models, such trends remain limited in Slovakia (Eurostat, 2025). However, commuting needs may also be altered by individual situations, such as being on parental leave or retirement. As I will show later, travel to Bratislava becomes temporarily or permanently irrelevant for some of my research partners. Still, the city's attracting force anchors suburban life (Harris – Lehrer 2018).

This paper draws on the experiences of twenty research partners who relocated to the different suburbs around Bratislava over the past twenty years. Despite the variation in the timing of their migration, I categorized them all as “newcomers” to the suburbs, which enabled me to examine different stages of their individual suburban trajectories. The sample features an equal representation of men and women, encompassing a diverse age range from individuals in their early thirties to those in their seventies. At the time of the research, they all lived in 12 different suburban locations around Bratislava, spanning all geographical directions, including two individuals residing in cross-border suburban settlements

across the state border in Hungary (Rajka and Levél). The aim of the multi-sited research design was to explore how diverse suburban environments mediate the processes of homemaking and belonging, primarily concerning the materiality of place, but through the intimate, narrative, and temporal dimensions of respondents' lives. The research participants were approached through a combination of snowball sampling and the use of local gatekeepers.

During the fieldwork, I conducted in-depth, semi-structured interviews (audio-recorded), combined with walking interviews and participant observation. The latter methods were particularly suited to exploring place-based reflections and experiences, as they enabled participants to articulate their everyday routines and sensory engagement with the suburban environment. I also conducted a series of on-camera interviews that focused on how research partners reimagined suburbs as home and cultivated a sense of belonging. The presence of the camera created a distinct research situation (G. Lutherová – Vofanská 2024b), in which participants appeared more aware and deliberate in their responses. In some cases, the camera seemed to deepen self-reflection; in others, it introduced emotional constraints, as research partners avoided or rephrased sensitive topics during the audio-visually recorded sessions. All data were pseudo-anonymized and subjected to inductive content analysis.

Fig. 2. Ongoing construction in Bratislava's suburban areas. Photo by Soňa G. Lutherová, 31. 3. 2023

Moving to the Suburbs

The global myth of suburban life is characterized by notions of privatization, social conformity, environmental unsustainability, and a sense of melancholy (McDonogh 2006). It originated from a post-war American suburban experience, once mythically depicted as a white, upper-class ideal, excluded from the social frictions of urban areas (Airgood-Obrycki – Price 2019). Elena Mannová situates myth between “irrational visions of uncritically accepted ideas” and “simple fabrications and delusions” (Mannová 2005). Mythmaking as a fluid and processual part of the collective consciousness influences how people perceive the world around them. According to Roland Barthes, myth neither conceals nor reveals, but establishes reality that appears to be natural, even though it is, in fact, functional and “tailor-made” for its recipients (Barthes 1972).

In the context of the post-socialist transformation, the myth of suburbia has been constructed as an epitome of the middle-class ideal. As one of my research partners, Peter, described, developers’ marketing campaigns portrayed suburban life as peaceful and village-like, centered around a detached house inhabited by a nuclear family. Peter and his wife moved to the suburbs from Petržalka, Bratislava’s largest socialist-era housing estate. They were planning to start a new family and were drawn to the idea of living in their own house and close to nature. He recalls the developer’s advertisement that motivated them to move to the suburbs: “*Swap your flat in a ‘panelák’¹ for a house!*”

Fig. 3. Living in the suburbs: negotiating between ideals and reality. Photo by Soňa G. Lutherová, 14. 4. 2023

The desire to trade an apartment in a socialist-era block for a new single-family house with a yard is a recurring theme in my research partners’ narratives. Other research partners also emphasized the question of “*lower prices for greater value*” and the motivation to secure the family’s future through homeownership, responding to the precarious housing market in Slovakia (Špirková et al. 2009; Hlinčíková 2024). However, their narratives uncover that the desire to own a single-family house holds deeper, more intimate meanings, concerning the family’s safety, privacy, and future prosperity (G. Lutherová 2014). These are often mixed with more pragmatic financial reasoning. As explained by Zuzana, who is currently on parental leave with her first child:

“We had just gotten married and were renting in Bratislava. And then we found out we were going to have a baby... So, we started looking for a place of our own, but in Bratislava it was... well, what we could actually afford right after university was at most a two-room flat in Bratislava [...]. I met a guy who said he lived in Rajka. [...] He was telling me about the gardens, the little houses, these villa-style homes... So, we came to this green field and said, okay, this could be our home.” (Zuzana, 30)

Zuzana explained that she moved to Rajka with an idealized vision of suburban life, though her current housing situation only partially mirrors that ideal. The family has a small private yard attached to their ground-level apartment in a small three-story residential building, with one apartment on each level. The building is situated in a gated area of a block of structures at the very edge of the village, surrounded by construction sites and fields and lacking infrastructure, sidewalks, or public lighting. When she wanted to socialize while her husband was at work, she needed to walk through the fields and backroads to the center of the village or travel to Bratislava. Combined with the fact that she does not speak Hungarian, the opportunities were limited. To overcome the seclusion, Zuzana participates in community activities organized by Slovak mothers with small children living in the village. Additionally, she persuaded a friendly couple from Bratislava to relocate to their neighborhood. Ultimately, she views what some might find unsatisfactory as the best possible housing solution, given her financial circumstances.

In the narratives about research partners' relocations to the suburbs, the practical reasoning often intertwines with more emotional and idealized portrayals of suburban life, especially regarding the closeness to nature and the desire to create a comfortable home for one's family. *"Living your whole life like being on vacation,"* (Toscana n.d.) as mentioned in one of the developers' advertisements, alongside the notion that *"planting a tall hedge is, of course, a given"* (ibid.), presents specific qualities of daily life that draw on idealistic concepts of intimacy and privacy, while invoking the social aspirations of potential buyers. *"For us, moving to the suburbs was our attempt to retreat into silence,"* explains 49-year-old Eliška, echoing the slogans of the sales agents, and implying with her facial expression and the tone of her voice that the "silence" means more than the auditory quality of the environment.

Andrej, a recent retiree, and his wife decided to move to Hamuliakovo after returning to Slovakia following years of living and working abroad:

"We made that decision because, as retirees, we didn't want to stay in the center of Bratislava, where we would have had to travel quite a distance just to reach nature." (Andrej, 73)

Further in the interview, he admitted that their decision was also motivated by tensions with their neighbors in the downtown apartment building, which hindered them from renovating their apartment to their liking. However, his wife, Helena, experienced the move differently, feeling isolated as she was retired and unable to drive, which limited her socializing opportunities. For Andrej, life in suburbia represented newfound peace and freedom, but for Helena, it felt like exile in the first couple of years. Her perception changed with their frequent, month-long visits to their children, who have been living abroad. Today, suburbia remains a refuge – but the one she chooses to leave regularly. Simultaneously, she clings to the promise of their future relocation to the city, where they have already bought an apartment.

The social relationships with neighbors and the varying dynamics between the city and the suburbs often influence research partners' reasoning for moving. However, these aspects can be perceived and experienced in different ways. While some individuals cited moving to the suburbs as a desire to be part of a close-knit

community, others viewed suburbia as a quiet or isolated place because they struggled to establish meaningful social connections there. Jozef articulates the clash between his expectations before relocation to Dunajská Lužná and the daily reality after:

"My then-partner and I had some hopes – we expected a community of young people since it was a new street mostly made up of young families. Looking back now, I see those expectations as rather naïve, given what actually developed in that regard. At the same time... we finally wanted to live in a property of our own and stop spending money on rent because it seemed more logical to pay for something we would eventually own." (Jozef, 44)

Jozef combines rational reasoning about financial possibilities with a more emotional perspective and describes his decision to live in suburbia as *"falling for a trap."* Suburban life can represent both freedom and a burden, tying individuals to a place while limiting their ability to belong. How, then, do newcomers navigate the contradictory conditions of suburbia, and to put it in the words of Tim Ingold, how does it influence the way they see their dwelling, and how does it become a home (Ingold 2000: 185)?

Fig. 4. A suburban neighbourhood.
Photo by Soňa G. Lutherová, 10. 4. 2023

Root-Planting in the Suburbs

“What are we missing? I think we’re not missing anything. In Lozorno, probably nothing. If some shops were here... like Tesco, it would already feel forced, unnecessary. Everything is nearby. [...] Really, it’s like a dream home, a dream come true. I actually dreamed about this place, so I recognized it. So, you could say it’s my dream place to live.” (Michal, 55)

Although Michal lives on the outskirts of Lozorno, physically excluded from the local community, he describes it as his *“dream home.”* For others, the suburban experience can be easily marred by feelings of disconnectedness and isolation, particularly in specific situations, such as retirement or maternity leave, as exemplified by seventy-year-old retiree Milena. She recalled the period when she and her husband, who was still working at that time, moved into their weekend house in Dunažská Lužná, transforming it into a full-time residence:

“The soil there is good, high-quality black earth. And for us gardeners, that’s essential. In addition to gardening, we also wanted some bonus: water, the lake, Košariská, which is nearby... In the mornings, when people from the surrounding houses left for work in Bratislava, I was de facto left alone in the whole settlement. The only living sounds I could hear were birds – crows nad magpies. It was really tough.” (Milena, 70)

Although Milena had owned the place as a weekend retreat before fully relocating, she felt overwhelmed by a sense of isolation afterward. Her narrative reflects the idea that the suburbs are *“dormitories”* where people come only to sleep during the workweek. She also pointed out several obstacles to her well-being while living in the suburbs, including rapid development in the area, a high influx of new residents, and the privatization of nearby spaces, such as the restriction of public access to the lake. After what she describes as the *“saddest time in her life,”* she urged her husband to move back to the city and use the house for weekend leisure once again.

In the suburban areas around Bratislava, several gardening colonies have evolved into residential neighborhoods, mainly occupied by retirees or economically active individuals who commute or work remotely (Beňušková 2016). Feri, who lives in a gardening colony in the western parts of Bratislava, perceives his suburban housing differently from Milena’s. He described his

permanent move to the colony as gradual, as well as the area’s transformation, while the plots were converted one after another into permanent residences. He noted that the development of the settlement was not only *“natural”* but also *“not orchestrated from the outside.”*

However, Feri believed the community lacked opportunities for spontaneous social interaction due to the absence of public spaces. After retiring, he started a café trailer as a meeting point for the local community and bikers passing through. According to him, this secured his position at the center of local social life, and he said he has *“never been bored since.”*

These two contrasting cases illustrate how individuals adapt to the social environment in suburban areas. We can infer that their different experiences are linked to specific characteristics and conditions within the neighborhoods, which are shaped by various factors such as the privatization of public space, limited access to public transportation, or other potential constraints. However, the process of adaptation is more circumstantial. It is a complex negotiation involving temporal rhythms, personal trajectories, and access to formal and informal resources. While Feri transformed his surroundings into a vibrant social space, Milena’s story underscores how isolation and rapid environmental change can erode the very conditions needed to feel at home, ultimately leading to her withdrawal back to the city. If Feri suggests that *“relationships among neighbors”* are indeed *“the cornerstone of a sustainable community,”* we must ask: for whom does this hold true, and what structural preconditions make such relationships possible or not?

One of my research partners, Eliška, emotionally reflected on her attachment to her settlement in Lozorno and its surroundings:

“For us, a dream came true – it’s as if we’re living our holiday here, and we truly feel like we’re at the cottage. We have a garden that connects right to the forest, we’re within walking distance of the reservoir, we go to a spot with fresh spring water, and we have friends here – so... it completely fulfilled our vision. It really is our home.” (Eliška, 49)

Eliška weaved together the materiality of the place with the social context and her lifestyle, implying her perception of self. As Janto observes, many newcomers lack interest in engaging with the local community, prefer privacy and maintaining social ties from the city, and

reflect the social habits formed in urban environments (Janto 2020). One of my research partners, Jaro, explained the social dynamics in the suburbs by looking at the height and material of the walls around private yards:

"I'm not really a big fan of those three-meter walls. What I actually like about the old village, for instance, is that, sure, you have a (see-through) fence, but it's about fifty centimeters tall, or I don't know... maybe sixty centimeters. So basically, you can still see into the yard when you're walking down the street, right? But here, like, what you see a lot is people moving from the city to the countryside, and they still want to stay kind of... incognito, even in the village. Or rather, they want to keep that, what do you call it... that impersonality of the city." (Jaro, 42)

Another research partner, Jozef, seems to fall into "an opposite group" from Jaro, feeling detached from the space behind the immediate walls of his apartment:

"My neighborhood – the space beyond the fence – I don't really perceive it (as home). I definitely don't see it as part of my living space." (Jozef, 44)

However, the specific circumstances profoundly influence Jozef's perception of his dwelling. The building he lives in, particularly his apartment, was constructed in conflict with the municipal land-use plan due to the rapid and insufficiently controlled development in the area. For many years, he has faced the threat of a highway being built directly behind his living room windows. This alienated him from the place and negatively shaped his suburban experience.

When people engage with their living environment and develop an emotional attachment to their home, street, neighborhood, or surrounding area, suburban placemaking seamlessly blends into the homemaking process. However, when this process is disrupted, it creates a barrier that is difficult to overcome and disrupts individual "root-planting," including the cultivation of social relationships, which are crucial for fostering a sense of belonging to the place. Again, home boundaries are defined not only by physical dimensions but also by the social relationships that shape them. When Andrej portrays Hamuliakovo as a place to find "peace from the people finally," another retiree, Miloš, praises the "authentic connection" and "family-like relationships" with his neighbors and broader community.

As one of my research partners, Mira, explains, the process of establishing close social relationships is also closely linked to the individual's perception of self in the local community:

"Even on our street, there are people who moved here too, and over all these years, they haven't participated in a single event organized by the village. They don't even try, in any way, to give something of themselves, of their person, to the village. So, I find it quite strange that someone can live here and remain so detached – like it's just a house for them, just a place to live, and they don't perceive anything beyond that. And many of them aren't even officially Lozorno residents. They're not registered in Lozorno." (Mira, 50)

Suburban residents' lives, some more than others, are closely tied to their connections in the city, where they frequently commute for work, education, health-care, shopping (beyond daily grocery shopping), culture, and participate in informal leisure activities. While formal residency might appear as a mere bureaucratic detail, it can also signal one's intimate relationship to the place, or the symbolic act through which dwelling becomes a home (Ingold 2000), and the absence of this commitment can reveal the provisional nature of their suburban trajectory.

Ultimately, forging social connections during off-work hours requires participation in the settlement's social life, such as attending public events, engaging in various activities, among which the research partners mentioned maintenance or renovation of public spaces, participation in leisure activities as, for example, group cycling, support of local sport teams, or attendance of religious practices such as Sunday Mass. Katarína, who has lived in the suburbs for eighteen years, states that she never managed to "blend in." She described how her organization of daily practicalities taking place in Bratislava hindered her from forming an attachment to Šamorín and its social and physical environment:

"To feel like I belong here, I would need to have much deeper relationships and be much more involved in the Šamorín community than I currently am... I don't work here, my children don't go to school here, and I don't have any activities that I do for this town or in this town." (Katarína, 52)

The suburban experience of women is often shaped by the normative perception of gender roles and the division of tasks in families (Hirt 2008). This echoes in Jana's story:

"I remember it felt so easy. There was a kind of lightness to it when we moved here because I had this little baby, my daughter, and I immediately sort of infiltrated the group of moms who had kids around the same age, through the community center for mothers." (Jana, 60)

Jana's story demonstrates how she integrated into the community through shared routines in caregiving. However, her social connections and feeling of belonging weakened once she started to commute for work to Bratislava, and her children started to attend schools and after-school activities there:

"I think it's really convenient to live in a family house with a garden when you have small children. That's when it's ideal. But over time, once the kids start going to various after-school activities, mostly in Bratislava, it becomes a problem." (Jana, 60)

Once her daughters entered their teenage years, Jana's family apartment in the city became their gathering place, and they gradually moved there. Following her divorce, Jana found herself alone in the large house

in Miloslavov. Today, she views suburbs as suitable for young families and retired couples rather than for individuals who are in different periods of their life trajectory, are alone, or need assistance caring for dependents or themselves. The temporal aspect adds another layer to her suburban experience, as her family situation changed over time. Because of this, she describes that the house *"started to feel too big once I was there alone,"* and she will probably move back to Bratislava soon. Her story uncovers the temporality of the perception of suburban life.

Jana's perception of the suburb as fitting a particular stage in the family trajectory is supported by Eliška, who demonstrates how suburban life can become increasingly burdensome throughout the family trajectory. When her kids reached the age of daily commuting to the city, but could not travel independently, she juggled commuting, paid work, and household chores. With her husband's time-intensive job and no grandparental support available, Eliška had to adjust her working conditions accordingly:

"I can't imagine working full-time in some corporate job... The price I paid was having far less space to devote to work, especially during that most intense period when the kids weren't yet old enough to travel (to the city) on their own." (Eliška, 49)

Fig. 5. Practices of motherhood in suburban contexts. Photo by Soňa G. Lutherová, 15. 2. 2023

Eliška's experience highlights the gendered and temporal dimension of suburban care: the suburban environment can sometimes facilitate social integration, create a sense of belonging, and later become a site of logistical strain. Another research partner, Martina, who recently got divorced, doubles down on this argument:

"In the short term, I want to stay here, mainly while the children are still small. Afterward, they might actually prefer moving back to the city..." (Martina, 35)

Sometimes, the situation in the lives of the residents changes unexpectedly, and they re-negotiate their perception of their suburban experience. Peter, who moved to Čierna Voda with his wife, became a widower soon after. He decided to stay in the suburbs with his infant son, as he explains, mainly for practical and specifically financial reasons. After years of being a suburban resident, he describes his position there as follows:

"I (still) don't really fit into that typical template of 'dad, mom, little family, two cars, off to work in the morning, back from work in the evening, grilling in the garden.' For one, it's just me and my son there, and for another, we're more all over the place with sports and less into those neighborly barbecues and that, I don't know, maybe mainstream kind of thing or whatever. Also, in terms of taste and stuff like that." (Peter, 41)

Peter distanced himself from what he views as an ideal normative suburban lifestyle, associating it with the heteronormative nuclear family and the middle-class suburban domesticity that he considers conservative and routine. He presents himself as someone who does not meet this ideal, resonating with Nadia Lovell's notion of not conforming to the symbolic boundaries of the given place (Lovell 1998). As Peter's son grew older and formed social connections with his peers by playing on the street and attending the local school, Peter gradually felt more at home in the suburbs. He also strengthened his relationships with his immediate neighbors through *"long-distance socializing"* during the COVID-19 pandemic. Homemaking as a process requires time, effort, and may involve incidental elements.

"I always thought I would move back to the city, but the pandemic changed my perspective – I've arranged my daily logistics, I no longer have commuting issues, and I appreciate the peace and the better living environment. I can finally even imagine living here in old age." (Peter, 41)

Residents' attachment to place is often reflected in how they imagine their future in the suburbs, whether as a permanent home or a temporary phase. Some maintained a city apartment for emergencies or led hybrid lives, balancing two households during long workdays

Fig. 6. An aerial perspective on the suburban landscape of Bratislava. Photo by Soňa G. Lutherová, 31. 3. 2023

and the “more relaxed” suburban days, using this arrangement as both a practical solution and a safeguard for the future. Others, like Zuzana, a first-time mother living in Hungarian Rajka, initially emphasized the convenience of suburban life. Yet in a later on-camera interview, she revealed plans to move back to Slovakia, bringing us once again to the temporality of belonging:

“I think we’ll live here for the next few years, but I wouldn’t dare to say how many... I feel like my husband and I are being drawn back to Slovakia, and we’ll want to return to Central Slovakia, where we both come from.” (Zuzana, 30)

Zuzana’s evolving perspective underscores how the formation of attachment to the suburb is closely linked to the perception of self and projected life trajectory. This interplay between belonging and self-identification is also present in Michal’s narrative. He describes himself as a “local patriot,” articulating his emotional commitment and symbolic root-planting in the place:

“I consider myself a local patriot because I care about what’s happening in this municipality and its future... It’s like I’ve always wanted to live and even die here. I guess that’s what local patriotism is – that if I were to die here, I’d truly want to be buried here. Yeah, for example, that’s something I feel – that this is local patriotism.” (Michal, 58)

Feri invokes the same through an intergenerational dimension in his family and exemplifies how a suburban home may become a site of imagined permanence, where spatial, temporal, and familial continuity converge:

“If heaven exists, I’d like to be able to watch my great-great-grandchildren still running around the garden I used to mow.” (Feri, 65)

Conclusion

As I watched my audiovisual observations from the suburbs, I noticed that the new streets and houses looked sometimes nearly indistinguishable from the older ones, as time has obscured the differences. The bushes and trees in the yards have matured. On one of the videos, it was noon on a workday, and the yards were nearly empty. I saw an older man tending to a small public plot at the edge of the street. I also encountered new apartment houses surrounded by construction sites. Cables protruded from the ground, ready to be-

come future utilities. Some of the houses were already occupied, and while I could hardly see past the freshly constructed walls surrounding the property, a few mothers watched over their children on bikes as they rode across the cement area in front of the private garage. My observations exemplified the partial impressions of the suburban environment, the perception of places from an outsider’s perspective.

The research partners detailed various benefits of living in the suburbs, such as closeness to nature, a safe environment for children to play, and quiet tranquility for older adults. Their stories revealed how a mix of practical and emotional reasoning continually shapes their attitudes and perceptions. Research has shown that suburban experiences and people’s evaluations of their living environment are closely tied to their personal views of themselves and their daily lives, changing in time.

Some suburban stories of the newcomers seem more “successful” than others. These residents have managed to plant roots in suburbia and construct a sense of home; sometimes against the odds and despite numerous challenges, including the need to reorganize daily routines due to inadequate infrastructure, initial social isolation, or the burden of long commutes to the city. Their suburban experiences are not only shaped by their age and gender, but also the organization of communication and care within their families. This resonates with Nadia Lovell’s notion of belonging as a dynamic process embedded in locality, memory, and materiality (Lovell 1998). To Lovell, belonging is “a way of remembering” (ibid: 1), but these memories are continually reconstructed to align with present and imagined future circumstances.

The way people attach to the place is particularly visible in the stories of suburban mothers, who may become part of the local social fabric through shared caregiving practices, yet loosen these ties when daily routines require regular commuting to the city for work, school, or after-school activities of their children. When people feel alienated from the place, living in suburbia becomes unsustainable. Those who continually reimagine and renegotiate their place in suburbia transform their suburban home into an intergenerational link, connecting personal and family histories with hopes for the future.

NOTES:

1. An apartment building made of prefabricated reinforced concrete panels.

BIBLIOGRAPHY:

- Altman, Irwin – Low, Setha M. 1992. Place Attachment: A Conceptual Inquiry. In Altman, Irwin – Low, Setha M. (eds.). *Place Attachment*. New York: Plenum Press. 1–12. https://doi.org/10.1007/978-1-4684-8753-4_1.
- Airgood-Obrycki, Whitney – Price, Cody R. 2019. Stigma and the U.S. Suburb. In Hanlon, Bernadette – Vicino, Thomas J. (eds.). *The Routledge Companion to the Suburbs*. London – New York: Routledge. 230–240. <https://doi.org/10.4324/9781315266442>
- Barthes, Roland. 1972. *Mythologies*. New York: The Noonday Press; Farrar, Straus & Giroux.
- Beňušková, Zuzana. 2016. Záhradkárske osady, chatári a chalupári ako fenomény urbanizácie. *Studia Historica Nitriensia* 20 (1): 252–261. <https://doi.org/10.17846/SHN.2016.20.1.252-261>.
- Bezák, Alexander. 2014. Funkčné mestské regióny na Slovensku v roku 2001. In Lauko, Viliam et al. (eds.). *Regionálne dimenzie Slovenska*. Bratislava: Univerzita Komenského. 169–198.
- Bošelová, Miriama. 2019. Sociokultúrne aspekty súčasnej vnútornej subúrbánnej migrácie na Slovensku – na príklade prímestskej obce Soblahov v okrese Trenčín. *Slovenský národopis* 67(3): 275–292.
- Cieraad, Irene (ed.). 2006. *At Home: An Anthropology of Domestic Space*. Syracuse: Syracuse University Press. <https://doi.org/10.2478/se-2019-0016>
- Clarke, Alison J. 2001. The Aesthetics of Social Aspiration. In Miller, Daniel (ed.). *Home possessions*. Oxford: Berg. 23–46.
- Drewett, Richard – Rossi, Aldo. 1981. General Urbanisation Trends in Western Europe. In Klaasen, Leo H. et al. (eds.). *Dynamics of Urban Development*. Farnborough: Gower. 136–199.
- Falťan, Ľubomír. 2009. Bratislava – dilemy súčasného rozvoja (reflexia sociálnopriestorových súvislostí). *Sociológia* 41(4): 329–353.
- Ferenčuhová, Slavomíra. 2011. *Meno, mesto, vec: urbánne plánovanie v sociológii mesta a prípad (post)socialistického Brna*. Brno: Muni-press.
- Forsyth, Ann. 2019. Defining Suburbs. In Hanlon, Bernadette – Vicino, Thomas J. (eds.). *The Routledge Companion to the Suburbs*. London – New York: Routledge. 13–28. <https://doi.org/10.4324/9781315266442>.
- Gajdoš, Peter – Moravanská, Katarína. 2011. *Suburbanizácia a jej podoba na Slovensku*. Bratislava: Veda.
- Janto, Juraj. 2020. Vidiecke lokality v zázemí veľkých miest na Slovensku. Z výskumu subúrbánnych obcí pri Bratislave. *Národopisná revue* 30 (3): 202–212.
- Lutherová, Soňa G. 2014. Sweet Property O'mine. *Home Cultures* 11 (1): 79–102. <https://doi.org/10.2752/175174214X13807024690828>.
- Lutherová, Soňa G. – Voľanská, Ľubica 2024b. Unspoken Practices: Balancing Power Dynamics and Subjectivity in Anthropology. In Panáková, Jaroslava – Gogora, Andrej (eds.) *Understanding Slovakia: Contemporary Approaches in Local Anthropology*. Bratislava: Institute of Ethnology and Social Anthropology of the Slovak Academy of Sciences. 126–154. <https://doi.org/10.31577/2024.9788069127005.126-154>.
- Hanlon, Bernadette – Vicino, Thomas J. 2019. Introduction. In Hanlon, Bernadette – Vicino, Thomas J. (eds.). *The Routledge Companion to the Suburbs*. London – New York: Routledge. 1–10. <https://doi.org/10.4324/9781315266442>
- Harris, Richard. 2010. Meaningful Types in A World of Suburbs. In Clapson, Mark – Hutchison, Ray (eds.). *Research in Urban Sociology*, vol. 10. Bingley: Emerald Group Publishing. 15–47. [https://doi.org/10.1108/S1047-0042\(2010\)0000010004](https://doi.org/10.1108/S1047-0042(2010)0000010004).
- Harris, Richard – Lehrer, Ute (eds.). 2018. *The Suburban Land Question: A Global Survey*. Toronto: University of Toronto Press. <https://doi.org/10.3138/9781442620629-005>
- Hastrup, Kirsten – Olwig, Karen F. 2005. *Siting Culture: The Shifting Anthropological Object*. London – New York: Routledge.
- Hirt, Sonia. 2007. Suburbanizing Sofia: Characteristics of Post-socialist Peri-urban Change. *Urban Geography* 28(8): 755–780. <https://doi.org/10.2747/0272-3638.28.8.755>.
- Hirt, Sonia. 2008. Stuck in The Suburbs? Gendered Perspectives on Living at the Edge of the Post-Communist City. *Cities* 25 (6): 340–354. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2008.09.002>.
- Hlinčíková, Miroslava. 2024. Homeless Families in the Circle of Continuous Change: Housing Crisis in the Slovak Context. *Slovenský národopis / Slovak Ethnology* 72 (3): 288–306. <https://doi.org/10.31577/SN.2024.3.24>.
- Ingold, Tim. 2000. *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling & Skill*. London – New York: Routledge.
- Lawrence-Zúñiga, Denise (eds.). *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Malden, MA: Blackwell Publishing: 19–31.
- Lokšová, Terezie - Galčanová Batista, Lucie. 2021. Postsocialist Suburban Governmentality: A Shift from Reactive to Proactive Discourse in the Case of Brno, Czech Republic. *Cities* 110 (103074): 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2020.103074>.
- Low, Setha M. 2009. Towards an Anthropological Theory of Space and Place. *Semiotica* 175 2009: 21–37. <https://doi.org/10.1515/semi.2009.041>.
- Lovell, Nadia. 1998. Introduction. In Lovell, Nadia (ed.) *Locality and Belonging*. London – New York: Routledge. 1–21.
- Mannová, Elena. 2005. Mýty nie sú slovenským špecifikom. In Krekovič, Eduard – Mannová, Elena – Krekovičová, Eva (eds.) *Mýty naše slovenské*. Bratislava: Historický ústav SAV, Ústav etnológie SAV, Sociologický ústav SAV. 7–19.
- Michálek, Anton. 2019. Kriminalita v zázemí Bratislavy v kontexte subúrbánizácie. In Šveda, Martin – Šuška, Pavel (eds.). *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava: Geografický ústav SAV. 233–247.
- Miller, Daniel. 2001. Behind Closed Doors. In Miller, Daniel (ed.). *Home Possessions*. Oxford: Berg. 1–22.
- McDonogh, Gary W. 2006. Suburban Place, Mythic Thinking, and the Transformations of Global Cities. *Urban Anthropology and Studies of Cultural Systems and World Economic Development* 35 (4): 471–501. <http://www.jstor.org/stable/40553531>.
- Myers, Fred R. 2002. Ways of Place-making. *La Ricerca Folklorica* 45: 101–119. <https://doi.org/10.2307/1480159>.

- Novotný, Ladislav – Pregi, Loránt. 2017. Selective Migration of Population Subgroups by Educational Attainment in the Urban Region of Bratislava. *Geografický Časopis* 69 (1): 21–39.
- Podolák, Peter. 2007. Geographical Aspects of Suburbanization and Spatial Movement of Population. *Životné Prostredie* 41 (6): 298–302.
- Podolák, Peter – Šveda, Martin. 2019. Suburbanizácia len pre Bratislavčanov? Komponenty populačného vývoja zázemia Bratislavy v kontexte suburbanizačných procesov. In Šveda, Martin – Šuška, Pavel (eds.). *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava: Geografický ústav SAV. 104–134.
- Pregi, Loránt – Novotný, Ladislav. 2019. Selective Migration of Population in Functional Urban Regions of Slovakia. *Journal of Maps* 15 (1): 94–102. <https://doi.org/10.1080/17445647.2019.1661880>.
- Stanilov, Kiril – Sýkora, Luděk (eds.). 2014. *Confronting Suburbanization: Urban Decentralization in Postsocialist Central and Eastern Europe*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Sýkora, Luděk – Bouzarovski, Stefan. 2012. Multiple Transformations: Conceptualising the Post-Communist Urban Transition. *Urban Studies* 49 (1): 43–60. <https://doi.org/10.1177/0042098010397402>.
- Sýkora, Luděk – Ouředníček, Martin. 2007. Sprawling Post-Communist Metropolis: Commercial and Residential Suburbanization in Prague and Brno, the Czech Republic. In: Dijst, Martin – Razin, Eran – Vazquez, Carmen (eds.). *Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas: Market Forces versus Planning Regulations*. Dordrecht: Springer. 209–233. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-5762-5_8.
- Špirková, Daniela – Ivanička, Koloman – Finka, Maroš. 2009. *Housing and Housing Policy: Development, Determinants of Housing Development, and New Approaches to Rental Housing Policy in Slovakia*. Bratislava: Slovak University of Technology.
- Šuška, Pavel – Šveda, Martin. 2023. Let It Sprawl: Post-socialist Policies Enabling Suburbanization. *Architektúra & Urbanizmus* 57 (3–4): 306–315. <https://doi.org/10.31577/archandurb.2023.57.3-4.9>.
- Šveda, Martin. 2016. Život v Bratislavskom suburbiu: prípadová štúdia mesta Stupava. *Sociológia* 48 (2): 139–171.
- Šveda, Martin – Šuška, Pavel. 2019. Suburbanizácia? In: Šveda, Martin – Šuška, Pavel (eds.). *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava: Geografický ústav SAV. 1–20.
- Šveda, Martin – Šuška, Pavel (eds.). 2020. *Suburbanizácia 2. Sondy do premien zázemia Bratislavy*. Bratislava: Geografický ústav SAV.
- Šveda, Martin –, Výboštok, Ján – Gurňák, Daniel. 2021. *Atlas suburbanizácie*. Bratislava: Geografický ústav SAV.
- Tuan, Yi-Fu. 1977. *Space and Place: The perspective of experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Vaughan, Laura – Griffiths, Sam – Haklay, Muki – Jones, Catherine Emma. 2009. Do the Suburbs Exist? Discovering Complexity and Specificity in Suburban Built Form. *Transactions of the Institute of British Geographers* 34 (4): 475–488. <http://www.jstor.org/stable/40270732>.
- Vaughan, Laura – Griffiths, Sam – Haklay, Muki. 2015. The Suburb and the City. In: Vaughan, Laura (ed.). *Suburban Urbanities: Suburbs and the Life of the High Street*. London: UCL Press. 13–34.
- Wieczorek, Marta. 2019. Introduction: Anthropological Debates on Place-making. *Urban Anthropology and Studies of Cultural Systems and World Economic Development* 48 (1/2): 1–12. <http://www.jstor.org/stable/45173358>
- Wacquant, Loïc. 2007. Territorial Stigmatization in the Age of Advanced Marginality. *Thesis Eleven* 91 (1): 66–77.

ELECTRONIC SOURCES:

- Modrý koník. 2015. "Susedom vadia naše sliepky." *Modrý koník* – online forum thread [online] 24. 9. [accessed March 13, 2025]. Available from: <https://www.modrykonik.sk/forum/rodinne-problemy/susedom-vadia-nase-sliepky-2/?page=2>.
- Pluska.sk. 2013. "Chorvátsky Grob je rozdelený: Starých a prístahovalcov. Kto vyrieši jeho problémy?" *Plus jeden deň* [online] 5. 11. [accessed August 12, 2024]. Available from: <https://www1.pluska.sk/regiony/zapadne-slovensko/chorvatsky-grob-je-rozdeleny-starých-pristahovalcov-kto-vyriesi-jeho-problemy.html>.
- Toskana. (n.d.). "Toskana Vrakúňa – Vaša toskánska rezidencia v Bratislave." *Toscana* [online] [accessed February 10, 2025]. Available from: <https://toskana.sk/toskana-vrakuna/>.

“A Public Place Should Be for Both Roma and Non-Roma”: The Function and Use of Public Places from an Ethnic Perspective

Michaela Konopíková – Martin Soukup – Tomáš Retka – Lada Viková

DOI: 10.62800/NR.2025.3.03

This text is an analysis of the ways public spaces in a neighborhood of one Moravian city in the Czech Republic are used. The estate's urban layout reflects the needs and lifestyles of the region's residents at the time it was built in the 1950s. Research conducted revealed clearly formulated preferences for the possible revitalization of the area. The ethnically and socially heterogeneous residents cannot, however, agree on the purposes the space should serve and for whose benefit. The research indicates a tension between the non-Roma residents and the Roma community, which affects both groups' ideas for its revitalization. Analysis of their oftentimes conflicting expectations, and the consequences of social exclusion, all of which break down along ethnic lines, is the focus of this study. The mixed-method research combined a quantitative and a qualitative approach.

Key words: Roma, neighborhood revitalization, social exclusion, public spaces

Acknowledgement: This work was supported by the Cooperatio Program, research area MCOM

Contact: Mgr. Michaela Konopíková, Ph.D., Prague College Psychosocial Studies, Hekrova 805, Prague;
e-mail: michaela.konopikova@gmail.com; ORCID: 0000-0002-2407-6128

doc. PhDr. Martin Soukup, Ph.D., Department of Media Studies, Faculty of Social Sciences, Charles University, Smetanovo nábř. 6, Prague 1; e-mail: soukup@antropolog.cz; ORCID: 0000-0002-9907-5111

Mgr. Tomáš Retka, Ph.D., Department of Social and Cultural Anthropology, University of Pardubice, Studentská 84, Pardubice; e-mail: tomas.retka@upce.cz; ORCID: 0000-0003-1925-0272

Mgr. Lada Viková, Ph.D., Department of Social and Cultural Anthropology, University of Pardubice, Studentská 84, Pardubice; e-mail: lada.vikova@upce.cz; ORCID: 0000-0002-6173-3190

Jak citovat / How to cite: Konopíková, Michaela – Soukup, Martin – Retka, Tomáš – Viková, Lada. 2025. “A Public Place Should Be for Both Roma and Non-Roma”: The Function and Use of Public Places from an Ethnic Perspective. *Národopisná revue* 35 (3): 181–195. <https://doi.org/10.62800/NR.2025.3.03>

Introduction

This text is a result of a secondary analysis of data collected during an applied research project conducted in an unnamed Czech town, where the local council is planning the redevelopment of a public space. The aim of the research was therefore shaped by the requirements of the commissioning body. Their task was to identify the relevant interest groups and their needs concerning the revitalization of a space referred to here as the *Pláček* – an area located in the middle of a housing estate, formerly the site of a well-known children's playground.

This study presents findings related to a deeply rooted, albeit latent and long-standing, conflict that may be understood as a negotiation over the function of public space. On the one hand there are the proponents of quiet – primarily some of the owners of the adjacent private apartments – and on the other, the most frequent users of the area, namely Romani families residing in nearby municipal housing. Although the voices calling for peace and proposing to turn the former playground into a parking lot are in the minority, they represent socioeconomically

better-situated actors who are actively engaged in negotiations with the municipality. Their concerns are not only about improving their living environment but also about increasing the value of the properties they own.

Thus, the contestation over the meaning and function of the *Pláček* can be examined both through the lens of ethnic differentiation and in relation to the economic, social, and symbolic status of the involved actors. Drawing on theories of public space, this study interprets the construction and production of this specific public space through the theoretical framework of *spatializing culture* (Low 2017).

The applied research was conducted by a research team consisting of seven academic staff members and four pregraduate social anthropology students. The team included experts in applied anthropology with experience in research on public space, Romani studies, anthropology of education and social work. The students primarily contributed to the quantitative data collection, specifically through a survey conducted among the local residents. The research team was composed of both men and women across different age groups. Four academic members of the research team are the authors of this text.

None of the researchers were from the town where the research was conducted, nor did they have personal ties to it. However, the team gained some prior understanding of the locality through a brief preliminary

investigation conducted a year before the main research. During this visit, two members documented the site photographically, recorded observations, and established initial contacts with local residents.

1. Theoretical Grounding

This town in the Czech Republic, which will remain unnamed, has between 15,000 and 25,000 residents and is a typical example of urbanism in the spirit of socialist realism. The many high-rise apartment blocks that make up the housing estate are surrounded by pleasant, mature greenery. Some of them have small courtyards, which the locals call “backyards” or “nests.” The housing estate that is the subject of this study is the oldest one in the city. Its construction was motivated by industrial development and the beginning of operations by a large engineering company in the 1950s. As was common in former Czechoslovakia, the residents themselves participated in the construction of the estate and the improvement of the public space between 1948 and 1988, as part of what was then called “Action Z” (Roberts 2005: 1).

The housing estate centers on a large triangular-shaped space which the locals call the *Pláček*². *Pláček* is not only a space but also a place in the sense that it is experiential and with granted meaning (see e.g. Augé 1995; Casey 1997). In the logic of the original urban planners, this space was intended to serve as an alternative to the town square, offering residents an opportunity to meet and socialize. It had its golden era in the 1970s and 1980s, when it included a popular playground that boasted unusual – perhaps one could even say, designer – play structures.

It has been said that the uses and equipment of public spaces change over time. “Public spaces evolve along with the development of the people. Their form changes from community to community in the context of geographical location and social, economic, societal, and religious requirements.” (Dvořáková 2016: 12) Such spaces reflect the actual state of a society (Durdík 2016). Currently, most of the *Pláček* has fallen into disuse for several decades. A small part of the original playground is being used as a parking lot. The area is bordered on all sides by roads and apartment blocks that are home to approximately 1,400 residents.

The demographics of this part of the city are quite heterogeneous, both in terms of educational attainment and also in terms of age distribution and ethnicity. The

Map of the locality where the fieldwork was conducted. The empty space of the *Pláček* highlighted in green is surrounded by residential buildings

neighborhood is currently undergoing a generational transition. Young families with children are replacing the first generation of “old settlers,” many of whom have lived in the housing estate their whole lives. In many cases, residents have improved the common space around their individual apartment buildings by themselves. There are well-kept flower beds in front of the entrances to many of the buildings that are filled with blooms and ornamental shrubs. These modifications to the public space prove that the residents of the housing estate have a relationship with their environment that extends beyond the thresholds of their own apartments. At present, new tenants are arriving, renting the apartments of older residents who have moved out of the estate to live full-time in their vacation cottages.

No major investment has been made by the city in the development of the estate in recent decades, and the attractiveness of the area is not helped by the uncontrolled and unplanned parking of cars at its heart. As Setha Low says, public spaces are not only part of the physical tissue of a particular environment. They are essential for people’s socialization, learning, and recreation (Low 2023: 9; see also Low 2017; Tuan 2018; Lynch 1960). As such, they are the seedbeds for inclusion and exclusion.

After a long period of inaction, the city has decided to revitalize the abandoned space of the Pláček and transform it into a functional area that will better meet the needs of the local residents. To that end, we conducted a survey of the residents of the housing estate, the goal of which was to identify their preferred options for upgrading the area with an eye to revitalizing community life in the locality.

The majority of the apartments in the buildings in the vicinity of the Pláček are privately owned. They are occupied by their owners and their families, or they are rented out. The apartment blocks in places have decorative elements that recall more traditional houses, like moldings, arched windows, and sgraffito. Some of these features have disappeared in recent years when the buildings have been covered with insulating panels.

A group of apartment buildings owned by the city is an exception. They are seven buildings in a row, in which there are 200 apartments. Some of them are connected, giving them the shape of the letter “U.” These seven buildings originally were so-called *svobodárny* (literally, “bachelor quarters,” or “dorms,” as we will call them here). They provided minimally sized housing units for unmarried workers who moved to the city to work

in factories and sometimes in schools. Nowadays, the city-owned apartments in the “dorms” house renters and whole families despite their cramped spaces.

One of these seven buildings is distinguished by its uninsulated façade. It is inhabited mostly by people who are defined by the town as being at risk of social exclusion: Romani families, and in some cases ethnic Czechs. Most of the Czechs live there alone. This building is the only one in the housing estate that has the official status of a socially excluded locality. Due to the concentration of socioeconomic vulnerabilities, a municipal center with social workers has been established to deliver appropriate interventions. The police make regular patrols to ensure order in the public areas. According to the employees of the management company, socially pathological behavior sometimes occurs also in one or two of the other “dorms,” but to a much lesser extent.

The coexistence of the non-Romani population and the Roma in the dorm seven is not entirely problem-free. The Roma complain about constant marginalization by some of their Czech neighbors. On the other hand, the non-Romani residents have complaints about excessive noise and inappropriate behavior by certain members of the Romani community. According to them, this happens mainly in the open space in front of the apartment building nearest the Pláček. In addition to Roma and ethnic Czech residents, the housing estate is also inhabited by members of the Czech Republic’s Ukrainian minority and its Vietnamese community. The research participants did not raise issues about these two minority groups.

In almost all of our in-depth interviews – both with residents and others – the informants felt the need to draw our attention to the special nature of the housing estate, or to inform us of reasons why it is considered an “inferior” address and the apartments there do not have a higher market value: “*When you want to sell your apartment, it’s like: ‘That estate? No way!’*” (Informant 27)

Many residents explain this by saying that the city owns the apartments in the dorms and has moved in almost all of its “socially vulnerable” citizens, many of whom are Roma. The housing estate has gained its bad reputation thanks to that. For that reason, we have dedicated part of our research to mapping the current state of interethnic relations and potential situations of conflict. We also focus attention on stereotypes, both negative and positive. Using the method of non-participatory observation, we compared our expectations with the actual

living situations of the Roma and non-Romani residents. We asked residents of the dorms, their neighbors, and residents of more distant areas in the town, as well as city employees, non-profit organizations, and institutions active in the neighborhood, about how well they all live together. The objective of the study was to identify who claims the public space, and what strategies in terms of construction of space through human interactions are employed. The conceptual framework employed in this study draws on the notion of “spatializing culture” (Low 2017: 7), a multidimensional approach “that includes social production, social construction, embodied, discursive, emotive and affective, as well as translocal approaches to space and place. To “spatialize” in this context means “to produce and locate – physically, historically, affectively, and discursively – social relations, institutions, representations, and practices in space.” “Culture,” as used here, refers to the multiple and contingent forms of knowledge, power, and symbolism that constitute human and nonhuman interactions; material and technological processes; and cognitive dimensions, including thoughts, beliefs, imaginings, and perceptions.

The authors of this study argue that the aforementioned perspective is useful for identifying “social inequalities embodied in space, which are manifested and reproduced in daily life” (Low 2017). According to Low, as competing claims to space and place give rise to territorial and cultural conflicts, they increasingly reshape social relations among ethnic and religious groups, social classes, regions, nation-states, and local communities.

This study ultimately aims to determine whether the expectations and priorities regarding the upgrading of public space differ between Romani and non-Romani residents. It also investigates what public space means to each group, how social exclusion affects this space, and how that exclusion influences its use. The fieldwork confirmed the hypothesis that the dormitory residents – particularly Romani families – constitute a distinct and specific interest group. In the questionnaire survey, we deliberately chose not to collect data on participants’ ethnicity, but on the other hand to ensure that we get answers from representatives of all groups. Roma participants¹ in the research were recruited through three main strategies. First, following initial contact with adults present at the *Pláček*, we introduced ourselves, explained the purpose of the research, and noted that some members of the research team speak Romani. This approach

generated interest in the research among the Romani residents; some were eager to speak to us in Romani and to share their concerns about the future of the space. Secondly, in order to avoid capturing only the perspectives of those who spend time in the public space, we also conducted door-to-door visits, both in buildings predominantly inhabited by the Romani residents and throughout the entire estate. Lastly, a local social worker helped identify relevant members of the Romani community who were invited to participate in the research, particularly those not present in the public space during fieldwork hours.

Although the scope of the research does not allow for comparison to long-term historical-ethnographic case studies (e.g. Abu Ghosh 2008; Sadílková 2016; Ort 2021, 2022, 2025), and it did not allow for an in-depth exploration of differing statuses and histories of individual Romani families, we argue that even a short-term study of this kind can contribute to the discussion on spatial politics. It does so by mapping questions such as: Who is perceived as belonging – or not belonging – to a given public space? Who is seen as entitled to use that space, and on what grounds?

2. Methodology

Fieldwork for this study was conducted during one three-day and one four-day visit to the locality in 2024, employing a rapid ethnographic assessment of the area known as the “Pláček,” with an emphasis on grounded theory. The researchers used qualitative methods in the form of semi-structured and unstructured interviews with residents. We also conducted a quantitative survey among residents and visitors to the locality.

As part of our qualitative research, we conducted non-participatory observations around the Pláček at different times of the day. Using the snowball method, we conducted 29 detailed, semi-structured interviews with residents of the locality, of whom 15 were women and 14 were men. We also spoke to 22 other people who regularly visit the locality in the course of their employment and have regular contact with the local residents. Interviews and observations were also conducted among members of the Romani community who happened to be in the area of the dorm. The purpose of the two focus group sessions was to discover the various viewpoints on the functioning and potential future use of the public areas in the housing estate.

Our quantitative research using the questionnaire was conducted using the “random route” method. We systematically approached potential respondents who live in the designated area of the housing estate, including the dorms, by starting from one apartment in each building and proceeding through the building in a pre-determined direction (Adams – Brace 2006: 56). This method allows the researcher to make contact with a target population when no list of residents is available (Bauer 2014: 520). Here, the researchers asked the respondents the questions in the survey and recorded their answers. In all, they obtained 148 completed questionnaires, which considering the estimated 1,400 residents of the locality was about 10 % of the target population. The completed questionnaire was translated into electronic form and anonymously analyzed using the statistical and analytical software program SPSS. Eighty-five respondents to the survey were women (58 %) and 63 were men (42 %), with an age range of 18 to 86 years, maximum educational attainment from elementary school to university-level, and various economic statuses. The respondents were purposely not asked about their ethnicity in the questionnaire, but care was taken that the individual ethnic groups were evenly represented in the sample of respondents. We tried diligently to keep all information that could lead to identification of the place of the research and its inhabitants anonymous.

3. To Whom Does the “Pláček” Belong and Who Belongs on the Pláček? Ethnic Czechs from the Estate and the Residents of the “Dorms”

The Romani community in the housing estate forms a relatively homogeneous and, from an external point of view, unified group. Its members are residents of the dorms for the most part. As in other Czech cities and towns, the Roma here are descendants of those who came to Czechoslovakia at the end of World War II and later (Pavelčíková 2004; Sadílková 2016; Donert 2017; Ort 2025), mostly from less-developed rural parts of eastern Slovakia. They replaced the original Romani population in the area that was systematically murdered by the Nazi regime during the war (for more on the holocaust of Roma and Sinti, see Nečas 1999; Donert – Rosenhaft 2022).

The fourth-generation descendants of the Roma who came after the war are now living in the estate. They

have put down roots and regard the locality as their home. They may even be said to think of it patriotically. That is true not only of the estate as a whole, but also the area of the Pláček. At the same time, it must be emphasized that in the basically homogeneous ethnic environment of the Czech Republic, the Roma are a highly visible minority. Even decades after their arrival at the estate, and despite the natural process of their territorialization in the town (see Ort 2021), they are still perceived by the non-Roma as a foreign element. It is important to recognize that in Czech society, they have often been – and still are today – the victims of discrimination and securitization (see van Baar 2011; Kupka – Walach – Brendzová 2021).

One Romani resident of the dorm said: *“We are at home here. Of course we are comfortable here, and when spring comes and it’s nice outside, we come out here [on the Pláček]. That’s how it is and I don’t see why there has to be a parking lot or some apartment house there.”* (Informant 03) Here the informant is referring to the demands of some residents and car owners that the existing provisional parking lot be expanded and to a proposal to build another apartment block on the spot.

The residents of that particular dorm see the fact that it has been designated by the city as a place threatened by social exclusion as a form of discrimination. According to some of its residents, the Roma are being stigmatized and intentionally excluded by the city – and then the city is surprised that they are excluded. *“Mainly, the city says that this housing estate is an excluded locality. How so? Why are we an excluded locality? We are the same as you people, like everyone else. We pay rent like other people and the city still [makes that designation]. There is no crime at all among the Romani residents – so why do they do that?”* (Informant 04)

Based on such responses it seems that the residents of the dorm are unsure about what it means to be “designated” as “threatened by social exclusion.” It is clear that they would like to know whether based on that designation they (or the city) would receive some special financial support, and if such support were to be provided, would it improve their standard of living and in what time horizon? As for the inadequacy of their housing, they complain about the area in front of the building and the condition of its façade. So far as we can tell from seeing the inside of the building and its outside areas, they are completely justified.

There also was an obvious great sensitivity in the answers that may be the result of “anti-Gypsy” sentiment. Non-Romani individuals express these sentiments by distancing themselves from Roma and by maintaining segregation within the school environment. In the specific case of this housing estate, one of the local schools is almost entirely attended by non-Romani children, while the other has a large proportion of Romani students (Regarding the subject of “anti-Gypsy” sentiment and segregation of the Roma, see, for example, Cortés – End 2019, and the previously mentioned van Baar 2011. In the specific case of the Czech Republic, compare research conducted on the portrait of the Roma in the media by Sedláková 2022).

3.1 On the Dynamics of Intergroup Attitudes

In the course of our research, many of our informants mentioned the fact that in the “dorms” the apartments are small. They were designed and built for unmarried persons, and not for families with many children or more than one generation of residents. The problem of the size of the apartments in socially excluded localities (i.e. the inadequate size of the apartment given the number of household members) has been mentioned in a number of studies that have examined the subject of social exclusion in the Czech Republic (see Čada 2015).

Low-income residents began to move into the dorm buildings in the second half of the 1990s as a consequence of privatization of the city’s other housing stock. (Regarding the privatization of apartments in general, and for specific case studies of the emergence of particular socially excluded localities, see, for example, Matoušek 2012, 2014). Middle-class residents have left these small housing units and the dorms have gradually become places where lower-income residents live because they cannot afford to rent apartments elsewhere. This has meant that families with many children, who not surprisingly spend a lot of time outdoors, have gradually taken over the nearby public space of the Pláček. That area has become overcrowded and conflicts have arisen over use of the play structures. Children living in apartments not in the dorms have gradually stopped coming and, like other residents of the housing estate, have begun avoiding the area (informant 16).

In their in-depth interviews some informants, mainly those who live at a distance from the Pláček and do not visit it, revealed a continuing lack of trust in the resi-

dents of the dorms. They are skeptical that if renovated, the public space can successfully be used by both residents of privately owned apartments and residents of city-owned apartments. In that connection, they point to conflicts about which they have heard from time to time. At the same time, however, there are many informants who are apartment-owners (in our research they predominated) who describe the shared neighborhood as without problems, or much better than in the past. They connect the improvement in the situation with the transfer of a homeless shelter for men to another part of town. For example: *“It’s a good thing the homeless shelter is gone. That was a big problem, but it’s better now.”* (Informant 17)

Many informants take a neutral or even positive stand, saying that the current residents of the dorms do not cause problems. They say that many of them are their friends and greet them familiarly, and that they understand why they need to spend a lot of time outside, considering their small, overcrowded apartments. Some of them even describe situations where their children play alongside children from the dorms on the same playground and no conflicts arise (Focus Group 1). This same picture is confirmed by almost all the residents of the dorms who took part in our research. We repeatedly had the opportunity to witness such conflict-free interactions while we were conducting our research.

Some research participants emphasized that they had nothing against the Roma, but simply desire peace and quiet. For example, a female informant aged 45–55 stated:

“I’m at an age where, when I come home tired from work, I just want peace and quiet. And when someone is dribbling a ball on the playground – sometimes even until 10 p.m. – it’s annoying.” She added: *“The playground shouldn’t be right under the windows. You know, children don’t go outside that much these days anyway. And then when some do and they make noise, people get annoyed. If only they would leave by 8 p.m.”* (Ibid.)

While some informants mentioned conflicts that have to be managed – and in the evening hours, when intoxicated individuals were arguing and breaking bottles on the playground, calling the police was necessary (Informants 23, 24, 29) – others went so far as to propose converting the entire space into a parking lot (R29). On the other hand, there were also informants who highlighted that the children from the dormitories were still experiencing a kind of childhood they themselves once had:

“These are still the genuine kind of kids – they spend a lot of time outside, they’re not constantly on their phones, and they get plenty of exercise.” (Informant 8)

An analysis of the references to conflict around the Pláček, and of attitudes toward the residents of the dormitories, reveals that the owners and residents of private apartments, on the one hand, defend their right to peace and quiet. Many would welcome the transformation of the playground into a parking lot. At the same time, however, a significant number of them also acknowledge the need of the dormitory residents to spend time outdoors. The potential redevelopment of the public space thus emerges as a topic around which intergroup attitudes are negotiated and dynamically reshaped.

3.2 We Need Benches

In particular, the residents of the dorms stress the need for installation of new benches in sufficient number, not only in the area of the Pláček, but also in the buildings’ courtyards. They ask for installation of *“at least two benches in each of the areas between the buildings”* (-Informant 12) and *“on the Pláček.”*

The residents repeatedly said that they need benches so they can sit and chat with each other or mind their children while they play. We became aware that the state of the benches was a real problem in many places around the estate. For example, away from the Pláček, one of our informants showed us a substandard bench that was damaged in such a way that users could ruin their clothes or get a splinter. Directly on the Pláček, the benches are so far apart that the people sitting on them cannot easily talk to each other.

Some residents of the dorms told us that they had bought some outdoor chairs on sale and put them out in front of their building. However, they were forbidden to do this and given the reason that the area belongs to the city. Prohibiting the chairs directly contradicts what seems to be allowed in other areas of the housing estate, where the owners of similar outdoor furniture told us that they leave their own chairs out on the grass and lock them up. They set them up when and where they want (in the sun, in the shade, close to playing children, etc.) It appears that the residents of the dorms feel that their status is not equal to that of the residents of other buildings in the estate, in that privately owned furniture

is permitted in some public areas and prohibited in “theirs.” Their responses show that the residents of the dorms are in fact capable of taking action, deciding on joint approaches, and planning investments.

3.3 A Playground Like We Had

When it comes to improving the usefulness of the public area of the Pláček, the Romani informants from the dorm placed importance on renovation of the playground and play structures for children and young people. One informant, a Romani woman, remembers the Pláček as it used to look:

“Back then there was a huge yellow jungle gym. There were ropes hanging from it you could climb up and then you’d swing down. There was still concrete underneath. There was a big carousel that looked like a mushroom. You could hang down from that too. We’d swing on it and go round and round. There was another jungle gym there, where the concrete is, and yet another one you could slide down. There was a beautiful airplane and a climbing structure that had a tunnel going through it.” (Informant 03)

These memories and many others like them reflect the changes that took place after the fall of the communist regime and economic transformation. The residents of the dorm, who go to the Pláček regularly in sunny weather and spend time there in conversation with friends and watching their children play, said they are worried that something other than a recreation area might be installed on it, like a parking lot or a new building.

“It’s all up in the air. We don’t know what we’ll do if they take this away from us too. Is it better for the town that ‘gypsy mothers with children’ sit between the buildings or by the side of the road on the curb? Would that be better than letting the kids play here, where they’ve played all their lives?” (Informant 03)

Behind these words we can see the heated emotions stemming from residents’ fears that their children will have nowhere to play in their free time and that mothers will have to sit and socialize where they will disturb other people and thereby get into conflicts. The Romani informants are particularly concerned that the space they have been using around their homes will de facto be taken away from them if its function changes. They fear this will significantly worsen their quality of life.

3.4 Memories of the “Romani Clubhouse”

The dissolution of a Romani association that was formerly active in the locality is connected to the local children having a more difficult time finding a place to spend their leisure time. It seems that the association fell apart because some of its members moved away from the city. The association sponsored a “Romani clubhouse” that closed down at about the same time. It is now remembered fondly by Romani parents and grandparents. They describe it as the perfect facility for their children, and they were happy to help organize its programs and activities. They recall the names of the people who worked in the clubhouse and activities like field trips and summer camps (Informants 03, 04, and 09). Even the non-Romani residents of the housing estate remember it as a place where they could go play board games and get to know the other children who lived in the estate, including the ones from the Romani families. “*We still know all of them by name and use the familiar Czech form of address with them.*” (Informant 19)

We encountered a certain lack of understanding about this situation among the Romani informants. The old children’s club was transformed into a “low-threshold” facility³ for at-risk children and youth. The Romani parents feel the loss of a club that was functioning well for them and are not enthusiastic about the opening of the low-threshold facility, about which they have little information. According to them, it is not much used. On the one hand, it could be that the current social services provided there are working well, in that they provide assistance to clients without stigmatizing them and the clients’ anonymity is assured.

Of course, on the other hand, something is clearly lacking. The original services the club provided to residents are gone. Today the parents and grandparents of the Romani children remember that mothers and other family members would participate in the club’s activities, leading dance groups, organizing sports activities, helping with cleaning and maintenance, and in some cases being employed there. Non-Romani children came to the club as well. One non-Romani informant, the owner of an apartment elsewhere in the estate, said: “*Yes, at one time we went there every day, when we were in the second grade. We went to play ping-pong.*” (Informant 19)

An informant from a Romani family remembers: “*There was a time when we went there a lot with the kids. The moms would come and watch. Why did they take it away*

from the kids? Those kids were dancing, going on trips, they even went to a summer camp with the center for a week. [...] There were a lot of kids going to that clubhouse. You had a place to send them to go dance or go do something fun, but it’s not like that anymore.” (Informant 19)

The residents complain about the worsened situation with today’s social services center. “*No one goes there.*” (Informant 03) That is the opinion of some informants who know little about the low-threshold center that is now located there and miss the old, successful clubhouse that was closed down.

In connection with the renovation of the public space of the Pláček, we encountered some ideas for making the area more attractive for children, adults, and seniors and making it functional again.

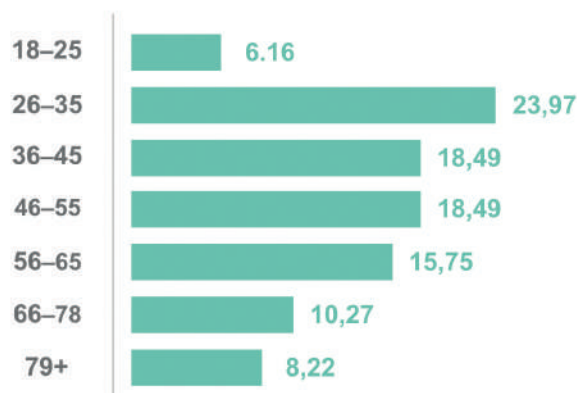
“*One woman [...] was talking to a man who is a boxer and was teaching the boys to box. Why couldn’t they put a punching bag here [speaking of the Pláček]. In good weather they wouldn’t have to rent a gym. They could do some of their training outside, couldn’t they?*” (Informant 04) There were other, similar ideas for better use of the space among residents of the dorms. They put a premium on action and coordination of individual measures – on the need to do something immediately, so that they could have places to sit close to the entrances to the dorms and at least a sandbox and some play equipment, even before the overall reconstruction of the Pláček (Informant 17). Many of the Romani informants were openly fearful that if they lost the Pláček they would never get it back. Our research showed that the residents were afraid that the city would not be transparent about its plans for reconstructing it. Even a temporary change might cause a panic among those residents. The city would do well to prevent that by informing residents in a timely manner about all the successive steps that will be taken.

Although there is no consensus among the Romani residents of the dorms about the details, for example, how to repair the big playground on the Pláček or what play equipment to add to the space, all of their answers agreed that the place should be renovated in accord with the original intent of the builders of the housing estate. According to the majority of the Romani residents of the dorms that border on the Pláček, the area is not sufficiently adapted and equipped for use by the citizenry, without regard to their ethnicity. As one of the Romani informants said, “*the Pláček should be for Roma and non-Roma!*” (Informant 09)

4. Statistics Reflecting the Exclusion of the Romani Residents of the Housing Estate

We focused on the foregoing problems in our questionnaire. Its results support the impression we gained from the qualitative research described in Chapter 3. We asked the respondents questions designed to elicit their preferences for use of the public spaces in the housing estate. The particular view of the non-Romani residents of the estate is best reflected in their answers to the open-ended questions we posed. A significant number of respondents expressed concern that the Romani residents of the dorms would dispossess them from renovated public spaces and they would have no access to them. They also expressed dissatisfaction with the current situation around the Pláček. In their opinion, the public space is already overwhelmed by the Romani residents of the dorms and the non-Roma never get access to it. The research utilizing the questionnaire was conducted simultaneously with both Romani and non-Romani residents of the housing estate. The respondents were sorted into seven age groups for further analysis of the data (chart 1):

Percentage of Respondents in the Indicated Age Groups

4.1 How They Live Around the Pláček

The neighboring community has a positive influence on the quality of life in the area of the Pláček. Sixty-one percent of the respondents identified their neighbors as an important factor influencing their life in the housing estate, using a seven-point scale in which the highest values were 6 and 7. Moreover, a majority of the respondents declare they feel at home in the housing estate (86 % of

the 141 respondents who answered that question). The physical condition and the equipment of the public space was mentioned as something negative about it.

A specific, but not always easily understood matter is the co-existence of the Romani and non-Romani residents of the locality. The Romani community is viewed negatively by the non-Romani residents and that opinion was expressed by 15 % of the respondents in their answers to the open-ended questions. They mention drug use, which the non-Roma believe is common problem among the Roma. To the questions, "When I mention the Pláček, what comes to your mind?" and "What do you dislike about the area around the Pláček, what doesn't suit you, and what needs to be improved?" some respondents gave answers reflecting strong anti-Romani sentiments. Their answers contained words like: *Gypsies, Mexico Square, (Romani) playground, Roma, the area of the Gypsy dormitory, noise, a feeling of danger (at night in the street), Gypsy playground, noise, mess, Gypsies and disorder, we live in "the Bronx," a housing estate full of minorities, the center of the housing estate is a problematic place, has a bad reputation, a problem, there used to be a playground for everybody, messy and dark.*

A few anti-Roma statements appeared in the answers to some other open-ended questions. For example, to the question, "What do you like best about the locality?" the answer "normal white people" was heard. Twenty-eight percent of the survey participants responded "the green space" to that question, while 15 % essentially answered, "nothing." Forty-seven respondents (31.8 % of those who responded) describe the Pláček as the "square," "hill," or "place," without a negative, positive, or sentimental connotation.

To the question, "What do you dislike about the area of the Pláček, what doesn't suit you, and what needs to improve?" respondents most often indicated the lack of playground equipment and furniture (20 %) and criticized the maintenance of the area (23 %). Many residents (15 %) mentioned dissatisfaction with the presence of Romani residents of the dorms as well ("Gypsy playground, Gypsy-Romani children, Gypsies, minority, they are taking over the playground for themselves, the blacks are taking over the playground").

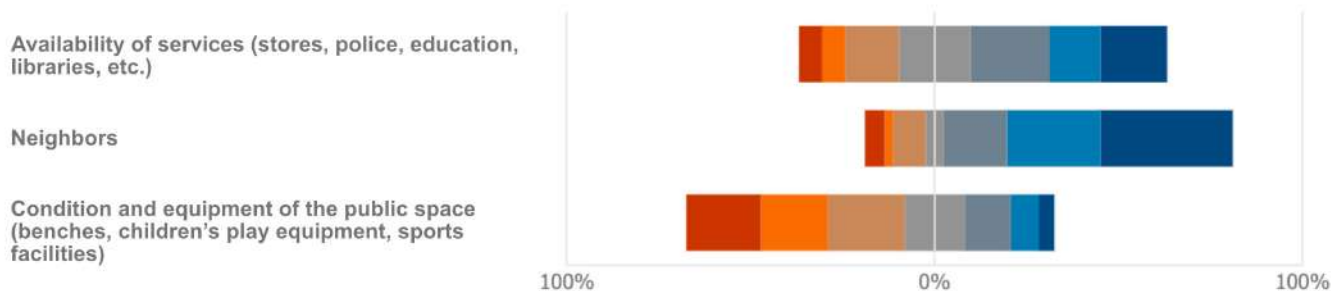
In connection with the Pláček, not quite 13 % of the participants in the survey (19 respondents, both older and younger), mentioned nostalgia for their (in many cases long-ago) childhoods. The birth years of the respondents

who associated the locality with their childhood and youth ranged from 1950 to 1996. Based on the age distribution of the respondents and assuming their childhoods ended when they were 12 to 14 years old (Collins 1984), we estimate that the area was considered safe and ideal for spending leisure time in the 2008–2010 period – by both the non-Romani and the Romani residents of the housing estate. According to the memories of residents, the number of Roma living in the dorms began to increase in the second half of the 1990s. The change in the perception of the area by the non-Roma to a negative impression thus dates from the time period when a greater

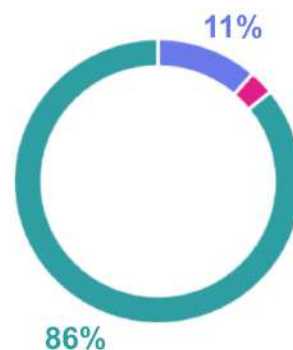
number of Roma began to appear in the public space. The stereotype of invasive, disorderly individuals who are destroying the Pláček is directly associated with the Roma.

On the other hand, the availability of services (stores, police, education, libraries, etc.) plays a positive role in perceptions of the area around the Pláček. Only 13 % of respondents consider services to be inadequate (rated 1 or 2 on a scale of 1 to 7, chart 2).

Question: What most influences the quality of life in the locality of the Pláček? On a scale of 1 to 7, where 1 negative and 7 is positive, rate the following:

Question: How is life for you in this locality (chart 3)?

4.2 Play, Sports, and Leisure: The Utilitarian Function of the “Pláček” as a Public Space

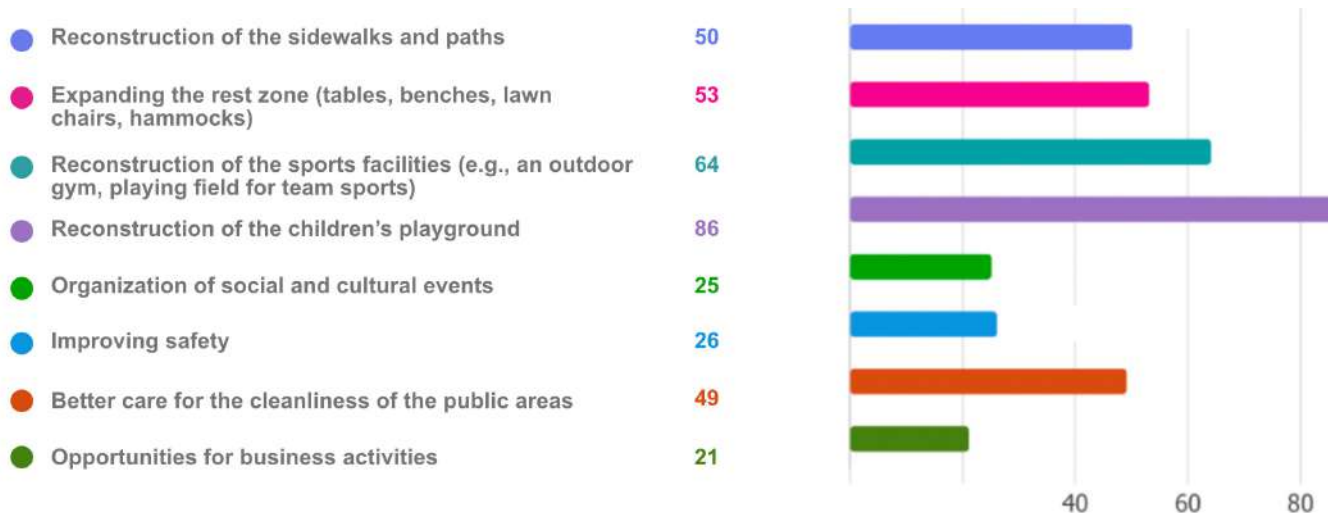
From the data we gathered, it appears that there is a demand for revitalization of the Pláček to serve all age groups regardless of ethnicity. The main priority is improving the playground for the children and following that,

repairing the sports fields for the use of young and early-middle-aged people. As the next most important priority, mainly middle- and senior-age residents are calling for the creation of a quiet area where they can relax. All these ideas of the ideal recreational facilities correspond to the physical condition of the individual respondents.

Thirty-four percent of the respondents replied to an open-ended question by saying that they most enjoy spending their free time on walks in the fresh air, particularly with family, children, and friends (12 % mentioned that specif-

ically). Twenty percent of the survey participants spend their free time on sporting activities.

Question: If you could influence the reconstruction of the Pláček, would you prioritize (chart 4):

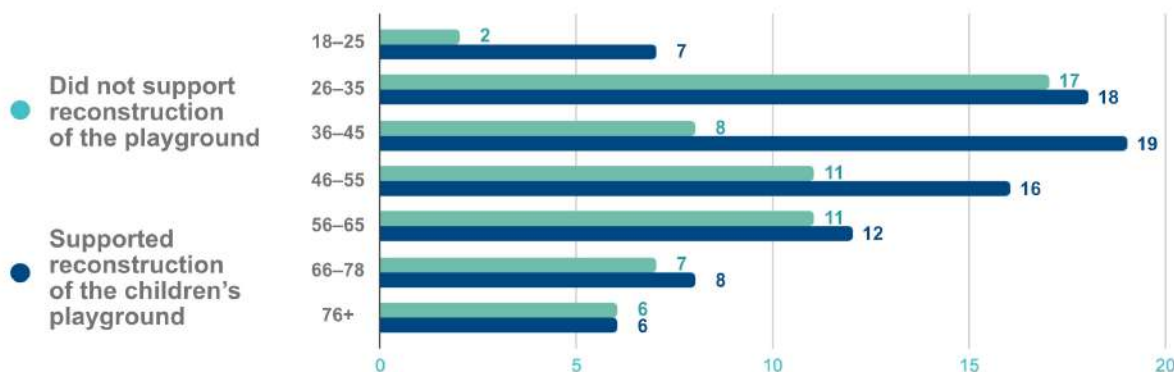

Note: The residents could answer this question by indicating more than one option without limitation.

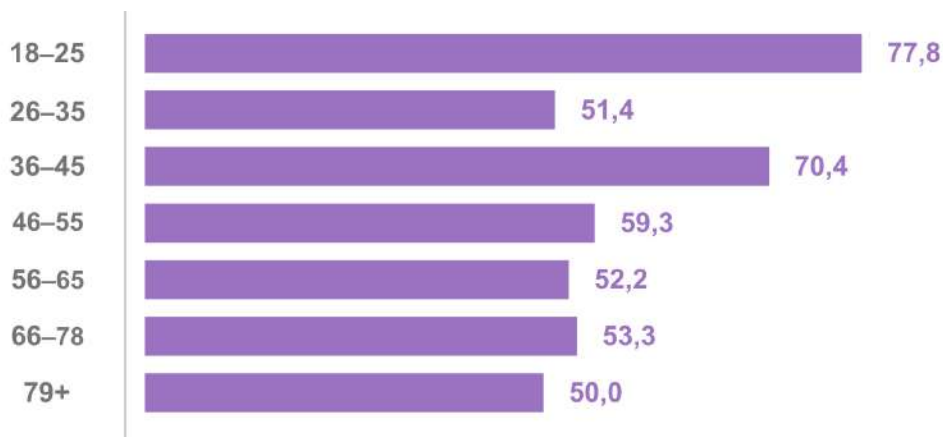
In our analysis we also were interested in knowing the percent of our respondents who want the children's playground to be reconstructed, broken down by the age group to which they belong. Looking at the answers by age group, the number of residents who supported improving the playground is indicated in bold-face type in

the table below. These responses should not be regarded as definitive – they do not mean that those who did not mention the playground did not want to improve it, but that they did not list it as a priority and placed more importance on other options among the alternatives we offered (chart 5).

Interest in Reconstruction of the Children's Playground by Age Group (Absolute Numbers of Responses)

The percentage of respondents in each age group mentioning reconstruction of the playground as a priority is as follows:

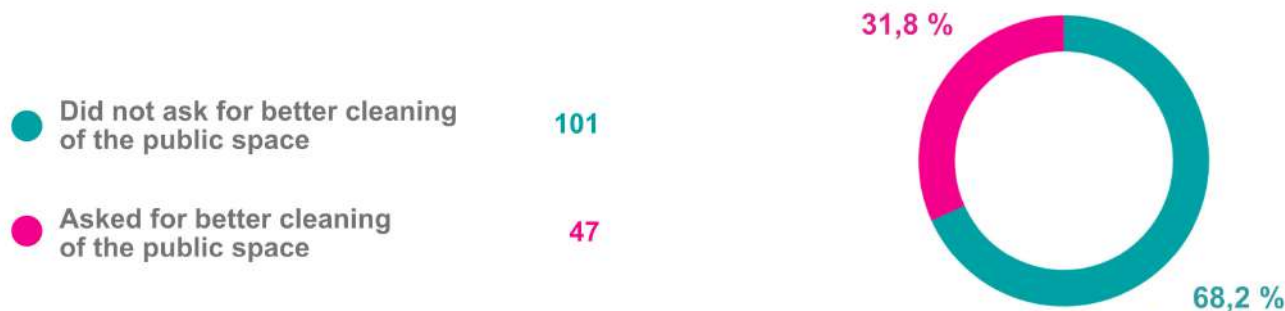

The above graph shows the percent of respondents in each age group that mentioned reconstruction of the children’s playground as a priority.

As the graph shows, at least half of the respondents in each age group mentioned reconstruction of the playground as a priority. Based on information obtained in the in-depth interviews, both non-Romani and Romani respondents said they favored reconstructing it. According to Low (Low 2023: 143), access to a good playground has a positive influence on child development, even in marginal neighborhoods. Young adults and those in the 36–45 age group expressed the most support for

the playground. That is the group of present and future parents who place the most importance on the interests of very young and school-age children. Older residents might have more concern that additional play equipment would mean more children shouting in the outside areas and a less peaceful environment.

Our respondents frequently mentioned the need for improved maintenance of the public spaces and reconstruction of their pavement. Approximately one third of respondents expressed the opinion that the cleanliness of the public spaces should be improved (chart 7).

On the basis of the data we collected we can say that increasing security in the locality is not a priority.

A need for better security was mentioned by just under 18 % of our respondents. Not even the non-Romani

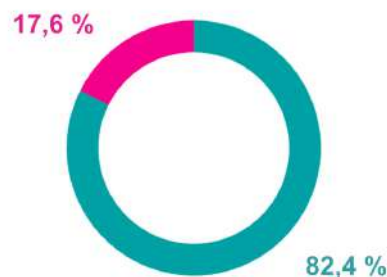
Both groups of housing estate residents – Roma and non-Roma – currently agree that the Pláček needs to be repaired. Both groups are of the opinion as well that the children’s playground needs renovation. However, they disagree about whether both groups can use the public space together. The Romani residents, who mostly live in the small apartments belonging to the city in the

Conclusion: The Housing Estate as a Laboratory

The locality we studied here is an exceptional area that not only has an interesting history, but also a demographically diverse population and strong potential for future development. The diversity of the residents is seen not only in their ages, but also in their social and ethnic backgrounds. The study provides an answer to the research question: How do different groups of residents claim the space known as Pláček? In a nutshell, it turns out that different groups of residents lay claim to public space in different ways, with their attitudes closely tied to their sense of ownership of the area. Apartment owners often perceive not just their units but also the surrounding space as “theirs,” and this perception underpins their desire for a quiet and orderly environment. Tenants, on the other hand, express concerns about limited access to these spaces and often feel uncertain or insecure about their right to use them. In this study we focused on three main issues:

1. **The perception of the space**, that is, how the residents perceive the area around the Pláček in the wider context of the entire housing estate. Many of the housing

residents in the housing estate consider the Romani community to be such a danger that they would fear frequenting the Pláček (chart 8).

dorms, insist that they see no such problem and that of course non-Romani children are welcome to play on the playground. However, based on their earlier negative experiences, the non-Romani residents expressed reluctance and unease at using the public space in common with the Romani families.

estate’s residents agree that it is an unusual district of the city, for the most part in a positive sense. They view the Pláček’s bad reputation and the prejudice against it with bitterness. From our quantitative research it appears that the majority of our respondents have a positive attitude toward the housing estate, based on their agreement with the proposition that “I am at home here.” Many people comment that the locality has good potential for future development. It is clear that revitalization of the space is important to its residents. They support it and want to participate in it.

2. **The expectations associated with revitalization**, i.e. the improvements that the residents want and expect. In terms of their ideas about what to do with the area of the Pláček, the majority of residents are inclined towards the proposal to reconstruct the original playground. Residents would therefore like to return the space to its original purpose, or something similar to it. Forty-three percent of our respondents would like to see the addition of a sports field and outdoor gym (i.e. features for older children and young people, as well as ac-

tive adults). The survey also elicited quite a few opinions that called for making the area of the Pláček a more restful and relaxing place. In the qualitative part of our research, our informants mentioned the need for benches in particular and suggested places where they would like to have them located.

3. Fears about the renovation of the area and the risk of social conflict. There are negative aspects of revitalization that worry the residents. Mainly, they express fears related to the safety of the locality. In that regard, criminality, drugs, and conflicts arising in the context of neighborhood relations are the main things that were mentioned. The threat of exacerbating social differences in the locality is the basic perceived risk that we elicited in our research. Many citizens expressed concern that the reconstructed space would be occupied by only one group of residents. In that regard, the most frequently mentioned group was the residents of the dorms, especially the large Romani families who already spend a large part of their day in the area.

Pleasant public spaces contribute to the development of individuals and society as a whole. If properly main-

tained, they create a context for community life and contribute to the strengthening of social contacts in urban areas. They can support and contribute to an inclusive society by promoting positive individual experiences with others and acceptance of their differences, and by providing a platform for the exercise of distinctive cultural practices. However, public spaces do have a negative potential to build up and further entrench barriers between different social and ethnic groups.

We have clearly demonstrated that regardless of their ethnicity, the inhabitants of the area surrounding the Pláček unanimously agree on its potential as a place for socialization, especially of children. In the residents' eyes, it can also be a place for promoting wellbeing through sports and relaxation activities in a natural (even if somewhat artificial) environment. Public spaces that are sensitively developed with due respect to the requirements of all population groups have the potential to promote human solidarity and belonging. In them, we can share, learn, and play together without regard to ethnicity, and discover the different mother tongues and other characteristics of our neighbors.

NOTES:

1. To determine if the respondents were Roma, an established rule was used: either they present themselves as Roma, consider themselves to be Roma, or are perceived as Roma by other residents or other local actors, such as social workers etc. (cf. Gabal 2006: 10).
2. "Pláček" is a fictitious name of a former playground in a housing estate from the 1950s in an unnamed city. According to this playground, the closed part of the housing estate bears folk names such as "Pláček"/ "u Pláčku" etc. Throughout the text, clues leading to its unambiguous identification are deliberately concealed, which corresponds to the design of the research, in which we promised the informants, including city representatives and employees, anonymity.
3. Low-threshold facilities for children and youth provide services to children and youth at risk of social exclusion. The aim of the service is to improve the quality of their lives by preventing or reducing social and health risks related to their lifestyle, to enable them to better navigate their social environment and to create conditions so that they can address their adverse social situation. The service can be provided to individuals anonymously, and includes educational, training and activation activities, facilitating contact with the social environment, social therapeutic activities and assistance in exercising rights and legitimate interests. The service is provided free of charge.

BIBLIOGRAPHY:

- Abu Ghosh, Yasar. 2008. *Escaping Gypsiness: work, power and identity in the marginalization of Roma*. Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Adams, Karen – Brace, Ian 2006. *An Introduction to Market and Social Research: Planning and Using Research Tools and Techniques*. London: Cogan Page.
- Augé, Marc. 1995. *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London: Verso.
- Bauer, Johannes J. 2014. Selection Errors of Random Route Samples. *Sociological Methods & Research* 43 (3): 519–544. <https://doi.org/10.1177/0049124114521>
- Casey, Edward. S. 1997. *The Fate of Place: A Philosophical History*. Berkeley: University of California Press.
- Collins, Andrew. 1984. *Development During Middle Childhood: The Years from Six to Twelve*. Washington: National Academies Press.

- Cortés, Ismael – End, Markus (eds.) 2019. *Dimensions of Antigypsyism in Europe*. ENAR; Central Council of German Sinti and Roma in Brussels. Available at: <https://www.enar-eu.org/wp-content/uploads/20116_book_roma_final.pdf> [accessed February 28, 2025].
- Čada, Karel (ed.). 2015. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. Praha: GAC spol. s r. o. Available at: <https://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/Analýza_socialne_vyloucenych_lokalit_GAC.pdf> [accessed February 23, 2025].
- Donert, Celia – Rosenhaft, Eve. 2022. *The Legacies of the Romani Genocide in Europe since 1945*. New York: Routledge.
- Donert, Celia. 2017. *The Rights of the Roma: The Struggle for Citizenship in Postwar Czechoslovakia. Human Rights in History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Durdík, Petr. 2016. Veřejná prostranství v historickém kontextu. In: Vondráčková, Simona (ed.). *Veřejný prostor a veřejná prostranství*. Praha: ČVUT. 16–17.
- Dvořáková, Karin. 2016. Co je veřejný prostor a veřejné prostranství? In: Vondráčková, Simona (ed.) 2016. *Veřejný prostor a veřejná prostranství*. Praha: ČVUT. 12–15.
- Gabal, Ivan. 2006. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. Praha: GAC.
- Kupka, Petr – Walach, Václav – Brendzová, Alica. 2021. The Poverty Business; Landlords, Illicit Practices and Reproduction of Disadvantaged Neighbourhoods in Czechia. *Trends in Organized Crime* 24 (2): 227–245. <https://link.springer.com/article/10.1007/s12117-020-09402-x>
- Low, Setha. 2017. *Spatializing Culture: The Ethnography of Space and Place*. New York: Routledge.
- Low, Setha. 2023. *Why Public Space Matters*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197543733.001.0001>
- Lynch, Kevin. 1960. *The Image of the City*. Massachusetts: M.I.T. Press.
- Matoušek, Roman. 2012. *Bytová politika, sociální a prostorová spravedlnost: nová výstavba obecního bydlení v Česku*. Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Matoušek, Roman. 2014. Nová výstavba obecního bydlení, rozhodování a rizika segregace: případová studie Rudoltice. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 50 (2): 211–232. <http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2014.50.2.77>
- Nečas, Ctibor. 1999. *The Holocaust of Czech Roma*. Praha: Prostor.
- Ort, Jan. 2021. Romové jako místní obyvatelé? Přináležení, cikánství a politika prostoru ve vesnici na východním Slovensku. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 57 (5): 581–608. <https://doi.org/10.13060/csr.2021.040>
- Ort, Jan. 2022. *Facets of Harmony: The Roma and Their Locatedness in Eastern Slovakia*. Praha: Karolinum Press.
- Ort, Jan. 2025. *The Roma as Agents of the “G”psy Question”: Belonging, Mobility and Resettlement Policy in Socialist Czechoslovakia*. Praha: Karolinum Press.
- Pavelčíková, Nina. 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu.
- Roberts, Andrew. 2005. *From Good King Wenceslas to the Good Soldier Švejk: A Dictionary of Czech Popular Culture*. Budapest – New York: Central European University Press.
- Sadílková, Helena. 2016. *Poválečná historie Romů ve vzpomínkách pamětníků: Možnosti rekonstrukce poválečné migrace vybrané skupiny Romů ze Slovenska do českých zemí*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Sedláková, Renáta. 2022. *Zprávy o Ních nebo o Nás? Zpravodajský diskurz České televize o Romech*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Tuan, Yi-Fu. 2018. *Space and Place*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- van Baar, Huub. 2011. *The European Roma: Minority Representation, Memory, and the Limits of Transnational Governmentality*. Amsterdam: Faculty of Humanities University of Amsterdam.

Nábytková tvorba Ústředí lidové umělecké výroby a její podíl na stylu Krásné jizby

Alena Křížová

DOI: 10.62800/NR.2025.3.04

Furniture Design at the Centre for Folk Art Production and Its Contribution to the Krásná Jizba Style

Furniture formed a significant part of the production of the Centre for Folk Art Production (ÚLUV). The design of furniture for contemporary interiors drew only limited inspirations from domestic vernacular furniture. The architect Vladimír Bouček introduced the so-called *režný* [≈ unbleached, raw, natural] style which became a defining feature and was grounded in the fundamental principles of folk production: the use of natural materials, the application of traditional techniques, and the respect for the tectonics of the object. Designers also took inspiration from timeless Scandinavian forms, primarily in seating furniture made of light-coloured wood, willow twigs, and rattan. In urban households in the 1960s through 1980s, ÚLUV furniture was typically represented by single pieces, while the programme aimed at furnishing of holiday cottages and chalets gained greater popularity. The distinctive appearance of the furniture, complemented by textiles and ceramics, played a crucial role in shaping the ÚLUV style, which was presented in the Krásná Jizba [≈ Beautiful Chamber] shops.

Key words: Centre for Folk Art Production (ÚLUV), unbleached style, furniture, wood, willow twigs

Acknowledgement: Text vznikl v rámci řešení projektu *Dokumentace Ústředí lidové umělecké výroby: zdroj poznání a inspirace podpořené Ministerstvem kultury České republiky* z Programu na podporu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI III) na léta 2023 až 2030 (DH23P03OVV031)

Contact: prof. PhDr. Alena Křížová, Ph.D., Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Arna Nováka 1/1, 602 00 Brno, e-mail: krizova@phil.muni.cz; ORCID: 0000-0003-2980-5622

Jak citovat / How to cite: Křížová, Alena: Nábytková tvorba Ústředí lidové umělecké výroby a její podíl na stylu Krásné jizby. *Národopisná revue* 35 (3): 196–206. <https://doi.org/10.62800/NR.2025.3.04>

V říjnu 2025 uplyne osmdesát let od založení Ústředí lidové a umělecké výroby, což je výročí, které si zaslouží důstojné zhodnocení, zvláště když v České republice nelze zároveň nepřipomenout již tři desetiletí od zrušení této instituce. Prozíravější Slovensko, které si zachovalo kontinuitu v péči o kulturní dědictví udržující tradiční řemesla, převzalo na sebe tíhu a zodpovědnost i za českou stranu a vydává k této příležitosti obsáhlou reprezentativní publikaci o vývoji ÚLUV s detailní faktografií a obrazovým doprovodem. Není pochyb, že kniha se stane nepřekonatelnou encyklopedií ÚLUV, neboť nečerpá jen z archivních materiálů a dobového tisku, ale vznikla v době, kdy bylo možno využít vzpomínky

pamětníků, kteří se podíleli tvůrčím způsobem na činnosti této instituce.¹

Ambicí této studie není komplexní zpracování výrobního programu české části ÚLUV a následné nabídky v prodejnách Krásná jizba, ale zamyšlení nad podílem produkce ÚLUV na formování vkusu v české společnosti, nad rolí mobiliáře v bytovém interiéru a vybavení rekreačních objektů. ÚLUV v České republice je uzavřená kapitola a uplynulých třicet let je dostatečný odstup. Takže nakonec je na místě pokus o zodpovězení otázky, zda výrobky ÚLUV skutečně vytvořily ucelený „sloh“, jak se tím opakovaně zabýval architekt Vladimír Bouček v mnoha článcích, především těch věnovaných hodnocení výstav.

Milníky ve vývoji ÚLUV

Stěžejní událostí v historii této instituce bylo založení Ústředí lidové a umělecké výroby dekretem prezidenta republiky Eduarda Beneše v říjnu 1945 (Hlaváček 2019; Woitschová 2025). Nová organizace evidovala družstva, dílny a jednotlivé výrobce a měla jim pomáhat s propagací a odbytem. Na textu zákona č. 110/1945 se podílel zásadní měrou Theodor Pistorius (1894–1969), který se již v meziválečném období a pak v době protektorátu Čechy a Morava zajímal o tzv. lidovou výrobu (na podporu drobných výrobců zřídil v roce 1940 družstvo Dorka).² Nutno připomenout, že velkou inspirací mu byla zkušenost skandinávských zemí (Pistorius 1946). Ostatně nebyl první, kdo se vědomě orientoval na sever Evropy, bratři Bohumír a Alois Jaroňkové budovali po vzoru stockholmského Skansenu muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, které slaví v tomto roce sté výročí od založení (Drápala – Drápalová – Uhlíková 2025).

Druhým milníkem v celé společnosti byl komunistický převrat v únoru 1948, v jehož důsledku se zcela změnila majetková poměry. Řemeslníci a živnostníci byli nuceni vstupovat do družstev s veškerým vlastním technickým vybavením a zázemím. Stali se zaměstnanci ÚLUV, přínosem bylo alespoň zajištění sociálních výhod. Zestátnování postihlo řadu organizací, byla zrušena Obchodní a živnostenská komora, k ÚLUV byl přičleněn Svaz československého díla, který zaštiťoval umělecké obory. Ten v rámci svého nakladatelství Družstevní práce provozoval prodejnu Krásná jizba a disponoval Domem uměleckého průmyslu na Národní třídě v Praze.

Třetí milník se datuje lednem 1958. Rozsáhlý, různorodý, těžce uchopitelný moloch si vyžádal další reorganizaci, kterou lze považovat za zásadní pro úspěšné fungování uměleckého řemesla a lidové výroby. Zákonem č. 29/1957 bylo Ústředí lidové a umělecké výroby rozděleno na dvě nezávislé organizace. Jednou bylo Ústředí uměleckých řemesel, které převzalo provozy uměleckého řemesla, v dalších letech se podílelo na obnově kulturních památek, na restaurování uměleckých děl i na vlastní tvorbě. Zpočátku nabízel své artefakty v Krásné jizbě (např. sklo ze Škrdlovic), ale postupně zřídilo síť vlastních prodejen. Lidová tvorba tak byla soustředěna do Ústředí lidové umělecké výroby, které se mohlo plně zaměřit na své hlavní úkoly: na dokumentaci stávající výroby, na podporu řemeslníků, odborné konzultace a návrhy a na prodej jejich produkce. ÚLUV na území českých zemí získalo jasnou organizační

strukturu: vedení s obchodním oddělením a výrobní středisko bylo v Praze, další středisko zaměřené na textil, oděvní tvorbu, pletiva, perleťářství apod. na jižní Moravě a v jižních Čechách se nacházelo v Brně a středisko orientované především na keramiku, modrotisk, pletiva a nábytek pak mělo své sídlo v Uherském Hradišti (Šenfaldová 1980).

Za další podstatný zlom ve vývoji ÚLUV lze považovat reprezentativní výstavu dvanácti výtvarníků-návrhářů v roce 1969 (Sekora 1970). Bylo to poprvé, kdy zcela veřejně vystoupili z anonymity, kdy se přestalo předstírat, že nabízené výrobky ÚLUV jsou dokladem „lidové“ tvorby venkovských řemeslníků. Nadále již byli uváděni autoři, dnešní terminologií designéři, jejichž návrhy se realizovaly v různých dílnách.

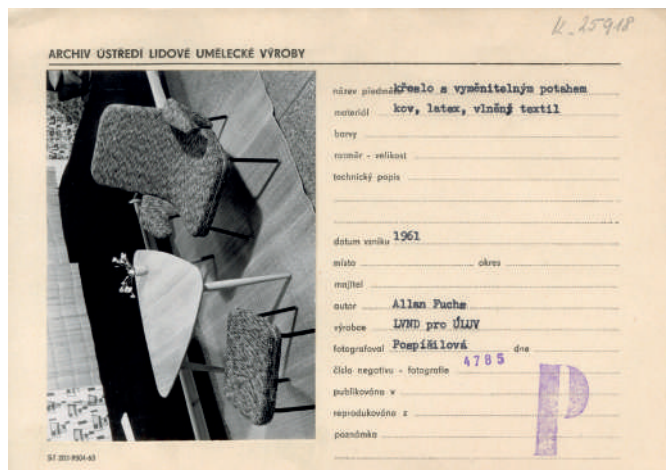
Smutným epilogem bylo ukončení činnosti ÚLUV (ojs 1996; Žižková 1993, 2008), o němž bylo rozhodnuto na konci roku 1992. Pokus o realizaci privatizačního projektu nevyšel, ministerstvo kultury poslalo Dům uměleckého průmyslu a prodejny Krásná jizba do dražby, zbavilo se všech provozů a zaměstnanců. Téměř půlstoletá odborná práce shromážděná ve výzkumných zprávách, kartotékách a fotoarchivech přešla ze středisek v Praze a v Brně do Národního muzea a z Uherského Hradiště do Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Zůstal pocit trpkosti a zmaru.

Vladimír Bouček a tzv. režný sloh

Na usměrnění výrobního programu ÚLUV měl zásadní vliv Vladimír Bouček (1901–1985) (Drápala 2008; Kádnerová 2023). Jako absolvent České vysoké školy technické v Brně získával zkušenosti pod vedením všestranného architekta Bohuslava Fuchse (1895–1972), od roku 1942 působil jako pedagog ve Škole umění ve Zlíně. Stál u počátků ÚLUV, pracoval ve funkci vedoucího střediska v Uherském Hradišti, ale v roce 1953 byl povolán do pražské centrály do oddělení výzkumu, vývoje a výroby. Z této pozice měl možnost usměrňovat a formovat produkci ÚLUV. Pravidelně objížděl střediska, diskutoval s výtvarníky a vyjadřoval se k jejich návrhům. Mimo to se snažil formulovat své vyhraněné názory na postavení tzv. lidové výroby a její úlohu v současné společnosti, které si tříbil přímo při terénních výzkumech. Jeho první teoretické články vypovídají o rozvazích nad lidovými a zlidovělými řemesly (Bouček 1949), nad tradiční výrobou a veřejnou péčí o ni (Bouček 1952), také uvažuje nad výběrem předmětů z tradiční výroby, které je možno

začlenit do současného života (Bouček 1954) a zamýšlí se nad tím, jaký je vztah mezi moderní kulturou a lidovým uměním (Bouček 1948). Nejpodstatnějším Boučkovým přínosem pro směřování ÚLUV bylo formulování principů tzv. **režného slohu**. Jeho podstata spočívala v několika bodech. Základem bylo použití přírodního materiálu, jenž ani nemusel být domácího původu (Bouček doporučoval využití surovin pro pletiva z Číny a Vietnamu – Bouček 1959b). Návrh měl čerpat z tektoniky lidových výrobků, využívat tradiční technologie a tvarově se podřídit funkci. Výrobek měl být oproštěn od přímé vazby na nějaký region, jakákoliv výzdoba měla být uměřená, nejlépe redukována na minimum.

V ÚLUV byla Boučkova koncepce přijata jako základní princip jak ze strany etnografů, tak výtvarníků. Mimo tuto organizaci se setkávala i s nepochopením, a to překvapivě také v odborných kruzích. Časopis *Chatař* uvedl v roce 1985 rozhovor s akademickým malířem Josefem Hejzlarem, samostatným vývojovým pracovníkem Ústředí bytové a oděvní kultury v Praze, jehož hlavním tématem byla „režná kultura“ (Škvařilová 1985: 25–26). Tazatelka M. Škvařilová se zajímala, co si pod tím pojmem představí a zda nebude interiér v tomto duchu příliš fádni a bezbarvý. Dozvěděla se, že jde o používání přírodních materiálů v jejich surové nebarvené podobě (jako příklad je uvedena juta).

Obr. 1. Dokumentační karta, Alan Fuchs, sedací souprava, 1961. ÚLUV, středisko Praha, Archiv Národního muzea v Praze, fond ULUV_K_25918

Nábytkový program ÚLUV

Ambicí ÚLUV bylo mimo jiné zvyšování úrovně všeobecného vkusu veřejnosti a nastavování estetických měřítek v životním stylu, bydlení, vybavování domácností dekorativními a uměleckými předměty. Zároveň bylo cílem připomenout domácí kulturní zázemí ukryté v užitkových předmětech kultivovaného vzhledu (Jančář 1990).

Dřevo bylo vždy důležitou surovinou nezbytnou pro výrobu nářadí, pomůcek pro mnohá řemesla i předmětů do domácnosti (Jančář 1988). Vladimír Bouček se ve svém článku v časopisu *Věci a lidé* z roku 1954 zabýval otázkou, co lze z lidové výroby využít v životě soudobé společnosti (Bouček 1954). Nábytek tvořil vždy kostru interiéru a určoval jeho charakter. Venkovské interiéry byly pochopitelně vybaveny funkčním nábytkem, ovšem velmi omezené typologie (Severin 1985), která by neskýtala dostatečné podněty pro tehdejší žádaný mobiliář. A právě Boučkův princip režného slohu se stal pro výrobu nábytku v ÚLUV hlavním východiskem: přírodní materiál, tektonika předmětu a technologie. Kromě dřeva se dalšími vhodnými materiály staly rotang a proutí. Někteří návrháři pracovali i v pražském a brněnském středisku, ale nábytkářským centrem se stala dílna v Uherském Hradišti, jejíž vedení převzal po Boučkovi Miroslav Šotola.

V Praze působil krátce na přelomu 50. a 60. let architekt Alan Fuchs (1934–2013), který se zaměřil na skladbný policový nábytek a celou sérii sedacího nábytku s využitím rotangu. Lehká kovová konstrukce vytvořila kostru pro řídký a vzdušný rotangový výplet, který byl dílem Miroslava Kučery (Bouček 1961: obr. 20, 22, 24, 26). Tato kolekce byla připravena pro rok 1960, ve svém tvarosloví evokujícím vajíčko nebo mušli nezapře dozvuky bruselského stylu (Nové typy sedacího nábytku 1959). Na výstavě *Lidová umělecká výroba 1963* se prezentoval sedací nábytek Jaroslava Hály (Bouček 1964). V podobném duchu vytvořil své návrhy Leoš Nikl, který se inspiroval u italských designérů (Přehled současné výroby 1956).

Pro brněnské středisko vypracoval na přelomu 40. a 50. let návrhy na sedací nábytek, především židle, všestranný umělec, architekt, scénograf a pedagog Josef Adolf Šálek (1911–1990), jenž navazoval na brněnskou meziválečnou tradici (Škola uměleckých řemesel 1999: 36; Janošíková 2015: 20; Gerichová 2017). V letech 1951–1955 vedl dílnu dřeva, přírodních materiálů a skla Jaroslav Šmídek (1923–2005), který spolupracoval s Jindřichem Halabalou. Jeho doménou byla čalouněná křesla, u nichž mohl uplatnit znalosti z rodinného zázemí

jako syn čalouníka (Kouřilová 2021). Široký záběr prokázal Stanislav Kučera (1929–2003) působící v brněnském středisku v letech 1948–1989, kdy přispěl svými návrhy nejen k rozšíření sortimentu nábytku a bytových doplňků, ale podstatným způsobem zasáhl do výroby předmětů z pletiv, perleti, hraček a modrotisku (Minaříková 1989: 2–7). Jarmila Jeřábková (nar. 1945), jež se sice od roku 1964 zaměřovala především na dětské hračky, šperky a výrobky z kůže, je autorkou také několika kusů doplňkového nábytku, např. sedačky z rotangu. Podílela se na architektonickém řešení výstavy *Výtvarné invence* v roce 1987 (Redakce 1988).

U počátků dřevozpracujících dílen v Uherském Hradišti stál na konci 40. let Jan Kalous (1920–2002), který se ve své tvorbě zaměřoval především na doplňkový sortiment sedaček a stolků v nadčasovém pojetí, které se objevovaly v interiérech ještě v dalších desetiletích (Bouček 1957: obr. 778–781; Vydra 1952: obr. 372, 373, 375, 378, 379;

Bouček 1961: obr. 21). Početnou kolekci nábytku představil v roce 1951 ve výstavní síni Melantrichu, na čalounění s ním spolupracoval Alfréd Hynek (Hetteš 1951).

Později se autorem většiny návrhů na interiérové vybavení stal Jaroslav Procházka (1928–2014), jehož rukopis do velké míry určil interiérový styl ÚLUV (Zástěra 1961; HŠ 1988). V uherskohradištských dílnách působil od druhé poloviny 50. let a zaměřil se na úložný, sedací a drobný nábytek (J. R. 1970: obr. 1–13). Zásadní a velice úspěšnou inovací byla kombinace dřevěné kostry nábytku s výplněmi z proutěného výpletu. Spojení obou přírodních materiálů bylo možné využít téměř u všech nábytkových typů: skříňky s vyplétanými dvířky, truhly, předsíňové stěny, sedací nábytek i postele. Tento prvek vnášel do nábytkových kusů jistě ozvláštnění a zdobnost, ale stále v rámci rezného slohu. Typ nábytku s výpletem se setkal s velkým zájmem zákazníků, na jeho výrobě se podílely dřevařské dílny i košíkářská dílna v Morkovicích.

Obr. 2. Josef Adolf Šálek, křeslo, počátek 50. let. ÚLUV, středisko Brno, Národní muzeum v přírodě, Valašské muzeum v přírodě v Rožnově p. R., podsbírka ÚLUV, ev. č. U 43880

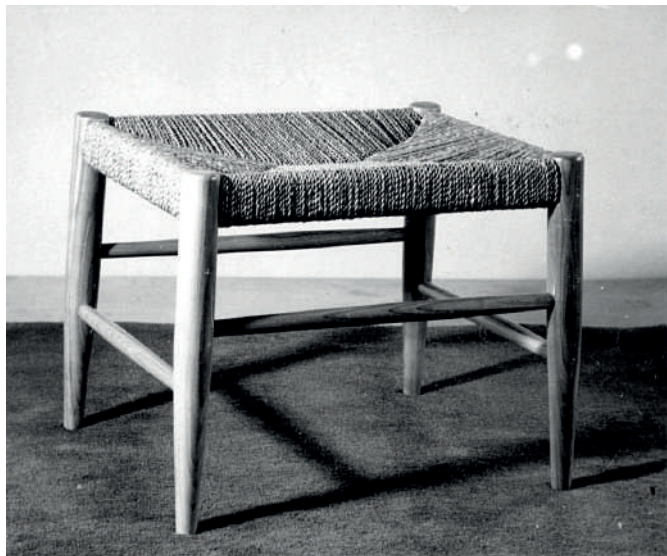

Obr. 3. Jan Kalous, křeslo, 1957. ÚLUV, středisko Uherské Hradiště, Národní muzeum v přírodě, Valašské muzeum v přírodě v Rožnově p. R., podsbírka ÚLUV, ev. č. U 37797

Za návrh na piknikový koš s výbavou jej speciálně ocenila umělecká komise v dubnu 1978³. Jaroslav Procházka pracoval v ÚLUV více než třicet let, kromě navrhování nábytku se zabýval také speciálními technologiemi – vyléváním dřeva cínem a vybíjením dřeva mosazí. Vytvořil celou řadu zcela nadčasových podnosů, misek, svícňů a kořenek minimalistických ušlechtilých tvarů, které doplňovaly vybavení interiérů. Navrhoval také svítidla, hračky, keramické soupravy a desény pro modrotisk. Podílel se na architektonickém řešení výstav ÚLUV a instalaci exponátů (Bouček 1963, 1975; Sekora 1970).

Zvenčí mohla vypadat atmosféra v ÚLUV téměř idylicky, ale podobně jako jiné organizace, byla i tato instituce začátkem 70. let ovlivněna tzv. normalizací. Tato situace se odrazila ve stagnaci kreativního rozvoje předchozích let. Poprvé se objevují kritické hlasy poukazující na stav, který nebylo možné přehlédnout na výstavách a v nabídce Krásné jizby, kde v polovině 80. let došlo k poklesu odbytu (Langer 1989). Nelze také pominout skutečnost, že jádro návrhářů se neobměňovalo a postupně se vyčerpala jejich invence. ÚLUV proto spolupracoval s externisty, k nimž patřili například architekti Jaroslav Kadlec či František Majdloch.

Koncem 80. let se objevily snahy o zásadní inovace ve výrobě nábytku. Vedení ÚLUV se ve spolupráci

Obr. 4. Jaroslav Procházka, sedačka s výpletem, 70. léta. ÚLUV, středisko Uherské Hradiště, Národní muzeum v přírodě, Valašské muzeum v přírodě v Rožnově p. R., podsírká ÚLUV, ev. č. U 12739

s Vysokou školou uměleckoprůmyslovou v Praze pokusilo přitáhnout nadějně adepty. Ve výběru uspěl absolvent Boris Micka (nar. 1962), jenž vytvořil modely bytového zařízení, prototyp rozkládacího stolu a sedačky. Návaznost na lidovou tvorbu spočívala v použití hmotných přířezů a ve viditelném přiznání stolařských spojů, které samy o sobě tvořily jediný dekorativní prvek (-vh-1988). Návrhy byly schváleny v roce 1987, kdy měla být zahájena výroba v nové dílně v Uherském Hradišti – Jarošově.

Změna politického režimu v roce 1989 a nástup nového vedení ÚLUV znamenaly nový impulz pro nábytkovou tvorbu. Provoz dřevozpracující dílny v Jarošově měl být zahájen před polovinou roku 1991 a to byla příležitost pro zavedení nového sortimentu. Byl vybrán variabilní systém slovenské architektky Júlie Kunovské (nar. 1949), která jej představila již deset let před tím jako Boxprogram. Tehdy se nezačal vyrábět, nicméně autorka měla mezitím možnost jeho funkčnost prověřit v reálném životě. Kombinace policových a skříňkových modulů z běleného nebo mořeného dřeva s lůžkem zaujala na Mezinárodním trienále nábytku v Poznani v roce 1980 a byla ohodnocena několika cenami (ojs 1991; Rozhovor 1985). Na doplnění svého nábytku vyvzorovala Kunovská také jasné barevné textilie se systémem proužků, k jejichž rytmizaci ji inspirovaly tkaniny tradiční venkovské produkce. Ale to už se nad ÚLUV začaly stahovat mraky.

Obr. 5. Jaroslav Procházka, konferenční stůl, konec 60. let. ÚLUV, středisko Uherské Hradiště, Národní muzeum v přírodě, Valašské muzeum v přírodě v Rožnově p. R., podsírká ÚLUV, ev. č. U 12668

Zahraniční inspirace a domácí realita

V nábytkové tvorbě ÚLUV je čitelná inspirace skandinávským prostředím. Na jeho podnětnost poukazoval Josef Vydra (1884–1959) již ve 20. letech ve specializovaném čísle časopisu *Drobné umění – Výtvarné snahy*, věnovaném uměleckému průmyslu ve Švédsku (Vydra 1924: 11–17). Na tento příklad navázala i poválečná doba, když byl v prvním ročníku časopisu *Věci a lidé* otištěn článek „Jak se bydlí ve Švédsku“ (Katschner 1947–1948) s obdivným komentářem ke komfortní výbavě s technickými vymoženostmi (včetně telefonu!) při zachování jednoduchosti a střídmosti. Na druhé straně byla připomenuta tradice přítomnosti malého ručního stavu téměř v každé domácnosti, na němž paní domu tkala bytové textilie (kdo by neznal *Děti z Bullerbynu* od Astrid Lindgrenové). V únoru 1948 se však změnila politická situace a zatáhla se železná opona. Ale ani ta nebyla zcela neprodyšná. Byly sice znemožněny nebo minimalizovány osobní kontakty (např. výtvarníci instalující výstavy v zahraničí se museli vrátit domů ještě před jejich zahájením), ale do tisku přece jen pronikaly zprávy a fotografie informující o dění „na Západě“. Nejlépe o tom vyprávějí časopisecké články.

Rokem 1955 bylo ukončeno vydávání periodika *Věci a lidé* (s podtitulem *Časopis pro hmotnou kulturu*, později *Časopis lidové a umělecké výroby*), ale již od roku 1948 vycházel *Tvar – Časopis pro průmyslové výtvarnictví a lidovou tvorbu*. Po vzniku Ústředí uměleckých řemesel v roce 1957 byl nadále vydáván Svazem československých výtvarníků jako *Časopis pro užité umění a průmyslové výtvarnictví*. Tematicky jej nahradilo periodikum *Umění a řemesla*, jehož první číslo spatřilo světlo světa v roce 1956, od roku 1970 vycházelo jako čtvrtletník až do roku 2000. Velmi cenným informačním zdrojem pro životní styl byl od roku 1960 časopis *Domov* (vydávaný Státním technickým nakladatelstvím) se zaměřením na kulturu bydlení, architekturu, umění, design a styl. V prvních třiceti ročnících v letech 1960–1990 v něm bylo otištěno téměř čtyřicet článků věnovaných bydlení ve skandinávských zemích, všechny s bohatým obrazovým doprovodem. Od roku 1979 se stala velmi populární také atraktivně koncipovaná revue *Bydlení*, např. ročník 1989 informoval o rodinném bydlení v severovýchodních zemích.

Přínosným pramenem pro poznání nábytkového designu se stal interní tisk Ústavu bytové a oděvní kultury (ÚBOK) *Bytová kultura. Zpravodaj k otázkám bytové kultury*, který – rozmnožovaný pouze cyklostylem – vycházel

od roku 1958 a přinášel krátké referáty článků ze zahraničního tisku. Obsah tohoto zpravodaje téměř kopíruje vývoj politické situace v Československu. Např. v roce 1967 vyšlo deset příspěvků o Skandinávii a další o dění v USA, Německu, Velké Británii a Francii, v roce 1970 již jenom jeden článek o skandinávském veletrhu nábytku (a několik dalších zpráv z Evropy). Politicky žádoucí texty ze Sovětského svazu byly zařazovány jako teoretické v rubrice „Všeobecně“, zatímco konkrétní příklady a hlavně obrazový materiál pocházely z tzv. západních zemí.

Konkrétní inspirací pro výrobu nábytku v Československu byl především sedací nábytek, a to židle, křesílka, houpací křesla, stoličky a stolky zhotovené z kovové kostry vypletené rotangem. Tvar sedacího nábytku čerpal po celá 60. léta z tzv. bruselského stylu s charakteristickými organickými tvary (Havránek 2008). ÚLUV se na Expo '58 v Bruselu prezentovalo jen drobnými předměty

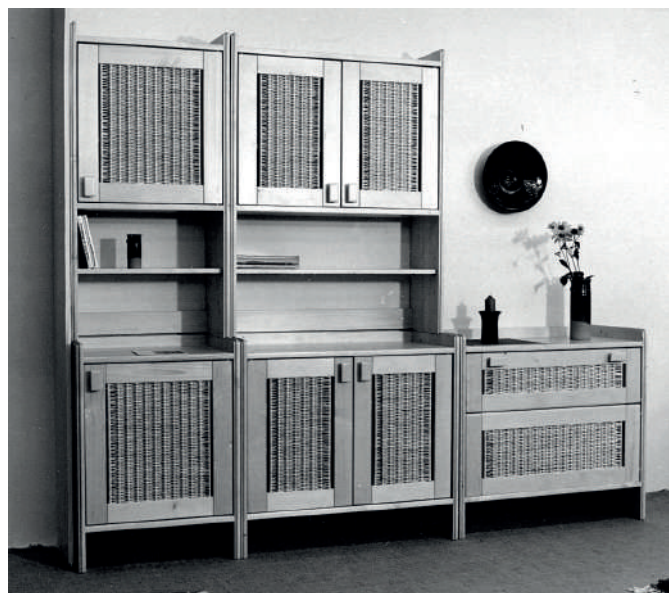

Obr. 6. Stanislav Kučera, křeslo s rotangem, 1962. ÚLUV, středisko Brno, Národní muzeum v přírodě, Valašské muzeum v přírodě v Rožnově p. R., podsbírká ÚLUV, ev. č. U 8691

z proutí, textilu a keramiky, ale nábytkové kusy obdobného tvarování byly zařazeny do jeho výroby hned v následujícím roce. V této souvislosti je ovšem třeba zmínit, že totožný typ nábytku dodával na trh v téže době Dřevotvar Znojmo, založený již v roce 1946 jako Lidové truhlářské družstvo, od 1951 Dřevotvar.

Československá nábytkářská výroba se také mohla opřít o domácí meziválečnou tradici Spojených uměleckoprůmyslových závodů (později UP závody) Jana Vaňka (1891–1962), který byl v roce 1954 krátce ředitelem ÚLUV. UP závody se zaměřovaly na progresivní směr masové výroby sektorového nábytku, designérem sedacího nábytku byl Jindřich Halabala (1903–1978) (Chatrný – Koudelková – Šimková 2003; Koudelková 2018) ovlivněný pokrokovými trendy Bauhausu. Interiéry zařízené v prvorepublikovém duchu prezentoval jako vzorové Jan E. Koula (1896–1975) ve svých opakovaně vydávaných publikacích až do 70. let. V doprovodných ukázkách nechyběly ani výrobky ÚLUV, zvláště sedací nábytek od Jana Kalouse a Jaroslava Procházky.⁴

I když UP závody pokračovaly ve výrobě i po znárodnění a jejich řada U a pozdější Univerzal se uplatnily v mnoha interiérech, převážnou část nabídky pro trh zajiš-

Obr. 7. Jaroslav Procházka, skříňková sestava s výpletem, 60.–70. léta. ÚLUV, středisko Uherské Hradiště, Národní muzeum v přírodě, Valašské muzeum v přírodě v Rožnově p. R., podsbírka ÚLUV, ev. č. U 12807

ťovala výrobní družstva. Jejich produkce měla kolísavou estetickou úroveň, značně poplatnou módním vlnám, ale hlavním problémem byl nedostatečný objem výroby. Významnou roli sehrávaly veletrhy spotřebního zboží v Brně, Liberci, Ostravě, které byly příležitostí vybraný nábytek objednat a očekávat jeho dodání za několik měsíců.

V 60.–80. letech byla poptávka po bydlení uspokojována především masovou panelovou výstavbou velkých sídlišť. Struktura bytu byla determinována modulem panelů a důsledkem byly nevelké pokoje a minimalizované kuchyně. Zvláště noví obyvatelé přicházející do měst z venkova byli zvyklí na tradiční zavedené uspořádání, kdy centrem rodinného života byla kuchyň s velkým stolem, u něhož se odehrávala většina společenského dění. Druhým, již soukromým prostorem byla ložnice s úložným nábytkem. Pro mnohé byl tzv. obývací pokoj novinkou, s jehož zařizováním neměli dosud žádnou zkušenost. A proto podlehli uniformnímu principu nábytkové stěny s pevně daným střídáním uzavřených skříněk a polic, které sloužily převážně pro reprezentaci (sklo, porcelán, upomínky, dekorace), a s centrálním umístěním televizoru. Většinu volné plochy pokoje zaujímala mohutná celočalouněná sedací souprava se společenským stolem, pro který se zavedl název konferenční. Vzhledem k tomu, že v úsporně řešených kuchyních nezbývalo místo na stůl pro celou rodinu, stala se „sedáčka“ často místem stolování.⁵

V roce 1981 vydal ÚBOK výsledky výzkumu bydlení z předchozích let, které potvrdily preference spotřebitelů (Štěpová – Komárková 1981). Respondenti považovali za nejreprezentativnější část bytu obývací pokoj s nábytkovou stěnou a také sedací soupravu, kterou však zároveň kritizovali pro její objemnost, neboť omezovala průchod prostorem a bránila přirozené komunikaci v bytě. I když od 50. let vycházely publikace osvětového zaměření o zařizování bytu (Chaloupka 1964; Bárta 1987; Koula 1976), jejich dopad byl minimální. Z produkce ÚLUV se na doprovodných fotografiích daly vysledovat nanejvýš nábytkové solitéry, drobný mobiliář a textil.

Omezené uplatnění nábytku ÚLUV však bylo také důsledkem početně nevelkých kolekcí, kdy jeden typ se vyráběl v sérii šedesáti kusů, obvykle dvě stě až čtyřista kusů, úložné skříňky tisíc kusů.⁶ Pouze v jednotlivých případech mimořádného zájmu (např. u židlí a křesel) se produkce navyšovala až na tři tisíce kusů. Překážkou masovějšího rozšíření byla také vyšší prodejní cena. V článku o výstavě ÚLUV v roce 1987 (Vondrušková

1988: 45–46) autorka tuto skutečnost vysvětluje náročností získání přírodních surovin, individuální výrobou s použitím tradičních technologií.⁷

Chaty a chalupy – druhé bydlení

Obliba trávení volného času mimo město sahá až do 19. století, kdy příslušníci středních vrstev odjížděli na „letní byt“ na venkov, mládež se pak zhlédla v dobrodružnějším trampingu. Po druhé světové válce se chalupaření a chataření o víkendech a dovolených věnovaly celé rodiny a toto trávení volného času se stalo nedílnou součástí jejich životního stylu (Librová 1975; Schindler-Wisten 2017; Váňa 2024). U obyvatel panelových sídlišť narůstal zájem o rekreační objekty, z nichž se postupně stalo skutečné druhé bydlení, umožňující a vyžadující vytvoření nového, specifického životního prostoru. Byla to kompenzace neuspokojivého stísněného bydlení ve městě, příležitost k realizaci kutilských zálib i zahradničení. Vývoj zařizování chat a chalup věrně dokumentuje časopis *Chatař. Časopis pro chataře a majitele rekreačních chalup*, který začal vycházet v roce 1969. Kromě rad týkajících se technických řešení přinášel také náměty na vnitřní vybavení a reportáže z návštěv u známých osobností či jen nadšených chalupářů.

V interiérech rekreačních objektů se odráží různý přístup majitelů: od využití starého nábytku přes „stylové“ sestavy s vyřezávanými podnožemi stolů a opěradel židlí v „lidovém duchu“ až po individuální vlastní výrobu, ke které nabádala i populární literatura (Mašek 1978; Simonides 1972). Všem společné bylo využití textilií, především kanafasových závěsů a prostírání stolu, a také kožešin na sezení. V průběhu 70. a 80. let upozorňoval časopis *Chatař* pravidelně na produkci různých výrobních družstev a také Ústředí lidové umělecké výroby. V opakujičích se rubrikách „Zařizujeme se“, „Co se vyrábí. Co se prodává“, „Výrobky pro krásu a užitek“ nebo v samostatných článcích (Výrobky z přírodního pletiva, Svítění na chatě, Význam a potřeba tradiční výroby, Odívání a lidová tradice, Lidová keramika, Sedací nábytek, Prostírání na chatě, Tradice v novém, Modrotisk na chatě, Nábytek do chaty, Kanafas včera a dnes) byla obsažena podstatná prezentace výrobků ÚLUV včetně krátkých textů, uvedení jmen návrhářů a názorných fotografií.

Tato systematická propagace se nemohla obejít bez patřičné odezvy, takže na rozdíl od bytových interiérů se v chatách a chalupách objevují výjimečně celé nábytkové sestavy, např. jídelní stůl s lavicemi (vyráběný v ÚLUV

přímo jako chatový⁸), ale častěji solitéry sedacího nábytku nebo doplňkový nábytek (stolek, stojan na časopisy apod.). Velmi rozšířená byla osvětlovadla, prostírání, košíčky, okřínky z loubků nebo proutí, dřevěné misky, kořenky a svícny, bytové textilie (závěsy, ubrusy, prostírání, polštáře), keramika a různé dekorace. Jak ukazuje tato sonda z dobového tisku, byla nabídka v obchodech Krásné jizby vnímána jako doklad lidové tvorby vhodné spíše pro vybavení venkovských rekreačních objektů.

Krásná jizba – výkladní skříň ÚLUV

Prodejna Krásná jizba založená v roce 1927 nakladatelstvím Družstevní práce (VIčková – Hekrdlová 2018) si uchovávala kontinuitu i ve druhé polovině 20. století. Avšak určitým paradoxem byla nabídka. Pokrokoví funkcionalisticky orientovaní umělci v meziválečném období propagovali sériovou výrobu (např. kovového trubkového nábytku), díky níž se měly kvalitní a vkusné užitékové předměty stát dostupnými pro široké vrstvy. Poválečná Krásná jizba reprezentující produkci ÚLUV naopak stavěla na rukodělné práci čerpající z domácí tradice. Společným jmenovatelem byl důraz na kvalitu a vysokou estetickou úroveň.

Prostory prodejen Krásná jizba, v čele s reprezentativními místnostmi na Národní třídě, bývaly z dnešního pohledu jakýsi showroom, kde se prezentovalo zařízení interiéru v jednotném celku: od nábytku, doplňkových solitérů (předsíňová věšáková stěna) přes lustry a lampy, textilie až po nainstalovaný stůl s prostírkami, keramicou nápojovou soupravou, ošatkami z proutí, dřevěnými miskami a kořenkami. Stejnou roli sehrávaly pečlivě instalované výstavy ÚLUV. Tato názorná nápověda se stala inspirací pro případné zájemce. Pozitivem byla maximální variabilita. Ani přiznaná osobitost výtvarného názoru jednotlivých tvůrců nebránila nejruznějším vzájemným kombinacím předmětů. Samozřejmě důsledně zařízení obytného prostoru pouze výrobky ÚLUV by vytvořilo sterilní prostředí a určitou formu stylové manýry. Mohly však mít funkci ozvláštňujícího solitéru. To už však záleželo na výtvarném citu majitele bytu, chaty, chalupy. Redaktor časopisu *Umění a řemesla* Ondřej J. Sekora výstižně glosoval tehdejší situaci: „Srovnejme jen nábytkovou a textilní produkci ÚLUV se světovými trendy 50. let a nalezneme naprostou shodu. A neříkám to jen proto, že pro naši generaci, která zakládala domácnosti na přelomu 50. a 60. let, byla značka Krásné jizby zárukou dobrého vkusu a jedinou záchranou.“ (ojs 1996)

Kruh se uzavírá. Z tohoto pohledu jistě není náhoda, že švédský nábytkový řetězec IKEA získal u nás bezkonkurenční převahu. Promyšlená marketingová strategie firmy IKEA, kvalitní design, variabilita a dostupné ceny přispěly k vytvoření nové uniformity. Nábytek původně určený pro studenty a startovací byty mladých se stal vzorem, normou a laťkou pro demonstraci vkusu moderního člověka, který jde s dobou. Jedním z důvodů obliby řetězce IKEA je prezentace kompletně vybavených interiérů včetně doplňků (podobně, jak to bývalo na výstavách ÚLUV a částečně v prodejnách Krásné jizby), které jsou názornou nápovědou pro nejisté a bezradné zákazníky.

Na závěr pár slov o slohu ÚLUV

Koncept Vladimíra Boučka, který sám pojmenoval jako režný sloh, byl pro tvorbu ÚLUV naprosto klíčový. S odstupem času se jeví jako logicky vyplývající z návaznosti na lidovou výrobu. Ovšem nebýt pevně stanovených zásad, mohl sortiment ÚLUV sestávat z množiny

různorodých líbivých (někdy až kýčovitých) upomínkových předmětů, jak k tomu došlo v jiných zemích, příkladem může být polská Cepelia. Boučkově pojetí úlohy lidové výroby v životním stylu druhé poloviny 20. století bylo nadčasové a pokrokové. Rozhodně nezavrhoval průmyslovou výrobu a předměty lidové výroby považoval spíše za doplňkové (Bouček 1961, 1963). Na výstavách ÚLUV sám kritizoval zahlcení prostoru množstvím exponátů, kdy byl naaranžovaný stůl pokryt prostírkami, keramikou, dřevěnými a proutěnými miskami a košíky. Byl zastáncem střídmosti a minimalismu v duchu svého funkcionalistického školení.

V počátcích ÚLUV nebylo zcela jasné, jakou cestou se jeho produkce bude ubírat. Zda to bude kopírování předmětů lidové výroby, nebo jen zcela volná inspirace ve venkovském prostředí. Bouček již na konci 40. let nastínil střední cestu, jež vedla k vytvoření svébytného slohu (Vydra 1949). S tímto programem se ztotožnily i další osobnosti – Josef Vydra, Josef Raban, Karel

NÁBYTEK A BYTOVÉ DOPLŇKY VÁM DODAJÍ
KRÁSNÉ JIZBY ÚLUV
 PRAHA II, NÁRODNÍ 36
 BRNO, NÁMĚSTÍ 25. ÚNORA 20
 BRATISLAVA, MOLOTOVOVA 10
 KARLOVY VARY, VRÍDELNÍ 1
 OSTRAVA, DIMITROVOVA 35

Obr. 8. Reklama na prodejny Krásná jizba v časopise Tvar (9, 1957, č. 1, zadní strana obálky)

Hetteš, Ema Marková. Bylo ale nutné získat okruh stejně naladěných výtvarníků. Jejich pozice nebyla snadná. Museli proniknout do podstaty tradiční výroby v jednotlivých specializacích, potlačit vlastní uměleckou kreativitu a podřídit svou invenci výslednému záměru. Ve své práci neměli bezbřehou tvůrčí volnost, kromě ukáznění vlastního rozletu museli také úzce komunikovat s řemeslníky, kteří jejich návrhy realizovali.

Pokud považujeme „sloh“ za soubor vyjadřovacích prostředků nesoucích shodné rysy, pak se Ústředí lidové umělecké výroby nepochybně podařilo tomuto pojmu dostát. Zásahu má nejen teoretický vklad V. Boučka a také dlouholetý dohled nad výrobou, ale celý kolektiv etnografů, výtvarníků všech oborů a řemeslníků, kteří

zasvětili často své celoživotní dílo společnému cíli. Nemalou roli pro zachování jednotného vizuálního charakteru produkce ÚLUV sehrály též umělecké schvalovací komise. Pro veřejnost se stala Krásná jizba synonymem vysoké estetické kvality, ale zároveň jisté výlučnosti. Mnozí obdivovatelé zakoupili v prodejně nějaký dárek nebo solitér do domácnosti, ale odvahu a ochotu k zařízení bytu z produkce ÚLUV našel jen určitý okruh poučených zákazníků. Nicméně nadčasovost výrobků ÚLUV potvrzuje výskyt proutěných křesel, vyplétaných stoliček, stolních lamp a dalších kusů mobiliáře ještě v současných interiérech. A sběratelský zájem stoupá podobně jako u výrobků z meziválečné Krásné jizby Družstevní práce.

POZNÁMKY:

1. Publikaci zpracoval kolektiv českých a slovenských badatelů, historiků umění, etnologů, publicistů pod redakčním vedením Zuzany Dedík Šidlíkové.
2. Vladimír Scheufler kategorizoval lidovou výrobu na domácí, domácíkou a řemeslnou. ÚLUV navazoval na všechny způsoby výroby, šlo spíše o výsledné produkty. Proto v textu používáme sjednocující pojem „lidová výroba“.
3. SOA Praha, fond ÚLUV, karton 134.
4. Koula, Jan Emil – Koželka, Karel. 1962. *Dnešní byt*. Praha: SNTL, na obr. 146 židle s vyplétaným sedákem od Jana Kalouse; Koula, Jan Emil. 1976. *Moderní bytový interiér*. Praha: Merkur, na obr. 36 křeslo Jaroslava Procházky, na obr. 39 houpací křeslo z ÚLUV Praha.
5. Hubatová-Vacková, Lada: Interiér panelového bytu: lidový sloh 70. let, jeho zrna a plevy. In: Hubatová-Vacková, Lada – Říha, Cyril (eds.). 2007. *Husákovo 3+1. Bytová kultura 70. let*. Praha: Vysoká škola uměleckooprůmyslová. V obrazové příloze obr. 27 předsíňová stěna a truhla od Jaroslava Procházky, převzato z časopisu *Domov* 1970, č. 2, s. 5.
6. SOA Praha, fond ÚLUV, kartony 19 a 31.
7. Ceníky se soupisy výrobků vypovídají o vývoji prodejních cen. V roce 1966 stál rotangový taburet (Jefábková) 240 Kčs, houpací křeslo (Hála) 790 Kčs, rotangový věšák (Kadeřábek) 130 Kčs. V roce 1970 stálo rotangové křeslo (Kadeřábek) 550 Kčs, závěsná skříňka (Procházka) 550 Kčs, konferenční stůlek (Kalous) 420 Kčs. V roce 1980 stál konferenční stůlek (Procházka) 650 Kčs, čalouněné křeslo (Procházka) 1925 Kčs, lehátko (Procházka) 2550 Kčs, dvoukřeslo (Kadlec) 3060 Kčs (SOA Praha, fond ÚLUV, kartony 19 a 31). Oficiálně uváděný průměrný plat v Československu byl v roce 1970 1915 Kčs, v roce 1980 2656 Kčs.
8. Jaroslav Procházka navrhoval rohové lavicové jídelní soupravy z masivu (viz J. R. 1970: obr. 8 a 9). V publikaci A. Bohmannové (1984) o rekreačním bydlení je v obrazové příloze příklad vybavení individuálně postavené chaty v chatové kolonii s jídelním kompletem z masivu (tzv. chatová souprava), návrh Jaroslav Procházka, ostatní vybavení je zhotoveno svépomocně, interiér doplňuje vietnamská rohož, kanafasový závěs a ubrus. V Koncepti vývoje ÚLUV v letech 1970–1986 je v plánu uvedeno „zvýšení tvorby chatových elementů“ (SOA Praha, fond ÚLUV, karton 19).

PRAMENY:

Státní oblastní archiv (SOA) Praha, fond ÚLUV, kartony 16, 19, 31, 134.

LITERATURA:

- Bárta, Jiří a kolektiv. 1987. *Obývací pokoj. Knižnice Domova*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury.
- Bohmannová, Andrea. 1984. *Rekreační bydlení*. Praha: Merkur.
- Bouček, Vladimír. 1948. Moderní kultura – lidové umění. *Tvar* 1 (5–6): 116–124.
- Bouček, Vladimír. 1949. O řemeslech lidových a zlidovělých. *Český lid* 4: 185–186.
- Bouček, Vladimír. 1952. O tradiční lidové výrobě a veřejné péči o ni. *Věci a lidé* 3 (7–8): 289–319.
- Bouček Vladimír. 1954. Co a jak můžeme z tradiční rukodělné výroby začlenit do současného života. *Věci a lidé* 5 (1–2): 83–85.
- Bouček, Vladimír. 1957. Výzkum a vývoj ÚLUV. *Tvar* 9 (10): 304–315.
- Bouček, Vladimír. 1959a. Ke koncepci „režného slohu“. *Umění a řemesla* (5): III.
- Bouček, Vladimír. 1959b. Výrobky režného charakteru z Vietnamu. *Umění a řemesla* (1): 38–39.
- Bouček, Vladimír. 1961. K problematice doplňkového nábytku. *Umění a řemesla* (1): 10–16.
- Bouček, Vladimír. 1963. Individualizace moderního bytu. *Umění a řemesla* (1): 5–10.
- Bouček, Vladimír. 1964. Lidová umělecká výroba 1963. *Umění a řemesla* (1): 5–12.

- Bouček, Vladimír. 1967. Význam lidové umělecké výroby v naší společnosti. *Umění a řemesla* (5): 168–174.
- Bouček, Vladimír. 1975. Invaze barevnosti a hledání hranic. *Umění a řemesla* (4): 16–24.
- Drápala, Daniel. 2008. Lidová kultura v kontextu odborných aktivit Vladimíra Boučka. *Národopisná revue* 18 (3): 147–158 (příspěvek obsahuje soupis publikovaných prací Vladimíra Boučka).
- Drápala, Daniel – Drápalová, Lenka – Uhlíková, Lucie. 2025. *Valašsko sobě a národu. 100. výročí národopisné slavnosti Valašský rok 1925*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě.
- Gerichová, Michaela. 2017. *Josef A. Šálek – architekt, scénograf, výtvarník a pedagog*. Bakalářská práce. Brno: Mendelova univerzita.
- Havránek, Vít et al. 2008. *Bruselský sen: československá účast na světové výstavě Expo 58 v Bruselu a životní styl 1. poloviny 60. let*. Praha: Arbor vitae.
- Hetteš, Karel. 1951. *Nové bytové prostředí. Práce vzorových dílen ÚLUV v Uherském Hradišti*. Praha: Melantrich.
- Hlaváček, Jiří. 2019. K institucionálnímu vývoji lidové umělecké výroby v Československu po roce 1945. *Kulturní studia* 2019 (1): 3–20. <http://dx.doi.org/10.7160/KS.2019.120101>
- HŠ. 1988. Šedesátiny Jaroslava Procházky (* 16. 11. 1928). *Umění a řemesla* (3): 1–2.
- Hubatová-Vacková, Lada – Říha, Cyril (eds.). 2007. *Husákovo 3+1. Bytová kultura 70. let*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová.
- Chaloupka, Otakar. 1964. Lidé a bydlení. *Umění a řemesla* (1): 13–19.
- Chatrný, Jindřich – Koudelková, Dagmar – Šimková, Anežka. 2003. *Jindřich Halabala a Spojené uměleckoprůmyslové závody v Brně*. Brno: ERA.
- Jančář, Josef. 1988. *Lidová rukodělná výroba na Moravě*. Strážnice: Ústav lidové kultury.
- Jančář, Josef. 1990. Seminář ÚLUV o životním prostředí. *Umění a řemesla* (1): 68–69.
- J. R. 1970. Výtvarníci ÚLUV vystavují. *Domov* 11 (2): 2–15.
- Janošítková, Petra. 2015. *František Vrána a jeho životní tvorba*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita (na s. 20 fotografie židli podle návrhu J. A. Šálka pro ÚLUV, archiv F. Vrány).
- Kádnerová, Michaela. 2023. Odkud, kudy a kam. Transformace výtvarného folklorismu. Východiska a propojení řemesel a designu. In: *Bulletin Moravské galerie v Brně*, č. 87: 7–28.
- Katschner, Milan. 1947–1948. Jak se bydlí ve Švédsku. *Věci a lidé* (1): 109.
- Koula, Jan Emil. 1976. *Moderní bytový interiér*. Praha: Merkur.
- Koula, Jan Emil – Koželka, Karel. 1962. *Dnešní byt*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury.
- Koudelková, Dagmar. 2018. *Jindřich Halabala a Spojené uměleckoprůmyslové závody v Brně*. Praha: Grada.
- Kouřilová, Karolína. 2021. *Nábytková a interiérová tvorba Jaroslava Šmídka*. Magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita.
- Langer, Karel. 1989. Slovo k přestavbě a řemeslům. *Umění a řemesla* (2): 11.
- Librová, Hana. 1975. Dva typy druhého bydlení v ČSR. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, G 19: 53–64.
- Mašek, Ladislav. 1978. *Chatový nábytek*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury.
- Minaříková, Běla. 1989. *Stanislav Kučera*. Katalog výstavy. Praha: ÚLUV.
- Minaříková, Běla – Baťková, Růžena. 1998. Instituce zanikla, voda se zavřela, život jde dál? *Umění a řemesla* (3): 64.
- Nové typy sedacího nábytku v Krásných jizbách pro rok 1960. 1959. *Umění a řemesla* (5): 215–216.
- ojs. 1991. Nový nábytkový program v Krásných jizbách. *Umění a řemesla* (1–2): 105.
- ojs. 1996. In memoriam ÚLUV. *Umění a řemesla* (4): 74–75.
- Pistorius, Theodor. 1946. *Lidová a umělecká výroba*. Praha: Čin.
- Přehled současné výroby sedacího nábytku – zahraniční. 1956. *Tvar* 8 (7): 194–203.
- Redakce. 1985. Příklad nábytku. *Umění a řemesla* (2): 50–56.
- Redakce. 1988. Výtvarné invence. (Jubilejní výstava ÚLUV). *Umění a řemesla* (2): 11–16.
- Rozhovor nad hromádkou fotografií prací Jülie Kunovské. Rozmlouval O. J. Sekora. 1985. *Umění a řemesla* (4): 16–23.
- Sekora, Ondřej J. 1970. Dvanáct výtvarníků dnešnímu životu. *Umění a řemesla* (1): 9–15.
- Severin, Karel. 1985. Lidový nábytek jako inspirace nábytkové tvorby v ÚLUV. *Umění a řemesla* (3): 11–12.
- Simonides, Jan. 1972. *Moderní bydlení na venkově*. Praha: Státní zemědělské nakladatelství.
- Schindler-Wisten, Petra. 2017. *O chalupách a lidech. Chalupářství v českých zemích v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum.
- Šenfěldová, Helena. 1980. *Tricet pět let činnosti Ústředí lidové umělecké výroby v Uherském Hradišti*. Uherské Hradiště: Oblastní závod ÚLUV.
- Škola uměleckých řemesel v Brně. *Učitelé z let 1924/1999*. 1999. Brno: Moravská galerie.
- Škvařilová, M. 1985. Hovoříme s ak. mal. Josefem Hejzlarem, samostatným vývojovým pracovníkem Ústředí bytové a oděvní kultury v Praze na téma „režná kultura“. *Chatař '85* (2): 25–26.
- Štěpová, Vlasta – Komárková, Růžena. 1981. *Člověk v bytě (Metody a výsledky výzkumu bydlení)*. Praha: Ústav bytové a oděvní kultury.
- Váňa, Radek (ed.). 2024. *Chaty: architektura za branou každodennosti. Kniha věnovaná fenoménu českého chataření a chalupaření*. Praha: Archizoom.
- vh-. 1988. Záznamy. (Nový nábytek pod značkou ÚLUV). *Umění a řemesla* (1): 84 a 3. strana obálky.
- Vlčková, Lucie – Hekrdlová, Alice (eds.). 2018. *Krásná jizba DP 1927–1948: design pro demokracii*. Praha: KANT – Uměleckoprůmyslové muzeum.
- Vondrušková, Alena. 1988. ÚLUV jubilující. *Domov* 29 (3): 45–47.
- Vydra, Josef. 1924. „Hemslojd“, lidový umělecký průmysl ve Švédsku. *Drobné umění – Výtvarné snahy* 5 (zvláštní číslo): 11–17.
- Vydra, Josef. 1949. O sloh v lidové výrobě. *Tvar* 2 (1): 206–214.
- Vydra, Josef. 1952. Řemeslná výroba a nábytek. *Tvar* 4 (5): 148–155.
- Woitschová, Klára. 2025. Počátky Ústředí lidové umělecké výroby v letech 1945–1948. *Český lid* 112 (1): 51–74.
- Zástěra, Karel. 1961. Výstavy oblastních středisek ÚLUV. *Umění a řemesla* (1): 38–40.
- Žižková, Lenka. 1993. Rekviem na Krásnou jizbu a ÚLUV. In: *Bydlení '93*: 4–7.
- Žižková, Lenka. 2008. Slavné počátky a neslavné konce Krásné jizby a Ústředí lidové umělecké výroby. *Národopisná revue* 18 (3): 127–134.

Nábytek, stolní a ložní textilie ve venkovské domácnosti na Pardubicku v 16. století

Josef Svoboda – Martin Šimša

DOI: 10.62800/NR.2025.3.05

Furniture, and Table and Bed Textiles in Rural Households in the Pardubice Area in the 16th Century

This study focuses on the analysis of rural households' furnishings with furniture, and table and bed textiles, the spread of which is regarded as a significant indicator of the cultural transformation of the countryside during the sixteenth century. In view of the limited source base, comparable works in the Czech lands have so far been devoted exclusively to the aristocratic and burgher environment. New possibilities were opened up by extensive quantitative research into a unique corpus of official sources from the Pardubice manor, which contain descriptions of the furnishings of rural households. This robust source base made it possible not only to describe the functional and aesthetic aspects of the furnishings, but also, for the very first time, to conduct important statistical surveys focused on the representation of individual items of furnishings, their prices, and contemporary preferences in materials, colours, and constructional solutions.

Key words: transformation of the countryside, household furnishing, furniture, bedding, 16th century, Pardubice area

Acknowledgement: Příspěvek vznikl v rámci Dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace NÚLK na léta 2024–2028.

Contact: Mgr. Josef Svoboda, Ph.D., Národní ústav lidové kultury, Zámek 672, 696 62 Strážnice; e-mail: josef.svoboda@nulk.cz; ORCID: 0000-0003-0402-7879

PhDr. Martin Šimša, Ph.D., Národní ústav lidové kultury, Zámek 672, 696 62 Strážnice; e-mail: martin.simsa@nulk.cz; ORCID: 0000-0003-2867-9345.

Jak citovat / How to cite: Svoboda, Josef – Šimša, Martin: Nábytek, stolní a ložní textilie ve venkovské domácnosti na Pardubicku v 16. století. *Národopisná revue* 35 (3): 207–225. <https://doi.org/10.62800/NR.2025.3.05>

Výzkum vybavení interiérů ve středověku a raném novověku je jedním z důležitých proudů při studiu hmotné kultury a dějin každodennosti. Pro zvolené téma je obzvláště inspirativní zkušenost z univerzitních pracovišť v Německu, kde etnologické bádání výraznou měrou přispělo k formování výzkumu každodennosti na univerzitě v Münsteru (*Alltagsgeschichte*). Z plodné spolupráce historika Güntera Wiegelmanna a etnografky Ruth-Elisabeth Mohrmann vzešla řada metodicky cenných prací na téma vzájemného vlivu města a venkova (Wiegelmann 1987; Mohrmann 2006). Nově orientované bádání se věnovalo především šíření civilizačních inovací a jejich uplatňování v městském a zprostředkovaně i venkovském prostředí.

V domácím bádání využil potenciál pozůstalostních soupisů poprvé Zikmund Winter, který prostřednictvím vybraných oděvních citací glosoval obecné trendy ve vývoji odívání i některá další kulturněhistorická témata (Winter 1895). Formou pramenné edice však publikoval pražské pozůstalostní soupisy a testamenty teprve Josef Teige (1910), venkovské a šlechtické soupisy pak František Hrubý (1927). K obnově zájmu o zmíněné téma došlo v 80. letech 20. století na půdě pražských a olomouckých univerzitních pracovišť, k nimž posléze přibyla i pracoviště v Českých Budějovicích a Ostravě. Nově vznikající práce čerpají z teoretických a metodologických prací Jiřího Peška (1982: 63–92; 1991: 30–42) a posléze i Milana Myšky

(Myška – Zářický 2010). Většina studií sleduje obdobná témata jako v zahraničí, zaměřuje se na interpretaci každodenního života obyvatel města a vybavení jejich domácností nábytkem, keramikou, knihami a uměleckými předměty (výběrově Bůžek – Bůžková – Stejskalová 1990a, 1990b; Pešek 1991; Landr 2023). Metodicky se problematice měšťanských pozůstalostí včetně přehledu starší literatury věnovala na příkladu královských měst v severozápadních Čechách Michaela Hrubá (2002), s ohledem na využití v etnologickém výzkumu hodnotili potenciál pozůstalostních soupisů zejména z 18. a 19. století Daniel a Lenka Drápalovi (Drápala – Drápalová 2014).

Venkovské prostředí bylo naproti tomu s ohledem na špatnou dostupnost pramenů zastoupeno v bádání jen okrajově, i když na jeho možnosti relativně brzy upozornil Josef Hanzal (1963). Změnu přinesla teprve rozsáhlá excerpta sirotčích knih pardubického panství z pera amatérského badatele Františka Svatoně, na jejichž základě byly zpracovány první studie o trendech ve vývoji oděvní a bytové kultury venkova v 16. století (Vařeka – Petrářová – Plessingerová 1988), které byly využity při komponování příslušných kapitol syntetické práce *Dějiny hmotné kultury II.* (Petrář a kol. 1995). Oproti tomu většina ostatních etnografických prací má charakter spíše mikrosond do místních poměrů reflektujících starší fáze regionální podoby lidové kultury 18. a 19. století (Hynková 1967: 16–30; Edel 1990; Pajer 2002: 23–45; 2010: 11–27). Podobné časové ohraničení mají i práce historiků věnované obyvatelům poddanských měst a vesnic na pomezí Moravy a Slezska (Lipovski 2009: 60–83; 2013), severní Moravy (Svoboda 2023: 65–84), jižních Čech (Grulich – Matlas 2009: 1–34) i Českomoravské vrchoviny (Skořepová 2023). Zejména poslední jmenovaná práce však narazila na limity úředních knih velkostatků pro poznání hmotné kultury venkova, kdy využívané gruntovní knihy neumožnily větší vhled do vybavení jednotlivých domácností.

Základní postupy práce s pozůstalostními inventáři a zkoumáním dějin každodennosti, formulované již kulturním historikem Zikmundem Winterem, programově rozpracoval zejména Jiří Pešek, který ukázal i na další směry možného bádání (Pešek 1982: 89–90). Vedle rozboru a komparace pozůstalostí konkrétních historických osobností se tak většina dosavadních prací věnuje především výzkumu vybraných skupin předmětů (knihy,

umělecké předměty, hodiny atd.). Co však dle Jiřího Peška zcela absentuje, je rozsáhlý kvantitativní výzkum početného souboru pozůstalostních spisů zahrnujících delší časové období i větší sídelní území. Předložená práce se snaží tuto pomyslnou rukavici zvednout excerptací sirotčích a testamentárních knih panství Pardubice a vytvořit dostatečně širokou pramennou základnu, provést její kvantitativní rozbor a na jeho základě analýzu vybavení domácností nábytkem, stolním a ložním textilem.

Pozůstalostní soupisy a kšafy z pardubického panství

Rozsáhlá úřední agenda, jejíž jsou kšafy a pozůstalostní soupisy součástí, bezprostředně souvisí s organizací vrchnostenské správy pardubického panství, které jeho zakladatel Vilém z Pernštejna (1435–1521) zamýšlel jako nové centrum rodové moci ve východních Čechách (Vorel 2021: 71). Nově vzniklý celek vytvořil podél toku Labe 60 km dlouhý a 20 km široký pás, v němž se nacházelo vedle měst Pardubic a Přelouče dalších šest městeček: Týnec nad Labem, Bohdaneč, Sezemice, Dašice, Holice a téměř 130 vsí. V držení Pernštejnů zůstalo panství až do roku 1560, kdy je pro svého syna Maxmiliána odkoupil král Ferdinand I. a správy se jeho jménem ujala česká komora, která jej spravovala až do roku 1860 (Francek 2016: 17).

Organizaci správy rozsáhlého dominia věnovali Pernštejnové a následně i česká komora náležitou pozornost. Ve 20. letech 16. století byly založeny všechny hlavní registry k vedení poddanských smluv souvisejících s prodejem usedlostí, zajištěním podílů sirotků a majetku nevěst i sepsáním vlastní závěti: *sirotčí registra* (1521), *purkrechtní registra* (1525), *registra pří* (1539). V 60. letech 16. století na tuto činnost navázala česká komora, která obnovila a nově založila celou řadu úředních knih jako *registra svrškové a kšaftové* (1562) a *registra svatebních smluv* (1557). Jedinečnost souboru spočívá v rozsahu evidovaných lokalit (cca 140), kontinuálním vedením úředních knih až do poloviny 18. století a také v zachování souboru až do dnešních dnů.

Sirotčí registra byla obnovena pravděpodobně roku 1521.¹ Nejstarší záznamy sahají ovšem až do roku 1514 a kontinuálně pokračují do roku 1549. Na ně navazuje kniha z let 1541–1562 a dvoudílné knihy z let 1565–1632 a 1642–1730 pokračující aktovým materiálem.² Knihy jsou členěny podle jednotlivých správních obvodů

příslušejících k jednotlivým rychtám,³ vlastní řazení zápisů je chronologické. Sirotčí knihy skýtají velmi plastický náhled do rodinných a ekonomických poměrů poddaných na pardubickém panství, neboť jejich záznamy přinejmenším od druhé sirotčí knihy tvoří souhrn záznamů zapsaných v *registrech svršků a kšaftů* a při prodeji gruntu i v *purkrechtních registrech*, na něž se v zápisech sirotčích knih činí příležitostné odkazy.

Pro lepší názornost a kontext, v němž se oděvní citace ve zkoumaných pramenech objevují, se podrobněji věnujme rozboru zápisů v nejstarší dochované knize testamentů z let 1562–1568 nazvané *Registra, v kterých se svrškové a kšaftové lidí zemřelých zapisují*.⁴ Knihu tvoří 474 folií, na nichž je zachyceno 911 různě obsáhlých zápisů vyhotovených několika písaři pracujícími pro jednotlivé rychty. Část zápisů obsahuje dataci vztaženou k jednotlivým křesťanským svátkům, část je uvozena pouze rokem zápisu. Sociální a ekonomický status nebožtíků není až na výjimky uveden, takže jej bylo nutné dohledávat v sirotčích a purkrechtních knihách. Z nich je zřejmé, že zápisy zachycují poručenství nebožtíků ze všech vrstev venkovské společnosti – od sedláků přes zahradníky a podruhy až po pacholky, děvečky a vdovy. Zápis má ve většině případů podobu formalizovaného písemného stvrzení poručenství, které nebožtík stihnul učinit „*leže v trestání Božím, ale při jasném rozumu*“ před svědky, většinou dvěma až třemi konšely a obecním písařem. Jedná se hlavně o podrobná ustanovení o podílech dědiců statku, jimiž byli nejčastěji rovným dílem sirotci a vdova, na niž na základě tradice či svatební smlouvy přecházel i veškerý movitý majetek, tzv. *svršky*, bez toho, že by je bylo třeba výslovně vyjmenovávat. V případě, že hospodář zemřel náhle a žádné poručenství neučinil, ustanovení o dědických podílech zcela chybí a uspořádání dědictví statku se řídí tradičními zvyklostmi, případně pokyny úředníků. Ti ve všech případech dbali především na pečlivý soupis aktivní a pasivní bilance nebožtíka, tj. dluhů. Pokud jejich rozdíl dosahoval záporné hodnoty, bývala tato umožněna prodejem části osobního majetku.

Ve zmíněné kšaftovní knize bylo takto zaznamenáno 79 souborů obsahujících 837 kusů domácího vybavení počínaje nábytkem (truhla 67x, stůl 16x, almara 12x, lůže 5x, police 1x, židle 1x) přes stolní nádobí a textilie (konev cínová 51x, mísa cínová 34x, žejdlík cínový 12x, měděnice 6x, lžice 4x, ručník 32x, ubrus 27x) a vybavení kuchyně (kotlík 20x, kotel 8x, hrnec 16x, díže 13x, talíř

7x, pánev 2x, rožeň 2x, košík 2x, máselnice 2x, necky 1x, hrnek 1x, rendlík 1x, rošt 1x) až po „*ložní šaty*“ (peřina 100x, poduška 55x, polštář 50x, prostěradlo 45x, cícha 40x, cíška 20x a plachta 26x).

Excerpce byla provedena ve čtyřech sirotčích knihách z let 1514–1632 (inv. č. 362, 363, 365, 366) a v pěti knihách svršků a testamentů z let 1560–1608 (inv. č. 354, 364, 367, 368, 369), které dohromady obsahují 6 850 folií s více než 12 000 zápisy. S ohledem na nebyvalý rozsah pramenů bylo upuštěno od provedení kompletního kvantitativního výzkumu, který by zhodnotil zápisy ze všech zkoumaných knih. Zaměřili jsme se jen na ty, které obsahují záznamy o domácím vybavení, výrobě, cenách či zpracování textilních materiálů. S nimi se můžeme setkat především v soupisech svršků, záznamech o jejich prodeji, testamentárních odkazech či v soupisech dluhů nebožtíka. Celkem bylo nalezeno 8183 jednotlivých záznamů, což představuje dostatečně početný soubor, aby se v něm mohly odrazit obecné trendy, ale též inovace, k nimž v průběhu 16. století ve vybavení venkovských interiérů nábytkem, textiliemi a lůžkovinami došlo.⁵

1. Nábytek ve venkovských domech

Pozůstalostní inventáře přináší celou řadu dobových pojmenování nábytku, stolního a ložního textilu, která jsou v řadě případů zcela shodná s těmi, která se užívala ještě ve 20. století. Nutně si však musíme položit otázku, do jaké míry je shodná i jejich forma, vzhled a užití. Jisté vodítko nám mohou poskytnout dobové slovníky, z nichž především Veleslavínův *Nomeclator* (1598) objasňuje v kapitole „De cubiculo“ význam celé řady dobových názvů. Na tuto práci s jistým odstupem navázalo Komenského dílo *Janua linguarum = Brána jazyků* (1631), které jednotlivá hesla zapojuje do logických textových celků. V kapitole „O světnici“ se píše: „*Světnice (jizba) kamny se zahrívá. 550. Okna jsou sklená aneb dřevěná (okenice) a ta jsou zaměřovaná aneb zašraňkovaná. ...552. Pro schování věcí schránky jsou: truhly, almary, skrejše ve zdi, škatule (pouzdra), kapsy, kapsičky. Pro přenášení pak nůše (mošny), koše, košíky (auborky), košíčky. O večeřadlu. 553. Na stoly ubrusem přistřené taléřové (bud' že jsou okrouhlí neb čtverhranaté) kladou se, jako i slánka. ...555. Pozvání hosté (hodovníci) od hospodáře (který hody stroj) do večeřadla uvedeni bývají. 556. A když se nad měděnicí z nálevky, aneb nad škopíčkem (nádobou k umývání rukou, umyvadlem) z nalévadla,*

umyjí a ručníkem utrau, po lavicích aneb rozestavených stolicích (podstavice, podnožky) zasedají za stůl.“ (Komenský 1631: 180, 181, 183). V kapitole „O Hostinici (léhanici)“ se Komenský zase věnuje ložnímu vybavení: „...v léhací komoře ložnice (léhací prkna) postel na sobě drží: ale kde se nedostává lůžce, rohož (rohožka) neb podslámka se podstírá. Na podstláni (spodní peřinu) dává se prostěradlo a na ně poduška a plachta: přikryvadly a svrchními peřinami se přikrýváme. Peřina z peří jest; polštář odstřížkami vycpaný.“ (Komenský 1631: 187)

Přestože se jedná o popis měšťanského interiéru, je s podivem, do jaké míry soubory popsaného nábytku a lůžkovin korespondují se soupisy venkovských pozůstalostí, s nimiž se na pardubickém panství pravidelně setkáváme po celé 16. století. Na rozdíl od měšťanských pozůstalostí, členěných podle jednotlivých prostor, se však jedná v naprosté většině o prostý soupis. Pouze několik málo pozůstalostních seznamů poznamenává jednotlivé domovní prostory typické pro středověký trojdílný dům. Ten se skládal ze světnice, hlavní místnosti domu s otopným zařízením, na niž navazovala síň, v jejíž zadní části mohla být již tehdy vydělená kuchyň.⁶ Se síní sousedila jedna, popř. dvě komory, což je členění typické pro venkovské domy na Pardubicku ještě na konci 19. století (Rosůlek – Chmelík 1905: 14). Kromě přízemní komory byla v několika soupisech zmiňována i komora situovaná do patra, jako bylo obvyklé u pozdně středověkých domů (Petráň a kol. 1995: 444). Pouze skutečně bohatí sedláci si stavěli patrové domy s několika komorami umístěnými v horním patře, jak naznačuje soupis majetku Jana Kvasničky z Brozan, který se roku 1563 prodal za 900 kop grošů míšeňských (dále jen gr. m.).⁷ Některé z dalších záznamů naznačují i existenci sklepů, roubených sýpek („*srubů*“) a stodol. Jinak ale další podrobnosti o dispozici domů, kromě náhodně rozestavěných zmínek o umístění jednotlivých kusů nábytku, nemáme.

1.1 Truhly

Základním kusem nábytku, se kterým se v záznamech ze sirotčích a kšaftových knih setkáváme, je truhla, jež je zmíněna ve 410 domácnostech. Její základní charakteristikou je velikost. Obecně se setkáváme s truhlami menšími a většími. Zvláštním typem bylo *poloutruhlí*.⁸ Jak přesně tento druh truhly vypadal, není úplně zřejmé. Může jít o odkaz na velikost, v záznamech z Pardubicka se totiž setkáváme i s truhlou „*tříčtvrtní*“,⁹ „*loketní*“,¹⁰ či dokonce „*pětičtvrtní*“¹¹. Funkční rozdíl mezi truhlou

a poloutruhlím nebyl pravděpodobně velký. Když v roce 1524 uzavíral Hašek z Opatovic dohodu se sirotky po nebožtíku Chocholovi, měl jeho dcerám Doře a Lídě dát každé do výbavy mimo jiných movitostí i „*truhlu aneb dobré poloutruhlí*“ (Procházka 1963: 543, č. 38). Jelikož měla truhla či poloutruhlí obsahovat celou řadu textilií, nešlo o úplně malý kus nábytku (na rozdíl od výše zmíněných loketních a od nich odvozených velikostí tu ona předpona polo- s největší pravděpodobností neodkazovala na půl lokte). To ukazuje i soupis věcí pozůstalých po ševci Burianovi z Ostřetína z roku 1540. Ten vlastnil mimo jiné almaru, poloutruhlí i menší truhlici.¹² Hypoteticky můžeme uvažovat o tom, jestli nebyl hlavní rozdíl mezi truhlou a poloutruhlí v tom, že zatímco první kus nábytku by uvnitř nebyl nijak dělený, úložný prostor v poloutruhlí mohl být rozdělen příčkou či šuplíkem na dvě části. V jednom případě z roku 1565 je truhlice dokonce nazývána jako skříň („*truhlice slove skříně*“).¹³

Z dohody z roku 1524 i zkoumaných záznamů vyplývá i častý účel truhel jakožto nábytku určeného ke skladování oděvů či jiných textilií. Relativně často se u truhel uvádí doplňující informace, např. „*v kterýž sou šaty*“¹⁴ nebo „*k chování šatů sirotčích*“.¹⁵ Menší truhly, někdy opatřené zámky, zase mohly sloužit k uchovávaní cenností. V čase nouze a války se setkáváme i s případy, kdy se do truhel uložily nejcennější kusy vybavení domácnosti v čele s nejlepším lněným plátnem a následně byly zakopány, aby byly uchráněny před vojáky.¹⁶ V menší míře jsou v pramenech zastoupeny truhly na mouku,¹⁷ které se samozřejmě nacházely prakticky ve všech domácnostech, kvůli předpokládané nižší hodnotě je ale majetkové soupisy ne vždy zachycují.

Některé zmínky nám umožňují představit si i vizuální podobu truhel. O zámčích už jsme se zmiňovali, s těmi se setkáváme i na větších truhlách; někdy je naopak specificky zmíněno, že některé z nich byly bez zámku.¹⁸ Zámky ale nebyly jedinými kovovými prvky na truhlách. Dorota, sirota pozůstalá po Janu Lisickém z Habřinky, měla v roce 1521 nárok na truhlici s puklicemi,¹⁹ v majetku Jana Jiráně z Poliz se zase roku 1565 připomíná truhla okovaná bílým plechem.²⁰ Obdobně vlastnil velkou truhlu pobitou plechem i Jiřík Tkadlík z Drozdic v roce 1600.²¹ Sirotci Martina Jocha měli jednu ze svých tří truhel taktéž okovanou, navíc ještě doplněnou železnými kruhy na nošení.²² Podobný typ nejspíš představovala i truhla s uchy z vesnice Turov.²³ V jednom případě prameny k roku 1543 zmiňují i truhlu se železným víkem.²⁴ U několika

truhel máme také specifikováno, že stály na nohách. Velká truhla Václava Louckého z Moravan měla dvě,²⁵ u dalších není počet udán. Nohy mělo i poloutruhlí Doroty Houževné z Vysoké nad Labem, která zemřela v roce 1599, stejně jako to ve vlastnictví Marka Němce z téže vesnice v roce 1601.²⁶

Podobu truhel nám pomohou dotvořit i zmínky o jejich výzdobě. U naprosté většiny jakékoliv chybí, přesto se o sedmi z nich z rozmezí let 1563–1604 dozvídáme, že byly natřené nazeleno, čtyři jsou jen obecně popsány jako malované a dva kněží z Jezbořic a Dříteče vlastnili černé truhly, jedna z nich byla i kovaná. Zejména užívání zelené barvy souzní s jistou chronologickou posloupností oblíbených barev, kdy je zelená typická pro období renesance (Vařeka – Petráňová – Plessingerová 1988: 204–205) a na venkově se často vyskytovala až do 18. století (Petráň a kol 1995: 444). To odpovídá i zelené barvě nábytku ve starší vrstvě inventářů na Sovinecku v druhé polovině 17. století, kdy ještě pomalu doznívala její renesanční obliba (Svoboda 2023: 70). Stejně tak byla zelená barva, někdy i s černou či bílou, oblíbená u jihočeských měšťanů v 16. a 17. století (Bůžek – Bůžková – Stejskalová 1990b: 118). Nepřekvapí tedy, že i v našem případě je zelená nejoblíbenější a nejzmiňovanější barvou, i když je zde vzorek poměrně malý.

1.2 Almary

Dalším druhem nábytku, který sloužil k ukládání předmětů a je zastoupen ve zkoumaných pramenech, jsou almary, někdy označené i jako *jarmary* (Rosůlek – Chmelík 1905: 23). Jedná se o slovo středolatinského původu (*armaria* či *armarium*), které se k nám dostalo zprostředkovaně přes německé slovo *Almer* a označuje schránku či skříň.²⁷ Veleslavínův *Nomenclator* (Adam z Veleslavína 2015: 277) nabízí i možnost, že „*almara aneb truhla pro šaty*“ představovala truhlu. V našem kontextu, kdy se v záznamech souběžně objevují almary i truhly, se ale téměř s jistotou jedná o skříň jako takové, jak ostatně na jiném místě připouští právě i *Nomenclator* (tamtéž: 274). Almary se objevují ve 100 zápisech v rámci 76 domácností a jedná se o souhrnné označení všech možných typů tohoto nábytku. Co do funkčnosti a s největší pravděpodobností i vzhledu se prakticky jedná o synonymum dnešního výrazu skříň, i když ten se v námi studovaných pramenech objevuje jako pojmenování pro truhlu.²⁸ Kromě velkých almar se zde vyskytují hlavně koutní skříňe či skříňky (celkem 19 případů) a ojedinele ve čtyřech případech i misník

(„*almara pro hrnce*“).²⁹ Co se týče dalšího využití almar, v letech 1599 a 1621 se jmenovitě uvádějí jako místo na ukládání šatů („*pro šaty*“, případně „*pro šaty chodiec*“).³⁰ Unikátní je v tomto ohledu zmínka ze soupisu pozůstalosti po knězi Řehoři Mathelausovi Hybském z Dříteče sepsaném v roce 1599, kdy se v černé almaře, umístěné „ve skřípku“, nacházely knihy.³¹

Tím se dostáváme k další charakteristice zmiňovaných skříní, a to jejich umístění v rámci usedlosti. Vedle světnice a síně se zde nacházela i komora, u několika málo bohatších objektů máme zprávy i o klenutém sklepe.³² Obecně můžeme říci, že velké almary se nejčastěji nacházely v síni, někdy i ve větším počtu. Tomáš Mikše z Velkých Koloděj zde měl v roce 1576 dvě velké almary, stejně jako Jan Disput z Černé u Bohdanče o rok později.³³ Rekordmany jsou Jan Řezníček z městečka Bohdaneč, který měl v síni umístěny tři skříňe,³⁴ a Martin krejčí z Dašic, u kterého se nacházely (bez údaje o přesném umístění) čtyři almary a jedna koutní skříňka.³⁵ Naopak koutní skříňky („*almary koutnice*“) se zmiňují pouze v souvislosti s obytnou místností, světnicí,³⁶ z konce 19. století máme zprávy o tom, že nejčastěji stály za stolem v rohu na lavici (Rosůlek – Chmelík 1905: 23). Objevují se v celkem 19 záznamech, převážně jde o jeden exemplář na domácnost. Pouze krčmářka Zuzana z Třebošic v roce 1576 a o tři roky později Pavel Štěbítek z Dašic měli dvě.³⁷ Tento typ skříňek byl pravděpodobně menší než almary využívané v síni ke skladování oděvů či jiných věcí, což napovídají i prodejní ceny almary a koutnice po Jiříku Osypalovi z Dašic v roce 1584. Zatímco obyčejná almara bez další specifikace byla ohodnocena na jednu kopu a 20 gr. m., koutnici ocenil kupující na 50 gr. m.³⁸

Stejně jako koutní skříňky byl ve světnici umístěn i jeden misník, který se roku 1576 objevil v soupisu podruhně Barbory Hynkové z Chotče.³⁹ Vzhledem k nízké ceně (byl prodán za pouhých 12 gr. m.) se jednalo o příliš reprezentativní kus, šlo spíše o polici či menší skříň bez dveří. Je samozřejmě možné, že se jako misníky využívaly i některé blíže nespecifikované almary, včetně těch umístěných v síni a z praktických důvodů nejspíše poblíž topeniště (Petráň a kol. 1995: 444). To potvrzuje soupis majetku Tomáše Mikše z Koloděj, který zemřel roku 1576. Jeho misník se nacházel přímo v místnosti označované jako kuchyň.⁴⁰

O vzhledu almar máme kromě popisu jejich velikosti či stavu (nová/stará/zlá) ještě méně zpráv než o truhlách.

U několika almarách víme, že disponovaly zámky, ve třech případech je specifikováno, že západkovými („se zámky západitými“).⁴¹ Mlynář Martin z Čeradice ještě vlastnil roku 1541 malou kovanou „almárku“,⁴² z malovaných se zmiňují až v letech 1599–1600 pouze tři černé⁴³ a v domácnosti Andree Stolpnera z Trnové dvě bílé almary.⁴⁴ Výjimečně se ve studovaných soupisech objevuje i zmínka o bidle. To sloužilo Tomáši Mikšovi z Koloděj k uložení tří podušek,⁴⁵ nic bližšího o podobě bidla ale nevíme.

1.3 Stoly

Poměrně malé zastoupení mají v záznamech stoly, zvláště s ohledem na to, že např. v pozdějších pramenech z moravského Sovinecka byl tento kus nábytku v pozůstalostních inventářích jmenován nejčastěji (Svoboda 2023: 68). V soupisech z Pardubicka se stůl vyskytuje pouze v 75 domácnostech. Mimo jejich počtu v usedlosti a výjimečně ceny nemáme o stolech mnoho informací. Ve čtrnácti případech se v usedlostech nacházely dva stoly, v pěti tři, ve dvou čtyři a maximem bylo šest stolů v usedlosti Pavla Štěbítky z městečka Dašice z roku 1579.⁴⁶ Cenu známe u jednoho stolu z domácnosti Jiřika Rosypala z Dašic z roku 1584, kdy stál 20 gr. m.,⁴⁷ což z něj činilo jeden z levnějších kusů nábytku.

V materiálu z Pardubicka se prakticky nesetkáváme s kombinovaným kusem nábytku, stolem s truhlicí, který se vyskytuje v jiných pramenech z 16. století.⁴⁸ V usedlosti výše zmiňovaného Andree Stolpnera z Trnové se ale nacházely kromě dvou velkých stolů i „stolíček malý pro děti“.⁴⁹ Není úplně jasné, zda se v tomto případě jednalo o hračku či opravdu o stolek určený pro nejmenší členy domácnosti. Ohledně výzdoby stolů či o jejich umístění v rámci interiéru pramen žádné informace neposkytuje. Vzhledem k existenci koutních skříní a s přihlédnutím k analogiím z jiných míst v Čechách (Edel 1990: 8–9) ale můžeme očekávat, že v případě jediného stolu v domácnosti se tento nacházel v rohu světnice – v pozdějším svatém koutě, i když je v kontextu protestantských domácností tento pojem problematický.

Zvláštní kategorií nábytku, u kterého není úplně jasné, k čemu v našem případě sloužil, byl *štok*. Podle slovníku staré češtiny se jednalo o hrubě opracované stoly, které představovaly spíše jen podložené klády či břevna,⁵⁰ případně o dlouhý stůl či tabuli (Adam z Veleslavína 2015: 246). Na základě našeho materiálu ale nemůžeme vyloučit ani možnost, že šlo o sedací nábytek, respektive úložný prostor v podobě truhly, která mohla sloužit

i jako lavice (Togner 1993: 53). Tím by se vysvětlovalo, že kromě čtyř stolů a dvou židlí měl jeden štok Jan Pechura z Ostřetína v roce 1571, podobně jako Vít Bobčák z obce Lány na Důlku vlastnil dva stoly a k tomu štok.⁵¹ Z šesti případů, kdy je štok zmíněn, se v domácnosti nacházely v pěti případech také stoly, pouze u podruhně Barbory Hynkové z Chotče se v roce 1576 hovoří pouze o dubovém štoku.⁵² Toto původně německé slovo může ale znamenat i pařez (Dobrovský 1821: 250–251) či špaček (Adam z Veleslavína 2015: 278), což by naznačovalo možnost, že šlo o nějaký jednoduchý druh stoličky. V domě Jana Olšanského z městečka Bohdaneč, který byl roku 1604 ohodnocen na 1200 kop gr. m., se v soupisu jeho pozůstalého majetku nacházel mezi stoly a truhlami jeden „štok velkej“.⁵³ Kvůli omezenému množství srovnávacího materiálu v námi studovaných pramenech se nicméně nedá definitivně rozhodnout, zda v tomto kontextu šlo o stůl, nebo o sedací nábytek.

1.4 Sedací nábytek a postele

Sedací nábytek je v seznamech pozůstalostí z Pardubicka zastoupen pouze minimálně. Prakticky se nesetkáváme s lavicemi, nejistá je situace u štoků a židle se vyskytují pouze v osmi domácnostech v rozmezí let 1568–1604 (navíc pouze Jan Pechura z Ostřetína měl v roce 1571 více než jednu, konkrétně dvě⁵⁴). Jiné podrobnosti o židlích neznáme. Svou roli v menším zastoupení židlí mohlo hrát několik faktorů, např. vyšší pořizovací cena či nepraktičnost, kdy jedna židle zabírá stejné místo jako lavice pro dvě až tři osoby (Grulich – Matlas 2009: 11). Absenci lavic si můžeme vysvětlit tím, že se v českých zemích poměrně dlouhou dobu zapouštěly přímo do stěn domů (Kafka – Mevaldová 2015: 7), tím pádem se nejednalo o mobiliář v pravém slova smyslu, ale spíše o pevnou součást usedlosti jako takové. V rámci kšaftů či sirotčích knih se tedy nedaly rozprodávat či rozdělovat mezi dědice samostatně.

Mnohem lepší situace je u postelí. Ty se vyskytují v 65 usedlostech a převažuje pro ně označení „lože“ či „lůže“, pouze v jednom případě z Pardubic z roku 1599 se užívá slova „postel“.⁵⁵ Co do počtu postelí byla situace také poměrně rozmanitá. V osmi domácnostech byly dvě postele, ve dvou tři. Rekordmany jsou konšel Melichar Slavík z městečka Týnec nad Labem se čtyřmi a Martin Krčmář s pěti lůžky.⁵⁶ Zvláště postele Melichara Slavíka, nacházející se v jeho domě ohodnoceném v roce 1604 na velmi vysokou částku 1800 kop gr. m., představovaly

velké a bezpochyby hodně zdobené postele s nebesy, všechny navíc byly malované.

Postele s nebesy se vyskytují v šesti domácnostech a podobně jako ty u Melichara Slavíka byly ve většině případů nějak zdobený a malovány. Zelené „*lože pod nebesy*“ vlastnil trnovský obyvatel Andreas Stolpner, stejně jako rychtář Matěj Petrův z Bělečka v roce 1599.⁵⁷ Naopak Magdalena, vdova po Mikulášovi Klimšovi z Bohdanče, měla i v rámci poměrně chudého gruntu, ohodnoceného jen na 80 kop gr. m., ve vlastnictví postel s nebesy bílé barvy.⁵⁸ Na opačném spektru se nacházela postel v domácnosti sirotků po Jírovi Lapačkovi z Rovně, připomínaná v roce 1599.⁵⁹ O ní víme, že byla pouze jednoduché roubené konstrukce a svou poměrně lehkou dostupností i finanční nenáročností mohla představovat lože typické pro nižší vesnické vrstvy. Je pravděpodobné, že tyto roubené postele se skrývají i pod označením „*lože prosté*“, které se vyskytuje u podruha Víta Belítky z Čivice a Jeronýma Hrocha z Rovně v roce 1599.⁶⁰ Podobně primitivní byly nejspíš i postele pastýře Jana Šemina z Holice v roce 1589 a podruha Martina Nováka z Moravan o rok později – jejich lože stálo devět, respektive jen čtyři gr. m.⁶¹ Co do barev, kterými se postele malovaly, převládá opět „renesanční“ zelená (čtyři domácnosti z let 1599–1602), následovaná bílou (dvě domácnosti z let 1600 a 1602) a už výše zmíněné postele s nebesy Melichara Slavíka, které byly jen obecně popsány jako malované.

Ve dvou případech (1528, 1569) se setkáváme rovněž s pojmem „*prázdné lože*“,⁶² což by mohlo odkazovat na absenci štrozoku či jiné „matrace“. ⁶³ Stejně tak se v našich pramenech dvakrát setkáváme s dětskou kolébkou, a to v rozdílných sociálních vrstvách. Zatímco Jakub Bohunec z Břehů byl v roce 1576 uveden mezi bohatší částí sedláků a vlastnil i dvě klisny, hřebce a větší množství skotu i prasat,⁶⁴ Jiřík Vojtíšek z Čivice patřil v roce 1592 mezi zahradníky a jeho dům byl oceněn na částku 120 kop gr. m.⁶⁵ Možná i z toho důvodu byla Vojtíškova kolébka prodána za pouhých 12 gr. m. – jednalo se zřejmě o primitivní a nepřilíš zdobený kus nábytku.

1.5 Miscellanea

Do skupiny miscellanea řadíme předměty, které se nehodí do předcházejících kategorií vybavení domácností. Předně se na Pardubicku už na konci 16. století setkáváme s hodinami. Ty se vyskytují v pěti domácnostech v časovém rozmezí let 1594–1602, a to výhradně v rodinách kněží a církevních správců.⁶⁶ Nejčastěji se

zmiňují „*hodiny bicí s cimbal*“, a to ve třech případech (kněží Řehoř Mathelaus Hybský z Dřítče v roce 1599, Jan Mosophilus Soběslavský z Bělé roku 1600 a dřítečský farář Matěj Levinský o dva roky později, jehož stroj byl i pozlacený).⁶⁷ Onen „*cimbal*“ zde pravděpodobně představuje nějakou zvonkohru, která ohlašovala odběhnutí hodin (Pešek 2014: 635). Hodiny církevního správce Jana Milese z Jezbořic nejsou nijak charakterizovány a kněz Jan Mělnický ze Ždánic vlastnil železné visací hodiny, které ale patrně také představovaly nástěnné bicí hodiny, jak je můžeme vidět i v díle *Orbis pictus* Jana Amose Komenského (srov. Svoboda 2023: 80). Ty byly založeny na hodinových strojích poháněných závažím, které se věšely právě na stěnu, a prakticky se jednalo o zmenšeniny už v pozdním středověku známých hodin na radnicích a kostelních věžích (Pešek 2014: 629).

Přítomnost hodin pouze v domácnostech kněží a duchovních správců ukazuje, že v této době šlo o prestižní předmět, který měl své místo jen v domovech vzdělaných osob s patřičným rozhledem, kontakty a samozřejmě také financemi. V kontextu vesnických elit, kam tito duchovní patřili, hodiny patrně nesloužily k účelům sjednávání schůzek a obecně náročnějšímu hospodaření s časem, jak se někdy v literatuře uvažuje, spíše plnily reprezentační funkci, maximálně pomáhaly přesněji vymezit čas k domácím modlitbám (Pešek 2014: 631). Tyto předměty se kupovaly ve větších městech; např. v Praze se během 17. století hodiny masově rozšířily mezi měšťany, čímž trochu oně prestiže ztratily (Pešek 2014: 638). Ohledně původu hodin se ve studovaných pramenech objevují pouze náznaky. Zdá se ale, že kněz Řehoř Mathelaus Hybský koupil své hodiny v Hradci Králové, protože po něm zůstal dluh Jiříkovi Hodinářovi z Hradce, kterému měl Řehoř dát jeden korec žita.⁶⁸ Hodináři – stejně jako hodiny – jsou v Hradci Králové doloženi už roku 1578, kdy zde působil Vavřinec hodinář (Landr 2023: 72).

Z jiných předmětů, které dotvářely interiéry domů na Pardubicku, se v jednom případě uvádí krucifix, který měl Pavel Jiskra z městečka Bohdaneč v roce 1600 nějakým způsobem připevněný (či vyobrazený) na své posteli s nebesy („*lůže pod nebesy, na kterýchž krucifix 1*“).⁶⁹ Kříže se určitě nacházely i v jiných domácnostech, jednalo se ale pravděpodobně pouze o jednoduché dřevěné předměty bez většího zdobení, proto se do soupisů nedostaly. Jde o podobný případ, jaký ukazují pozdější materiály ze Sovinecka z přelomu 17. a 18. století, kde se krucifixy také objevovaly v pozůstalostních

inventářích pouze v případě, že se jednalo o zdobnější, někdy snad přímo zlatnické práce (Svoboda 2023: 78). Naopak nepřekvapí, že v převážně protestantském prostředí Pardubicka konce 16. a začátku 17. století nenacházíme vůbec žádné připomínky svatých, které se pak objevují v pobělohorské katolické společnosti s rostoucím šířením svatých obrázků (tamtéž: 78–79).

2. Ložní a bytový textil

Podstatnou část pozůstalostních soupisů tvoří „šaty z lůžce“, mezi něž patří peřiny, polštáře, podušky, cíchy, prostěradla, plachty a další lůžkoviny. Ložní textil tvořil často značný majetek, kterým bylo možné podělit pozůstalé sirotky, případně odkazem pojistit, že jim bude vydán v případě jejich dospělosti či sňatku. Dívky dostávaly svou výbavu včetně peřin také při odchodu do služby, což dokládá několik ojedinělých pozůstalostí svobodných děveček. Naposledy mohly peřiny a cíchy posloužit při prodeji svršků ve prospěch úhrady dluhů nebožtíka.

Určitou představu o vybavení ložnice nábytkem a lůžkovinami dávají seznamy slovníkových hesel v již zmíněné v kapitole „De cubiculo“ Veleslavínova slovníku *Nomenclator* (1598) i v mladší Komenského *Bráně jazyků*. V obou případech se jedná o předměty z interiéru bohatých měšťanských domácností, v nichž nechybí samostatná místnost pro spaní. Její součástí je různě rozměrná postel s podslámkou, spodní peřina, prostěradlo a plachta, svrchní peřiny a polštář. Je až s podivem, do jaké míry vyjmenované kusy ložního textilu odpovídají soupisům venkovských pozůstalostí, s nimi se ve východních Čechách setkáváme po celé 16. století. Soupis lůžkovin běžné venkovské domácnosti může vypadat třeba právě takto: „...peřiny svrchní 2, spodní 2, polštáře 3, podušky 2, cejšky na polštáře 3, plachta žemněná 1, cejcha na spodnici 1, plachta tlustá 1, plachta lněná 1, lůžce 2...“⁷⁰

Valná většina lůžkovin byla ušita z plátna, jehož výroba byla v 16. století na Pardubicku mnohem rozšířenější než v následujících stoletích, kdy se soustředila do podhůří Orlických hor (Hynková 1967). Z obcí pardubického panství máme zprávy o činnosti minimálně dvou desítek tkalců – Pardubice (2x), Týnec nad Labem (2x), Přelouč (1x), Bohdaneč (7x), Sezemice (7x), Dašic (3x), Holic (5x) a další tři desítky tkalců pracovaly na vesnicích.⁷¹ Tkalci povětšinou zpracovávali plátno na zakázku z materiálu, který k nim přinášeli obyvatelé městeček a vesnic. O takovémto postupu svědčí nejen záznamy dluhů

za utkané plátno, ale též množství textilních plodin v různé fázi zpracování, zaznamenané v pozůstalostních soupisech. V nich pravidelně figuruje nejenom len, ale i konopí, jehož příze se však využívala k odlišným účelům. Len byl současníky vnímán jako hlavní textilní plodina, která ošatí nejen šlechtice a měšťany, ale také sedláky a touží po něm i každá „hovězí děvka“, aby sobě nadělala „cích, plachet, košilí, harcovnic, rukávec, fěrtuchův, plének atc.“ (Mattioli 1982: 136). Oproti tomu konopí „k hrubším věcem potřebují, jako na tloušť, na pytlouinu, na provazy k rozličným potřebám, i také aby zloděje na ně věšeli“ (Mattioli 1982: 241). A takové členění dosvědčují i materiálové specifikace připojené k popisu několika tisíc kusů lůžkovin z pozůstalostních seznamů. Mezi materiály naprosto převažuje len, z něhož se zpracovávala příze a posléze i plátno ve třech různých kvalitách.⁷² Podobně jako i v jiných regionech byla jako lněná označována pouze nejjemněji vyčesaná příze, zatímco horší příze měla svá vlastní označení odvíjející se z jejího charakteru a způsobu získávání (Staňková 1989: 12). Na Pardubicku se příze druhé jakosti nazývala žemněná,⁷³ upředená „ze strhnutého, na řídké vochli ovochlovaného lenu“ (Knapp 1887: 78), který stále ještě obsahoval určité množství koudel. Nejhrubší příze se předla z vyčesaných pačesů, které zůstaly po vochlování lnu na kovové vochli. Kratší zcučaná vlákna musela být spřádána do silnější příze, z níž se tkalo tlusté plátno. Odlišnou kvalitu jednotlivých druhů plátna reflektují i ceny,⁷⁴ které se u nebíleného lněného plátna pohybovaly kolem 4–5 a u bíleného 6 či 8 gr. m. za loket. Nebílené žemněné plátno se cenilo na 3 a bílené 4 gr. m. a nebílené tlusté plátno 2 a bílené 3 gr. m. za loket.

Doklady o užití konopí při výrobě plátna jsou ve srovnání se lnem jen velmi skrovné. „Konopné plátno“ z čistě vyčesaného konopí je zmíněno pouze jednou.⁷⁵ Hrubší druhy konopného plátna snad představuje „pačesné plátno“ (24x), utkané ze spředených pačesů, které zůstaly po vyčesání konopí na vochli. Nejhrubší „koudelné plátno“ (20x) se tkalo ze spředených zbytků, které zůstaly po vochlování na zemi. Zmíněné materiály se používaly napříč všemi vrstvami venkovské společnosti. Spíše než sociálně statusové mělo tedy použití konopného druhu plátna zřejmě praktické důvody zohledňující umístění lůžka v domě, osobu nocležníka i mechanické vlastnosti materiálu, z něhož měly být ušity jednotlivé druhy lůžkovin.

2.1 Lůžko a postel

Na první pohled jasný a stručný Komenského popis měšťanské ložnice v sobě ve skutečnosti kombinuje dva odlišné způsoby nocování, jejichž odlišnost dobře vystihují výrazy *lůžko* a *postel*. Jakkoli je jejich obsah v současném jazyce téměř totožný, v terénu vytváří odlišné územní rozšíření, zachycující odlišný historický vývoj.⁷⁶ Výraz *lůžko*, odvozený od slovesa *ležet*, postihuje místo určené ke spaní v jeho užším slova smyslu. Ostatně mít své stabilní lůžko byla nesporná výhoda, kterou se pyšnili nejen majitelé usedlostí, ale i jejich sloužící. V staročeské satíře *Podkoní a žák* se právě tímto chlubí výřečný panoš: „*Já-t' se mám od toho hrdě. By si viděl mů posteli, když sobě slámy nasteli, tu-t' já ležím u pokoji! Někdy také pospím v hnoji; toho nečiním pro jiné, než když dščem zmoknu jedině, by mé rúcho zsechlo k jitru. To-t' já, vstana, pěkně vytru, aby na mně stálo čistě.*“ (Jireček 1878: 21) Sláma tvořila základ *lůžka* nejen ve středověku, ale nacpaná v objemném *štrozoku* ještě v první polovině 20. století. Ostatně latinské *stramen* (sláma) je základem výrazu *stramentum*, jímž humanistická latina opisovala nejspodnější vrstvu tvořící „*podstlání/vosedláni*“ postele (Vodňanský 1511: Viii). Častěji než v posteli mohla být sláma nacpaná v „*poslámce = stamentia = Strobett, βτροβακ*“, jak zní německý ekvivalent ve Veleslavínově *Nomenclatoru* (1598) (Adam z Veleslavína 2015: 276). Mohlo se jednat o rozměrnou kapsu naplněnou slámou, která vytvářela měkkou matraci, případně jen plachtu rozprostřenou na slámě, jak bylo ještě na konci 19. století na Pardubicku obvyklé (Rosůlek – Chmelík 1905: 23).⁷⁷ Lůžko mohlo být dle sociálního statusu nocležníka – hospodář, výměnkář, podruh, pacholek atd. – umístěno na celé řadě míst v domě i mimo něj, počínaje světnicí přes komoru až po chlév či stodolu. Nesmíme zapomenout ani na spaní na peci s kachlovými kamny, které mohly snadno dojít k úhoně, jako se to stalo v následujícím případě: „... že vyrazil sem kachly v kamnách, jak ty peřiny byly a lehl sem do nich, i v šatech, že mi bylo zima.“ (Francek 2016: 145)

Lůžko bylo nejčastěji položené přímo na zemi, což se netýkalo jen noclehu služebné chasy, ale často i nemocných a umírajících. To platilo nejen na venkově, ale též ve městě. Když roku 1567 Tobiáš Dobeška, měšťan pražský, „*složil se a velmi stonal, ležel na zemi ustláno majíc*“ (Winter 1895: 49). V pozůstalostech z Pardubicka je „*poslámka*“ zmíněna pouze v osmi případech, přičemž se zřejmě jednalo o situaci, kdy byla plachta umístěna nikoli na lůžku, ale složená ležela mezi ostatními ložními šaty.

Přikrývek je v průběhu 14. a 15. století zmiňována celá řada, přičemž společným znakem je značná tloušťka materiálu, které je základem pojmenování přikrývky „*teltěha*“ (Machek 1968: 638). V Kletově slovníku se s ním pojí latinské *stragulum* (Flajšhans 1928: 476), spojené v biblických textech s popisem lůžka a jeho pokrývek. České překlady bible postupně přinášejí i další ekvivalenty, jako *húně*,⁷⁸ *pokrov*⁷⁹ a slovník klementinského rukopisu vykládá *stragulum* jako „*třínásob tlusté sukno*“.⁸⁰ V průběhu 16. století přikrývky v podobě kusu vlněné látky postupně z užívání mizí a ve slovnících je začínají nahrazovat jiné typy textilií. Vodňanského *Lactifer* vykládá *stragulum* jako „*rozličnými barvami pruhovalý oděv*“ (Vodňanský 1511: Uiiiia). Rešl udává, že se mohlo jednat o „*podslámku či prostěradlo*“ (Rešl 1560: Ssss iiib) a Veleslavínův *Nomenclator* je nakonec staví naroveň „*svrchní peřině*“ (Adam z Veleslavína 2015: 276). Ve venkovských pozůstalostech z 16. století vlněné přikrývky již vůbec nefigurují a namísto nich se v hojně míře vyskytuje plátěná *plachta* (322x). Její užití bylo zřejmě dosti univerzální, takže *Nomenclator* (1598) ji dává na roveň prostěradlu,⁸¹ zatímco Komenský ji řadí mezi přikrývky. Ušitá byla nejčastěji z lněného plátna, nejvyšší bylo tenké lněné plátno (45x), následované žemněným (79x), tlustým (54x) a koudelným (7x).

Oproti prostému lůžku měla postel mnohem propracovanější řešení, v němž se kromě lepších podmínek ke spaní odrážel i sociální status nocležníka. Postele se většinou nacházely ve světnicích, případně v komorách, z nichž první tvořily bezesporu reprezentativní kus nábytku, podtrhující sociální status majitele. Dřevěná konstrukce zvaná na Pardubicku „*lůžko*“ je v pozůstalostních soupisech zastoupena necelou stovkou kusů, které se vzájemně liší svým provedením i řemeslným zpracováním, rozlišujícím „*lůže prostý*“ a „*lůže pod nebesy*“, které mohly být navíc natřené bílou či zelenou barvou. „*Slovutný můž Melichar Slavík, starší a přední z konšelův městečka Tejnce nad Labem*“ měl ve svém domě za 1800 kop gr. m. dokonce bohatě dekorované „*lůže pod nebesy malovaný 4, velký 3 a jedno menší pro jednu osobu*“.⁸² Ve většině pozůstalostí je však zmínka pouze o jedné posteli, od dvou do pěti postelí připadá sice na pouhou šestinu seznamů, je v nich však zmínka o třetině všech postelí. Postel byla podobně jako lůžko vystlána slámou a navíc postlána několika peřinami a polštáři. Jak napovídá samotný název, byla tvořena především peřím, jehož druh a kvalita však nejsou, až na několik

výjimek („*peřina prachová*“) blíže specifikovány. S ohledem na druhy drůbeže chované na pardubickém venkově se nejčastěji mohlo jednat o peří husí, pouze ojediněle kachní. Vyloučit nemůžeme ani nepříliš oblíbené peří slepičí. Peří z oškubané drůbeže se pečlivě shromažďovalo a uchovávalo v komorách uložené v pytích,⁸³ přes zimu se sedralo a mohlo se použít na ušití nové peřiny.

2.2 Peřiny

Pozůstalostní soupisy rozlišují hned několik druhů peřin, z nichž první nese pojmenování *spodní peřina*, od 70. let 16. století se souběžně užívá i název *spodnice*. Tato peřina tvořila *podestlání*, tedy obdobu matrace, na níž spáček ležel, kdežto jedna až dvě *svrchní peřiny* sloužily k zakrytí. Takové rozlišování souvisí se starším způsobem uložení spícího člověka v posteli, který na jedné přikrývce ležel, kdežto druhou se přikrýval. Jak již bylo řečeno, přikrývky mohly být vyrobeny z různých materiálů (houně, sukno, plátno ad.). Ani výslovné označení *spodní peřina* nutně neznamená, že tato musela být skutečně naplněná peřím, spíše to, že takovou peřinu vzhledem připomínala. Rešlův latinsko-český slovník ji popisuje takto: „*Culcitra = spodní peřina, co jest vycpaná peřím, vlnou neb k tomu podobně, na čemž se léhá.*“ (Rešl 1560: Qiiib) *Nomenclator* (1598) postupuje stejně a přidává i německý ekvivalent „*spodní peřina, podestlání = culcitra = underbett*“ a dále „*svrchní peřina = stragulum = oberbett, dekbett*“ (Adam z Veleslavína 2015: 276). Peřiny tuto tradici přejaly a *spodní peřina* částečně nahrazovala matraci a hřála spícího člověka na zádech, kdežto *svrchní peřina* jej chránila před nočním chladem. Ve většině soupisů se z toho důvodu nejčastěji objevují dvě až tři peřiny, jedna *spodní* a jedna až dvě *svrchní*. Jediná peřina se objevuje většinou jen u pacholků a děveček, ovčáka a celkově chudších obyvatel panství. Naopak v bohatých selských statcích, které měly i několik postelí či lůžek, mohl počet peřin dosáhnout od pěti do osmi kusů, ojediněle i deset, dvanáct či patnáct kusů.

Obal peřiny tvořila rozměrná plátěná kapsa, v níž bylo nasypané peří a odtud její název *sýpka*.⁸⁴ Ušitá byla z blíže nespecifikovaného plátna, které však bylo – na rozdíl od jakostního dvojnásob širokého lněného plátna či kmentu – pouze jednoduché šíře 3 ½ čtvrti lokte, tj. 52 cm (Šimša 2021: 70). Pouze poloviční šířka plátna byla příčinou, že peřinu bylo nutné sešívát z několika pásů plátna – „*peřina svrchní v půlčtvrtí půl*“,⁸⁵ jejichž počet určoval budoucí rozměr pokrývky. Z kusých informací víme, že peřiny

mohly být sešité z 1 ½ (78 cm), 2 (104 cm), 2 ½ (130 cm), 3 (156 cm), 3 ½ (182 cm) a 4 půlek plátna (208 cm). Kromě počtu pásů jsou některé peřiny, popř. jejich povlaky, definované celkovou spotřebou plátna v množství 2, 4, 5, 6, 10 či 12 lóktů. Ojedinělá zmínka kombinující oba zmíněné údaje – „*povlaků na peřiny po 3 půlách po 10 loktech 3*“⁸⁶ – umožňuje rekonstruovat rozměr peřiny. Ta se skládala ze tří pásů o šířce 3 ½ čtvrti lokte a délce 3 ½ lokte, které daly vzniknout čtverci o rozměrech 156 × 198 cm. Po přehnutí a sešití měla hotová *sýpka* šířku 99 a délku 156 cm, což vcelku odpovídá peřině pro dospělého člověka. Z rekonstrukce je zřejmé, že pásy plátna byly v *sýpce* nejspíše řazeny příčně, a pokud je rozměr uveden včetně poloviční šířky pásu, např. „*půldruhý půl*“, uzavíral nejspíš *spodní stranu* pokrývky přehnutý kus plátna poloviční délky. Připustíme-li dále, že počet pásů v peřině definoval její délku, je zřejmé, že peřina mohla mít dosti odlišné rozměry a její krátké varianty, označované jako „*peřina malá*“, se blížily spíše dnešnímu pojímání polštáře. Oproti tomu peřiny o třech a více půlkách byly označovány jako velké („*2 peřiny svrchní veliký po čtyřech půl*“⁸⁷) a skutečně odpovídaly dnešnímu vnímání peřiny. Přitom *spodní peřina* byla většinou kratší než *peřina svrchní* a její délka se pohybovala od 1 ½ do 2, ojediněle i 3 půlek; častěji též byla označována jako *peřina malá*. Délka *svrchní peřiny* se nejčastěji pohybovala od 2 do 3 půlek, výjimkou však nejsou ani peřiny sešité z 3 ½ a 4 půlek plátna. Kromě toho se objevuje i několik zmínek o „*peřinkách*“, konkrétně „*peřince svrchní*“, „*peřince spodní*“ a zcela výjimečně i „*peřince dětinské*“.

2.3 Polštáře

Zatímco peřina je již svým názvem definována jako předmět tvořený peřím, u polštáře, který vnímáme jako její zmenšený ekvivalent, je situace složitější. Samotné pojmenování je odvozené z německého *Polster*, které může označovat nejen lůžkovinu, ale též vycpávku – polstrování na sedacích židlích. Tomu odpovídá i tvrzení Komenského, že náplň polštáře tvoří textilní odstřížky, doložené ojedinělou zmínkou o „*polštáři z vokrajků*“.⁸⁸ Stejně ojedinělé jsou také zmínky o později mnohem obvyklejším peří, které je zmíněno pouze na počátku 16. století – „*polštář pernatý*“⁸⁹, a později se již nevyskytují. Polštáře se v pozůstalostech z Pardubicka objevují v celkem 409 pozůstalostních soupisech, které zachycují 783 kusů této lůžkoviny. Na dvě peřiny (*spodní* a *vrchní*) připadá většinou jediný polštář, což odpovídá polovině všech

pozůstalostí. Dva polštáře najdeme v jedné čtvrtině soupisů a poslední čtvrtina zastupuje tři, čtyři, pět, šest a výjimečně i dvanáct polštářů, jako tomu bylo v krčmě Matěje Petrova ze vsi Bělečko.⁹⁰ Rozměr polštářů byl menší než peřin a dle uvedených rozměrů měl ½, 1 ½ či 2, výjimečně i 3 půle. Materiál *sýpky* většinou není uveden, s výjimkou čtyř konopných žemněných a jednoho koženého polštáře,⁹¹ který však možná plnil spíše funkci sedáku.

Podobně kusé informace jako o polštářích máme i o poduškách, které se vyskytují v 404 pozůstalostech v celkovém počtu 897 kusů. Oproti polštářům se v ložnicích soupravách častěji objevuje větší množství podušek v počtu dvou, tří či čtyř kusů.⁹² Jejich rozměr je často výslovně označen jako malý, nevelký či úzký, čemuž odpovídá rozměr od 1 či 2 půlí plátna.

2.4 Sovky a cíchy

Pro ochranu před znečištěním a poškozením byly peřiny, polštáře a podušky povlečeny do *povlaků*, které byly standardně dva. Tuto skutečnost výslovně zmiňuje řada ustanovení o budoucím vybavení sirotků, chlapců i dívek a také fyzická zjištění učiněná při soupisu pozůstalostí. Z téměř jedenácti set kusů šatů ložnic připadají dva povlaky na necelé dvě třetiny dokumentovaných kusů, zatímco jeden povlak připadá na zbytek. Většina povlaků se nacházela natažená na peřinách, v truhlách byly nalezeny pouze čtyři desítky povlaků, většinou v počtu jednoho až tří kusů. Výjimkou je „*ložnic povlakův kusův v jedné truhle 28*“ uložené v domě bohaté vdovy Doroty Trlky z Jezbořic.⁹³ Materiál valné většiny povlaků není nijak blíže specifikovaný a pouze v tichosti můžeme předpokládat, že se jedná o lněné plátno, výslovně zmíněné je ovšem pouze v necelých čtyřech desítkách případů. Z nich tři desítky případů připadají na žemněné a osm na tlusté lněné plátno, do něhož bylo jako do jediného povlaku oblečeno několik spodních peřin a podušek. Kromě obecného názvu se pro spodní povlak užívalo i pojmenování *sovka*, doložené na Pardubicku necelou desítkou vyskytů.

Výraz *sovka* či *sovek* se v pramenech vyskytuje dosti pozdě, a to až ve Veleslavínově *Nomenclatoru* v roce 1598 (Adam z Veleslavína 2015: 276) a později v Rosově rukopisném slovníku z konce 17. století: „*Sovek ... schovek, že jest podvlaka v peřině, v níž peří schovává: item že se jinou povlakou schovává.*“ (Tamtéž: 21) V případě pozůstalostí z pardubického panství se sovkem rozumí nejspíš druhá možnost – „*peřina svrchní, polštáře 2 a podušky 2, to vše o jednom sovku*“⁹⁴ anebo

jinak „*peřiny svrchní 4 každá ve tři půli a na nich sovkové žemnění*“⁹⁵. Necelá desítky záznamů představuje sovku jako povlak ušitý z pevného žemněného plátna, kterým byly potaženy nejen peřiny, ale i polštáře a podušky. Nepoužitá, uložená v truhle, se sovka vyskytuje pouze ve třech případech.

Mnohem častěji než sovky se v pozůstalostech objevují *cíchy* na peřiny a menší *cíšky* na polštáře a podušky. Slovo pochází z němčiny (*Zieche*), kde stejně jako v češtině označuje povlak na peřinu. První cech tkalců-cíchařů byl ustanoven v Kolíně nad Rýnem již roku 1128. Na rozdíl od běžných tkalců-pláteníků se cíchaři specializovali na tkaní modře pruhovaného barchetu zvaného dle místa vzniku *Kölsch* či *Köllisch* (Staňková 1989: 72). Užívání vzorovaných textilií na povlacích lůžkovin potvrzuje v západní Evropě řada ikonografických pramenů, s nimiž do velké míry korespondují středoevropské i české doklady (Staňková 1989: 73). Ojedinelé svědectví z prostředí českého venkova představuje dílo Roelandta Saveryho *Plenění vesnice* z roku 1604, které sice vytvořil jako pandán k Bruegelově obrazu *Vražední neviňátek*, ovšem na základě vlastní zkušenosti a českých reálií (Kotková 2011: 105). Uprostřed návsi sedí okradení vesničané se svým skrovným majetkem, mezi nimiž dominují rozměrné peřiny, jejichž povlaky jsou členěny širokými a úzkými pruhy modré barvy.

Roelant Savery: *Plenění vesnice* (1604).
Abby Kortrijk, inv. č. MSK/0051

Latinsky bývají barevně pruhované tkaniny či oděvy z nich vyrobené označovány výrazem *stragula* (Vodňanský 1511: Uiiiiia), který se v průběhu 15. a 16. století pojí s různými druhy lůžkovin, naposledy se svrchní peřinou (Adam z Veleslavína 2015: 276). Zikmund Winter dokonce konstatuje, že v 16. století bylo v pražských měšťanských domácnostech pruhovaných peřin a povlaků rozličných barev značné množství, ovšem konkrétních dokladů představuje poskrovnu. První se vztahuje k roku 1430, kdy bylo sepsáno dědictví po tesaři Strýcovi z Prahy, jehož sirotci mimo jiné dostali „*dvě peřiny spodní s cíchami cvilinkovými pruhatými, [...] polštář podhlavní s cíchou cvilinkovou pruhatú*“ (Winter 1895: 54). Druhý doklad je z roku 1460, kdy byl sepsán majetek nebožtíka Prokopa z apatéky, mezi jehož svršky byly i „*spodniě s cíchami barchanovými pruhatými a dvě spodnie s cíchami cvilinkovými pruhatými*“ a jinde v téže pozůstalosti „*štuk cvilinku pruhatého čistého na cíchy*“ (Teige 1910: 578, 665).

Obecně předpokládané hojné užívání pruhovaných pokrývek v 16. století se na pardubickém venkově zrcadlí podobně nezřetelně jako v městských pozůstalostech. Jediné dva výskyty zmiňují „*cejchy činovaté 3⁹⁶*“ a „*peřinu velkou modře činovatou, též lůžko bílý pod nebesy*“, které roku 1600 vlastnila nebožka Mandaléna, pozůstalá vdova lazebníka Mikuláše Klimše z městečka Bohdaneč.⁹⁷ Valná většina ostatních cích a cíšek v počtu 1400 kusů byla nevzorovaná, utkaná pravděpodobně běžnou plátnovou vazbou ze lněné příze. Cícha měla přírodně šedivou a po vybělení bílou barvu, která se stala synonymem pro ložní plachtu do té míry, že heslo v *Nomenclatoru* (1598) je koncipované ve tvaru „*povlaka, cejcha bílá*“ (Adam z Veleslavína 2015: 276). V jediném případě je ve studovaném materiálu zmíněna „*cejška vyšívána*“, která byla uschována pro Jana, pozůstalého sirotka nebožtíka Václava Drábka z Hostovic, jehož statek byl roku 1620 prodán za 1200 kop gr. m.⁹⁸ Rozměry cích a cíšek jsou v soupisech nejčastěji uvedeny jednoslovným konstatováním malá či velká. Detailnější rozměry jsou uvedeny jen spoje, vesměs kopírují rozměry peřin a jejich délka se pohybuje od 1 ½ do 4 půlí. K jejich užití bylo třeba od 2 do 10 lóktů plátna, čemuž odpovídala i jejich cena.⁹⁹ Z necelých šesti stovek výskytů cích a cíšek je kvalita materiálu zmíněna ve dvou třetinách případů. Co do četnosti vede tenké lněné plátno (167x) následované žemněným (123x) a tlustým (45x).

2.5 Prostěradla

Stejně často jako peřiny, polštáře a podušky se v pozůstalostech objevují i prostěradla, kterých se v 401 soupisech vyskytuje na 809 kusů. Polovina z nich obsahuje jediný kus, čtvrtina dva a druhá čtvrtina tři, čtyři či pět kusů. Zcela výjimečný je počet deseti, patnácti či osmnácti prostěradel. Komenský popisuje užití prostěradla k překrytí spodní peřiny, tedy stejně jako se později překrýval slaměný *štrozok* či moderní matrace. Takovému užití by odpovídala prostěradla z hrubšího lněného žemněného (88x) a tlustého plátna (12x) ušité z pěti, osmi či deseti lóktů plátna. Odlišný typ, který nejspíš sloužil k zakrytí ustlané postele, představují prostěradla ušitá z jakostního lněného plátna, která se vyskytují zdaleka nejčastěji, a to v 411 případech. Mezi nimi se na počátku 17. století objevují dvě desítky záznamů, z nichž se ve většině případů jedná o „*prostěradlo z mřeží*“, ¹⁰⁰ dvakrát o „*prostěradla se sítkou*“, ¹⁰¹ dvakrát o „*prostěradlo s třepením*“, ¹⁰² a jednou dokonce o „*prostěradlo lněný žlutou barvou vyšívány*“. ¹⁰³ Prostěradla mají šířku 1 ½, 2 ½ či 4 půle, o spotřebě 5, 7, 8, 10 či 12 lóktů plátna. Krajka tak byla nejspíš umístěna do spojovacích švů, kam mohla být situována i výšivka, případně na užší stranu prostěradla, kde mohlo být zakončeno i třepením, vyvázaným z osnovních nití.

3. Stolní textilie

Kromě lůžkovin našly textilie své uplatnění v interiéru především při stolování. Ubrus, ubrousek a ručník zmiňuje v polovině 14. století již staročeský slovník *Bohemář* a po něm i všechny ostatní. Inspiraci pro úpravu stolu lze hledat v liturgické praxi prostírat před mší svatou oltář liturgickými textiliemi, jejichž české názvy se od těch stolních nijak neliší. V běžném stolování se tak určitě nestávalo každodenně, ovšem při důležitých rodinných událostech, jako byly křtiny, svatba, pohřeb či výroční hody, nejspíš zdobily stoly vyšších vrstev společnosti ubrusy, ubrousky a ručníky a podobně tomu zřejmě bylo v 16. století i na pardubickém venkově.

Ubrusy a ručníky se v pozůstalostních soupisech objevují pravidelně po celé 16. století (246x), a to napříč všemi vrstvami venkovské společnosti. Pověštinou uzavírají výčet vinutých textilií, čímž jsou zřetelně odděleny od běžných oděvů, jejichž součástí bývají i různé plošné pokrývky hlavy, jako jsou roušky, šátky „*chrbyly*“ či oděvní plachty „*rouchy*“, „*šaty*“ a „*laktuše*“. ¹⁰⁴ V domácnostech byl většinou jeden (149x) až dva (56x) kusy, větší počet ubrusů v počtu tří (13x), čtyř (12x) či pěti kusů

(6x) se objevuje jen na největších selských usedlostech. Určitou výjimku tvoří venkovské krčmy, v jejichž inventáři se našlo až šest či sedm kusů ubrusů.¹⁰⁵ Ubrusy se nejspíš kupovaly na trhu od tkalců či kramářů, kteří z pásu plátna odstříhovali požadované množství na jeden či dva ubrusy. Jen výjimečně byl v truhle uložen větší kus ubrusového plátna („*ubrus starý lněný 10 lokeť*“¹⁰⁶), který se používal vcelku, nebo se z něj dle potřeby odstříhovaly a šily nové kusy. Cena ubrusu se pohybovala kolem půl kopy gr. m.¹⁰⁷

Plátno na ubrusy a stejně tak na ručníky se od běžné tkalcovské produkce na první pohled odlišovalo, což je v soupisech výslovně zohledněno: „...*plátna lněného 121 lokeť, pačesného 219 lokeť, tlustýho 47 lokeť, ubrusů nových 30 lokeť.*“¹⁰⁸ Rozdíl byl daný typem zvolené vazby a šířkou utkaného pásu, což byl důvod, proč tkalcovské cechy rozlišovaly mezi plátenickým a ubrusným stavem, kterých nemělo být v dílně dohromady více než tři kusy (Winter 1913: 269). Až do poloviny 16. století byla produkce ubrusů s ohledem na použitou přízi vcelku jednotná, teprve v jeho druhé polovině se objevuje několik zpřesnění, uvádějících, že se jedná o plátno lněné (8x), žemněné (5x) anebo tlusté (3x). Mnohem častěji, a to již od 30. let 16. století, se objevují zmínky o *ubrusích činovatých*, kterých v druhé polovině 16. století značně přibývá (83x). Pokud se v pozůstalosti vyskytovaly dva různé typy ubrusů, byla tato skutečnost vždy důsledně zmíněna – „*ubrus činovatý jeden a druhý z plátna prostý*“.¹⁰⁹ Komenský činovat popisuje následovně: „...*tkadlec do osnovy autek protkáváje plátno a kment dělá, kteréž aby bílením zbělalo, na slunci se bílí. Cvilinch (cvilich) dvojnásobního a trilich (činovate plátno) trojnásobního brda potřebuje.*“ (Komenský 1631: 165) Je tedy zřejmé, že činovatí se rozuměla tkanina utkaná keprovou vazbou (drilich), pro niž je charakteristické výrazné podélné či příčné žebrovaní, jež může probíhat celou šířkou tkaniny, popř. vytvářet různé široké pásy či pruhy, které použitím barvených útků získají na kontrastu. V případě pardubického venkova nejsou barvené činovate zmiňovány, takže můžeme brát v potaz pouze jednoduché či pruhované tkaniny v přírodní barevnosti, utkané z běžné, popř. tlusté lněné příze (2x). Od obvyklé ubrusové produkce se odlišují jednotlivé výjimky, jako „*ubrusov německých kus*“,¹¹⁰ jejichž odlišnost však nejsme zatím schopni postihnout. Oproti tomu jedinkrát zmíněný „*ubrus činovatý s třásněmi*“¹¹¹ si lze vcelku dobře představit. Navíc se jedná o velmi důležitou zmínku, odkazující k etymologii slova ubrus, kterou Václav Machek

odvozuje od faktu, že tento byl „*obrúsaný*“, tj. zakončený třásněmi, vzniklými vypáráním útkových nití (Machek 1968: 407). Ubrousek užívaný k utírání rukou a úst u stolu se nazýval *ubrussec* a kupodivu se objevoval i na venkově (5x). Jeho cena se pohybovala kolem 6 gr. m.

Stejně často jako ubrus se v pozůstalostních soupisech po celé 16. století objevuje i úzký dlouhý pruh plátna zvaný *ručník* (229x). Kromě obřadního utírání rukou u prostřené tabule měl celou řadu dalších funkcí, o nichž se dozvídáme z nejrůznějších reziduí, přežívajících ve venkovské kultuře 19. století. V domácnostech býval vždy alespoň jeden (118x) až dva kusy (64x). Více ručníků v počtu tří (22x), čtyř (9x), pěti (5x) či šesti (4x) se nacházelo pouze na bohatých selských statcích a ve venkovských krčmách, kde je doloženo jednou osm a podruhé devět kusů.¹¹² Stejně jako ubrusy se i ručníky kupovaly na lokty, v jediném případě se v truhle zachoval dokonce celý nerozstříhaný kus plátna dlouhý 32 loktů.¹¹³ Cena ručníků se při rozprodeji pozůstalosti pohybovala mezi 8 až 12 gr. m. Byly považovány za cenný a symbolický kus majetku, který mohl být vhodnou upomínkou pro děti i darem kostelnímu záduší.¹¹⁴ Podobně jako ubrusy se i ručníky šily především z lněného plátna běžné jakosti, vedle něhož je v několika ojedinělých zmínkách uvedeno i tenké a kmentové plátno (3x). Na rozdíl od ubrusů je výskyt *činovatých ručníků* (68x) v průběhu 16. století mnohem rovnoměrnější a kromě jemné lněné se tkaly též ze silnější žemněné příze. Pět takových „*ručníků žemněných činovatých*“ našlo své uplatnění v roveňské krčmě.¹¹⁵ Podobně výjimečný, stojící ovšem na druhé straně pomyslného estetického žebříčku, jistě byl ručník ozdobený krajkou – „*ručník 1 činovatej s mříží*“.¹¹⁶

Diskuse

Navzdory stručnosti většiny záznamů a limitům, které jsou s tímto typem pramenů spojené (k tomu srov. zejména Drápala – Drápalová 2014: 137–141, kteří se věnují mladšímu období, ale jejich připomínky můžeme aplikovat i na náš pramen), nám soupisy pozůstalého majetku ze sirotčích knih pardubického panství mohou dát jistou představu o vybavení jednotlivých domácností, zejména co se týče četnosti zastoupení předmětů. Zkreslení u tohoto typu pramene představuje skutečnost, že se v sirotčích knihách či kšaftech obecně vyskytují spíše hodnotnější předměty, které byly žádanou a ceněnou částí pozůstalosti, díky čemuž se do záznamů obecně nedostávaly levnější předměty, tedy ty, které byly

opotřebované častým používáním, popřípadě napevno spojeny s domem, jako je otopný systém.

Příliš nepřekvapí, že zde jako základní a nejčastější kus nábytku vystupuje truhla, která se nacházela v naprosté většině domácností. To je způsobeno tím, že se truhly řadí k mobiliáři staršího typu (Petráň a kol. 1995: 441), který se šířil už ve středověku. Vzhledem k většímu počtu zaznamenaných truhel jsme také schopni říci něco bližšího k jejich vizuální podobě: nejvíce jsou zastoupeny zeleně malované, rozšířené jsou i truhly se zámky či okované. Nejčastěji se truhly využívaly k uskladnění oděvů, naopak se nesetkáváme s jejich využitím pro ukládání peněz, jako se později dělo u měšťanů v nedalekém velkém městě Hradci Králové (Landr 2023: 70). Absentují také jakékoliv zprávy o jejich využití jako zásobnic potravin – nenarazíme ani na moučnice či spížírny, pokud se tedy neskrývají pouze pod obecným označením truhla nebo almara. To je prakticky v souladu se soudobými inventáři z jiných míst, kde se tyto nepříliš honosné a velmi namáhané kusy nábytku objevují v 16. a 17. století jen sporadicky (Vařeka – Petráňová – Plessingerová 1988: 208).

Své místo zde už v této době měly i almary/jarmary sloužící na uchovávání celé řady věcí, nejčastěji však oděvů. Mimo velkých skříní umístěných v síni, popř. misníků, o kterých máme také zprávy, se v zápisech rozšířily i koutní skříně. Právě 16. století je dobou, kdy se název koutní skříně či koutnice rozšiřoval (Vařeka – Petráňová – Plessingerová 1988: 208), pod těmito označeními se vyskytuje i ve studovaném pramenu. V některých případech se v domácnostech kromě koutní skříně nacházelo i vícero dalších skříní.

Také postele (či přesněji lože) představují v našem materiálu poměrně hojně rozšířený druh nábytku a zvláště u bohatších vesničanů se příliš neliší od postelí s nebesy, které vlastnili nedalecí měšťané v Hradci Králové (Landr 2023: 78). V některých domácnostech se nacházely i dvě postelí či více, což koresponduje se zjištěními badatelů z jiných oblastí Čech, kteří trend více postelí ve vesnických domácnostech sledují už od 16. století (Petráň a kol. 1995: 448).

Naopak poměrně malé zastoupení stolů a židlí a úplná absence lavic ukazuje, že tyto kusy byly často méně hodnotné, a proto se do dědického řízení či k prodeji případným věřitelům moc nedostávaly. Židle si právě během 16. století nacházejí cestu do vesnického prostředí,

a i když se často objevují v malém počtu (nejčastěji jedna), získávají v rámci domácnosti a interiéru distinktivní funkci jako čestné místo pro hospodáře, případně jeho hosta (Petráň a kol. 1995: 443). Příklad lavic a jejich (ne) zastoupení v rámci studovaných pramenů zase naznačuje, že byly pravděpodobně ještě stále zapuštěné do stěn či podlahy usedlosti (Petráň a kol. 1995: 443), a proto nebylo třeba je při soupisu či rozprodávání movitého majetku jmenovat zvlášť.

Velmi brzy se na pardubickém panství objevily nástěnné hodiny, které najdeme u místních venkovských elit už na přelomu 16. a 17. století. Zejména v konfrontaci s jinými oblastmi, např. severovýchodně položeným Podještědím, kde v pramenech se hodiny objevují až k roku 1771 (Edel 1990: 39), nebo Sovineckem a zdejším šířením hodin od konce 17. a masověji od druhé třetiny 18. století (Svoboda 2023: 79–80), je tak brzký výskyt těchto strojků přinejmenším zajímavý. Vypovídá také o dobrých kontaktech místních vesnických elit s většími městskými výrobními centry v čele s Prahou a Hradcem Králové. V samotném Hradci se hodiny objevily už v pramenu z roku 1578, kdy je použil Vavřinec hodinář na splacení závdavku při koupi nového domu (možná šlo ale o větší hodiny umístěné na kostele), trochu překvapivě se ale další hodiny mezi místními měšťany znovu zmiňují až roku 1655 u císařského rychtáře (Landr 2023: 72–73).

Z dalšího vybavení se v pramenech z Pardubicka příliš nesetkáváme s předměty sloužícími k hygieně, jako jsou třeba umyvadla a lavaba doložená u královéhradeckých měšťanů už na začátku 17. století (Landr 2023: 77–78). Je možné, že k tomuto účelu sloužily *měděnce/měděnice*, někdy zvané i *medenice* (Landr 2023: 81), tedy kovové nádoby z mědi či cínu. Ty se v soudobých pramenech někdy překládají i jako umyvadla (Adam z Veleslavína 2015: 231, 234, 246). V pramenech z Pardubicka se ale kromě obecného názvu měděnec či měděnice, zmíněných v celkem 65 domácnostech, objevuje tato nádoba jen jednou, blíže určena jako kovové kamnovce na uchování teplé vody („*měděnec do kamen starej*“).¹¹⁷ Ty známe i ze soudobého Hradce Králové, kde se kromě kamnovců vyskytovaly měděnice i jako kotle na vaření v kuchyni (Landr 2023: 81). Podobně se kovové kamnovce (*Ofentopf*) vyskytují i v inventářích ze sovineckého panství od druhé poloviny 17. století, kde byly vyrobeny převážně ze železa

a v menší míře z mědi (Svoboda 2023: 67). Stejně nejasná je situace u van nebo puten ke koupání, které známe taktéž z materiálů moravského sovineckého panství (Svoboda 2023: 77). Je možné, že k tomuto účelu se daly používat necky, které se vyskytují v celkem 16 domácnostech z Pardubicka, některé z nich jsou ale výslovně využívány jen na praní šatů či válení chleba.

Analýza pozůstalostních soupisů jednoznačně prokázala, že ložní a bytový textil byl ve venkovských domácnostech v 16. století zastoupen v dostatečném počtu, jehož množství a kvalita vypovídala nejen o úrovni komfortu, ale i o sociálním postavení majitele. Soupisy rozlišují mezi vlastní postelí, zvanou na Pardubicku lůžko, a souborem ložních textilií, označovaných *šaty pernaté*, mezi něž patří peřiny, polštáře, podušky, plachty, prostěradla a cíchy. Zastoupení jednotlivých typů lůžkovin je zcela shodné s vybavením běžných městských domácností (Winter 1895: 52; Landr 2023: 79). Rozdíl spočívá především v dostupnosti komfortního spaní v posteli. Množství lůžkovin v poměru k počtu postelí totiž naznačuje, že většina venkovských lůžek byla tvořena vrstvou slámy položené na zemi překryté plachtou, zatímco postel byla vyhrazena hospodáři a tvořila výstavnou součást vybavení světnice. Větší množství postelí je doložené jen na nejbohatších venkovských statcích a také v některých krčmách. Lůžkoviny se většinou šily z lněného plátna v jemné, střední i hrubé jakosti, užití dovozového kmentu či krajek je doloženo pouze jednotkami případů, ovšem u nejmajetnější vrstvy venkovských obyvatel je nelze vyloučit. Nezodpovězenou

otázkou zůstává užívání barevně pruhovaných ložních textilií (Winter 1895: 45), které je sice doloženo v díle Roelandta Saveryho, doklady v pozůstalostních soupisech však prozatím chybí.

Podobně jako postel s vysoko ustlanými polštáři a peřinami se na venkovské reprezentaci podílely stolní textilie zastoupené ubrusem a jedním či dvěma ručníky. Kromě lněného plátna se ručníky často šily i z lněné keprové činovatě, na níž se mohlo uplatnit i jednoduché nebarevné vzorování, s nímž se stejně často, jako na venkově, setkáváme i ve městě (Winter 1895: 103; Landr 2023: 79).

Závěr

V průběhu 16. století proběhla v ekonomicky pokročilých regionech českých zemí řada kulturních změn, které se mimo jiné projeví v novém utváření interiérů venkovských domácností. Uzavření ohniště do kachlových kamen a odvedení kouře do plášťového komína v síni přispělo k prosvětlení hlavní místnosti domu, z níž se stala světnice, prostor, v němž se ruku v ruce uplatňovaly obytné a reprezentativní funkce. Nově se utvářející interiér venkovských domácností bral přitom svou inspiraci v soudobém městském interiéru, především ve vybavení světnice, jídelny a ložnice, jejichž nábytek se uplatnil ve světnici, částečně i síni. Kromě nábytku z dílen městských řemeslníků se ve světnici ve větší míře uplatňují i bytové textilie, jejichž prezentace se soustředila na postel s lůžkovinami a stůl, tedy místa, která si ponosou punc reprezentativnosti ještě další tři století.

POZNÁMKY:

- Knize chybí titulní list, ten je však nejspíše uložen ve sbírkách Národního muzea jako zlomek nadepsaný „*Léta páně tisícího pětistého XXlo tato registra sirotčí pantsvie Kunětickohorského a Pardubského i Království obnovena a spravena sau...*“ (Kalušek 1905: 49).
- Inventář fondu velkostatek Pardubice registruje pod inv. č. 362–391 třicet sirotčích knih z let 1514–1739. Jejich rozborem bylo zjištěno, že sirotčích knih je pouze šest (inv. č. 362, 363, 365, 366, 376, 377). Všechny ostatní jsou ve skutečnosti knihy svršků a kšaftů.
- Rychty byly v 16. století v následujících městečkách a vsích: Trnava (později Rosice), Bohdaneč, Živanice, Břehy, Přelouč, Staré Ždánice, Osice, Černá u Bohdanče, Staré Hradiště, Libišany, Máslojedy, Běleč nad Orlicí, Býšť, Dříteč, Sezemice, Roveň, Ředice, Holice, Ostřetín, Dašice, Moravany, Bližňovice, Jezbořice, Pardubice, Týnec nad Labem. V 17. století byla rychta zřízena ještě v Turněchodech a Jesenčanech.
- SOA Hradec Králové, f. Velkostatek Pardubice, inv. č. 354.
- Excerptované citace byly uloženy do databáze Microsoft Excel, která umožňuje jejich filtraci, třídění a seskupování. Pro zjednodušení je citace pramene uváděna ve formátu: archiv, archivní fond, inventární číslo archiválie, folio, lokalita a rok výskytu (Státní oblastní archiv v Hradci Králové – dále jen SOA Hradec Králové –, f. Velkostatek Pardubice, inv. č. 363, fol. 123v, Ostřetín 1555). Za pomoc s tříděním a zapisováním do tabulky děkujeme Dominiku Tatarovi.
- „...*almara v síni 1, almara pro hrnce v světnici 1, štok dubovej*“ SOA Hradec Králové, f. Velkostatek Pardubice, inv. č. 367, fol. 81v, Choteč 1576; „*almary kautnice v světnici 2, almara velká v síni 1*“ SOA Hradec Králové, f. Velkostatek Pardubice, inv. č. 367, fol. 98v, Třebošice 1576; „*almara v světnici v kautě 1, truhly dvě jedna velká, druhá menší stůl*“ SOA Hradec Králové, f. Velkostatek Pardubice, inv. č. 368, fol. 713r, Turov 1593; „*almary v síni velký 2, podušky na bidle 3... nahoře v komoře... v druhý komoře... v kuchyni:*

- kotel zamazaný*“ SOA Hradec Králové f. Velkostatek Pardubice, inv. č. 367, fol. 73v, Koloděje 1576.
7. „...na svrchní komoře... na druhý komoře... na třetí komoře nahore... v dolní komoře... též v příhrázové komoře“ SOA Hradec Králové, f. Velkostatek Pardubice, inv. č. 354, fol. 186r, Brozany 1563.
 8. Kromě zkoumaných pramenů z Pardubicka se poloutruhlí zmiňuje v jednom půhonu z roku 1529 zapsaném do register komorního soudu (Čelakovský 1918: 186, č. 5729).
 9. SOA Hradec Králové, f. Velkostatek Pardubice, inv. č. 363, fol. 234v, Lhota za Přeloučí 1541; inv. č. 354, fol. 144v, Staré Jesečany 1562.
 10. Tamtéž, inv. č. 367, fol. 126v, Dolní Roveň 1577.
 11. Tamtéž, inv. č. 354, fol. 225v, Voleč 1564.
 12. Tamtéž, inv. č. 362, fol. 697r, Ostřetín 1540.
 13. Tamtéž, inv. č. 354, fol. 248, Lhota pod Libčany 1565.
 14. Tamtéž, inv. č. 362, fol. 51v, Bohdaneč 1523.
 15. Tamtéž, inv. č. 362, fol. 308v, Hrádek 1538.
 16. Takový případ máme zaznamenaný z počátku třicetileté války, kdy roku 1621 ve Vyšehněvicích naplnili takovým obsahem dvě truhly a následně je zakopali „pod sklepy starými v zahradě“. Tamtéž, inv. č. 366, fol. 331v, Vyšehňovice 1621.
 17. Tamtéž, inv. č. 367, fol. 268v Kříčeň 1580; inv. č. 365, fol. 147v, Dražkov 1601.
 18. Tamtéž, inv. č. 363, fol. 174r Břehy 1552; fol. 888r, Prachovice 1553.
 19. Tamtéž, inv. č. 362, fol. 127v, Habřinka 1521.
 20. Tamtéž, inv. č. 354, fol. 286r, Polizy 1565.
 21. Tamtéž, inv. č. 365, fol. 562r, Drozdice 1600.
 22. Tamtéž, inv. č. 366, fol. 331v, Vyšehňovice 1621.
 23. Tamtéž, inv. č. 363, fol. 935r, Turov 1570.
 24. Tamtéž, inv. č. 363, fol. 353v, Lhota pod Libčany 1543.
 25. Tamtéž, inv. č. 354, fol. 62v, Moravany 1562.
 26. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 266v, Vysoká nad Labem 1599; fol. 439v, Vysoká nad Labem 1601. Potřetí se poloutruhlí na nohách zmiňuje ve stejné vesnici v roce 1603 (SOA Hradec Králové, f. Velkostatek Pardubice, inv. č. 369, fol. 559v, Vysoká nad Labem 1603, mohlo tedy jít o regionální specifikum či spíše o způsob popisu tohoto nábytku u místních úředníků.
 27. Vokabulář webový: webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. © 2006–2020. Verze dat 1.1.15 [cit. 8. 8. 2025]. Dostupné z: <<https://vokabular.ujc.cas.cz>>.
 28. SOA Hradec Králové, f. Velkostatek Pardubice, inv. č. 354, fol. 248v, Lhota pod Libčany 1565. Nejasný je význam slova „skříň“ v soupisu majetku po Pravdovi z Chvojenice v roce 1531, kde se vyskytuje jako „truhla a skříň“ (tamtéž, inv. č. 362, fol. 477r, Chvojenec 1531).
 29. Tamtéž, inv. č. 367, fol. 73, Koloděje 1576; fol. 81v, Choteč 1576; fol. 108r, Břehy 1576; inv. č. 369, fol. 453v, Bohdaneč 1600.
 30. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 217, Trnová 1599; fol. 230v, Bělečko 1599; inv. č. 366, fol. 331v, Vyšehňovice 1621.
 31. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 414r, Dříteč 1599.
 32. Sklepy jsou zmíněny např. roku 1600 v usedlosti kněze Jana Milese v Jezbořicích (SOA Hradec Králové, f. Velkostatek Pardubice, inv. č. 369, fol. 433v, Jezbořice 1600) či v roce 1621 ve větší usedlosti ve Vyšehněvicích oceněné na 700 kop gr. m. (SOA Hradec Králové, f. Velkostatek Pardubice, inv. č. 366, fol. 331v, Trnová 1599; fol. 230v, Bělečko 1599; inv. č. 366, fol. 331v, Vyšehňovice 1621).
 33. Tamtéž, inv. č. 367, fol. 137v, Černá u Bohdanče 1577.
 34. Tamtéž, inv. č. 354, fol. 7r, Bohdaneč 1562.
 35. Tamtéž, inv. č. 354, fol. 85v, Dašice 1563.
 36. Např. tamtéž, inv. č. 363, fol. 730v, Třebošice 1593 a inv. č. 367, fol. 98v, Turov 1576.
 37. Tamtéž, inv. č. 367, fol. 98v, Třebošice 1576; inv. č. 364, fol. 9r, Dašice 1579.
 38. Tamtéž, inv. č. 368, fol. 229r, Dašice 1584.
 39. Tamtéž, inv. č. 367, fol. 81v, Choteč 1576.
 40. Tamtéž, inv. č. 367, fol. 73v, Koloděje 1576.
 41. Tamtéž, inv. č. 363, fol. 1027r, Pardubičky 1551; fol. 888r, Prachovice 1553; inv. č. 369, fol. 763r, Čeradice 1606.
 42. Tamtéž, inv. č. 363, fol. 740r, Čeradice 1541.
 43. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 230v, Bělečko 1599; fol. 361v, Holice 1600; fol. 414r, Dříteč 1599.
 44. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 217r, Trnová 1599.
 45. Tamtéž, inv. č. 367, fol. 73v, Koloděje 1576.
 46. Tamtéž, inv. č. 364, fol. 9r, Dašice 1579.
 47. Tamtéž, inv. č. 368, fol. 229r, Dašice 1584.
 48. Ten máme doložený v soudobém půhonu Adama Zilvara z Pilníkova zapsaném v registrech komorního soudu v roce 1529 (Čelakovský 1918: 186, č. 5729).
 49. SOA Hradec Králové, f. Velkostatek Pardubice, inv. č. 369, fol. 217r, Trnová 1599.
 50. *Vokabulář webový: webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. © 2006–2020. Verze dat 1.1.15 [cit. 8. 8. 2025]. Dostupné z: <<https://vokabular.ujc.cas.cz>>.
 51. SOA Hradec Králové, f. Velkostatek Pardubice, inv. č. 364, fol. 31r, Ostřetín 1571; fol. 227r, Lány na Důlku 1572.
 52. Tamtéž, inv. č. 367, fol. 81v, Choteč 1576.
 53. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 671r, Bohdaneč 1604.
 54. Tamtéž, inv. č. 364, fol. 31r, Ostřetín 1571.
 55. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 202r, Pardubice 1599.
 56. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 637v, Týnec nad Labem 1604; inv. č. 363, fol. 434r, Libišany 1569.
 57. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 217r, Trnová 1599; fol. 230v, Bělečko 1599.
 58. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 386r, Bohdaneč 1600.
 59. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 261r, Roveň 1599.
 60. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 215, Čivice 1599; fol. 256v, Roveň 1599.
 61. Tamtéž, inv. č. 368, fol. 518, Holice 1589; fol. 588r, Moravany 1590.
 62. Tamtéž, inv. č. 362, fol. 535r, Sezemice 1528; inv. č. 363, fol. 434r, Libišany 1569.
 63. To je zřetelné v případě krčmáře Martina z Libišan, který vlastnil pět „prázdňích loží“, ale také osm velkých peřin, pět polštářů, čtyři podošky apod. (tamtéž, inv. č. 363, fol. 434r, Libišany 1569).
 64. Tamtéž, inv. č. 367, fol. 46v, Břehy 1576.
 65. Tamtéž, inv. č. 368, fol. 679v, Čivice 1592.
 66. Tamtéž, inv. č. 368, fol. 803r, Ždánice 1594; inv. č. 369, fol. 414r, Dříteč 1599; fol. 425r, Bělá 1600; fol. 433v, Jezbořice 1600; fol. 528r, Dříteč 1602.
 67. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 414, Dříteč 1599; fol. 425r, Bělá 1600; fol. 528r, Dříteč 1602.
 68. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 414r, Dříteč 1599.
 69. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 384v, Bohdaneč 1600.
 70. Tamtéž, inv. č. 354, fol. 410v, Hostovice 1568.
 71. Mezi lety 1567–1636 se v sirotčích knihách (inv. č. 365, 366, 368) objevují zprávy o tkalcích ve vsi Albrechtice (1x), Barchov (1x), Bukovka (1x), Drozdice (2x), Moravice (1x), Kunětická Hora (2x), Lukovna (1x), Mikulovice (1x), Moravany (1x), Opatovice (1x), Osice (1x), Pardubičky (2x), Roveň (2x), Ředice (1x), Slepotice (1x),

- Srnovedy (1x), Štěpánovsko (1x), Turov (1x), Veliny (1x), Ostřetín (1x), Vysoké Chvojno (2x), Vyšehněvice (1x).
72. „...příze lněné 10 přaden, příze žemněné 2 přadena a tlusté 20 klubek. Z tej příze naděláno plátina 17 loket lněného, žemněného 31 loket“. SOA Hradec Králové, fond Velkostatek Pardubice, inv. č. 363, fol. 137r, Živanice 1553.
 73. Označení příze a plátina přídomkem „žemněné“ bylo specifikou jižních a východních Čech, zatímco na ostatním území Česka se s ním téměř nesetkáváme. Název je odvozen ze základu „žemně“, označující svazek vyřetěného lnu, dvě hrsti = jedna žemně, pět žemní = jedna pětka, šest pětěk = kloub (Jungman 1839: 838; Kott 1887: 806).
 74. SOA Hradec Králové, fond Velkostatek Pardubice, inv. č. 368, fol. 229r, Dašice 1584 „plátino lněné 6 gr. m., plátino žemněné 4 gr. m., plátino tlustý 2 gr. m.“; inv. č. 368, fol. 429v, Jezbořice 1587 „plátino lněný nebílený 5 gr. m., plátino žemněné 3 gr. m., plátino tlusté 2 gr. m.“; inv. č. 368, fol. 683r, Počáply 1592 „plátino lněné 8 gr. m., plátino tlusté 2 gr. m.“.
 75. „...plátina v 1 kusu lněného 8 loket, v druhým kusu též lněného 19 loket, v třetím kusu 15 loket lněného, v čtvrtým kusu na poli se lnem 15 loket, konopného v pátým kusu 8 loket, v šestým kusu kaudelného plátina 9 loket“ – SOA Hradec Králové, fond Velkostatek Pardubice, inv. č. 354, fol. 302r, Zminný 1566.
 76. „Postel.“ Český jazykový atlas [online] [cit. 8. 8. 2025]. Dostupné z: <<https://cja.ujc.cas.cz/e-cja/heslo/1/159>>.
 77. Výrazy *poslámka*, *podslámka* bylo v Čechách včetně Polabí ještě ve 20. století označováno běžné ložní prostěradlo. „Prostěradlo.“ Český jazykový atlas [online] [cit. 20. 6. 2020]. Dostupné z: <<https://cja.ujc.cas.cz/e-cja/heslo/1/160>>.
 78. „Teltěha.“ *Staročeská textová banka. Vokabulář webový: webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. © 2006–2020. Verze dat 1.1.15 [cit. 20. 6. 2020]. Dostupné z: <<https://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx?idz=STB>>.
 79. „...odhrnul Azael pokrov ložný i lil vodu na tvář jemu [nemocnému]“. „Pokrov.“ *Staročeská textová banka. Vokabulář webový: webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. © 2006–2020. Verze dat 1.1.15 [cit. 20. 6. 2020]. Dostupné z: <<https://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx?idz=STB>>.
 80. „Stragulum“. *Staročeská textová banka. Vokabulář webový: webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. © 2006–2020. Verze dat 1.1.15 [cit. 20. 6. 2020]. Dostupné z: <<https://vokabular.ujc.cas.cz>>.
 81. „...tři prostěradla a 1 plachtu na slámu, dvě lněná a třetí žemněný“ – SOA Hradec Králové, f. Velkostatek Pardubice, inv. č. 368, fol. 34v, Mělice 1581; inv. č. 367, fol. 86r, Turov 1576; „plachty 2, též na spodnice [spodní peřiny] po půl třetí půli 3“.
 82. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 637v, Týnec nad Labem 1604.
 83. „...peří ve dvou pytlích“ – tamtéž, inv. č. 354, fol. 63r, Kostěnice 1562; „peří nedranýho pytel“ – tamtéž, inv. č. 369, fol. 581v, Živanice 1603.
 84. „...sem tři [peřiny] měla, všecko sypky a sovky [vojáci] sílkalí“ (Tischer 1906: 76).
 85. SOA Hradec Králové, f. Velkostatek Pardubice, inv. č. 363, fol. 137v, Lohalice 1553.
 86. Tamtéž, inv. č. 368, fol. 792v, Sezemice 1594.
 87. Tamtéž, inv. č. 354, fol. 63r, Kostěnice 1562.
 88. Tamtéž, inv. č. 362, fol. 407r, Račice nad Trotinou 1534.
 89. Tamtéž, inv. č. 362, fol. 189v, Přelouč nad Labem 1520.
 90. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 230v, Bělečko 1599.
 91. Tamtéž, inv. č. 366, fol. 438r, Přelouč nad Labem 1564.
 92. Po jednom kuse v 155, po dvou ve 136, po třech ve 45, po čtyřech 37, po pěti 13, po šesti 10, po sedmi 2, po osmi 4 a po devíti v jedním případě.
 93. Tamtéž, inv. č. 364, fol. 230v, Jezbořice 1572.
 94. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 119v, Ostřetín 1598.
 95. Tamtéž, inv. č. 362, fol. 821r, Jezbořice 1540.
 96. Tamtéž, inv. č. 363, fol. 347r, Osice 1567.
 97. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 386r, Bohdaneč 1600.
 98. Tamtéž, inv. č. 365, fol. 698v, Hostovice 1620.
 99. „Toto týchž sirotkův svrškův lidem naporážno prodáno: Prokopovi Práskovi ... prodána cejcha z svrchní peřiny za ½ kopy gr. m.; Janovi Trlůvi z Chvojence prodána ... prostěradlo lněný a cejška za 1 kopu 20 gr. m.; Janovi Baldovi z Chvojence prodána plátina tlustýho 12 loket za 24 gr. m., cejška malá 1 za 14 gr. m., poduška za 26 gr. m.; Barboře Nováče odtudž z Chvojence prodány ... cejška z svrchní peřiny za 1/2 kopy 2 gr. m., cejcha tlustá za 10 gr. m., plachta tlustá za 24 gr. m.; Kateřině Cardoví z Chvojence prodána cejška lněná za 12 gr. m., Blažkovi Dědinkovi z Býště prodány cejšky starý žemněný za 24 gr. m., prostěradlo lněný za 50 gr. m., Barboře Havlově z Chvojence prodána cejška malá 1 za 10 gr. m., Maruši Víškové prodána cejška lněná za 6 gr. m., Vítovi Slauhovi odtudž prodána cejška žemněná zlá za 4 gr. m., Maruši Brozanský odtudž prodána cejška žemněná za 26 gr. m., Anně Černý díve z Bělče prodána plachta za 20 gr. m., svrchní peřina ta 1 kopu 10 gr. m.“ Tamtéž, inv. č. 368, fol. 229r, Dašice 1584.
 100. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 676v, Tuněchody 1605; fol. 753v, Štěpánovsko 1606.
 101. Tamtéž, inv. č. 366, fol. 248v, Kasalíčka 1622.
 102. Tamtéž, inv. č. 365, 747r, Plátenice 1617; inv. č. 366, fol. 727v, Roudnice 1615.
 103. Tamtéž, inv. č. 366, fol. 951r, Podúlsany 1622.
 104. V některých regionech východní Moravy a Slezska nesou tyto oděvní plachty označení *ubrus*, což mohlo být způsobeno nejen vnější podobností, ale též druhotným užíváním rozměrné textilie pro oděvní účely.
 105. „...ubrusů nových vybílených 12 loket, ubrusů na stoly 6, ručníků činovatých lněných 8, ručníků žemněných činovatých 5.“ Tamtéž, inv. č. 354, fol. 121r, Roveň 1562.
 106. Tamtéž, inv. č. 363, fol. 57r, Bohdaneč 1552.
 107. „...ubrus činovatý za 1/2 kopy gr. m., ubrusy činovatý 2 za 60 gr. m.“ SOA Hradec Králové, f. Velkostatek Pardubice, inv. č. 368, fol. 100v, Roveň 1582.
 108. Tamtéž, inv. č. 368, fol. 803r, Ždánice 1594.
 109. Tamtéž, inv. č. 362, fol. 308v, Hrádek 1538.
 110. Tamtéž, inv. č. 364, fol. 6v, Dašice 1579.
 111. Tamtéž, inv. č. 369, fol. 471v, Opatovice 1601.
 112. Tamtéž, inv. č. 354, fol. 121r, Roveň 1562; inv. č. 369, fol. 230v, Bělečko 1599.
 113. „...ubrusův nestříhaných kus 1, ručníků nestříhaných kusů 2, ty jsou zanechány Ludmilě dceři jsouc jich vyměřeno ubrusů 28 loket a ručníků 32 loket.“ Tamtéž, inv. č. 368, fol. 683r, Počáply 1592.
 114. „Jíra má dáti Důře ručník jeden a druhý na oltář a třetí sobě nechat.“ Tamtéž, inv. č. 362, fol. 376r, Pohřebačka 1521.
 115. Tamtéž, inv. č. 354, fol. 121r, Roveň 1562.
 116. Tamtéž, inv. č. 354, fol. 228, Voleč 1564.
 117. SOA Hradec Králové, f. Velkostatek Pardubice, inv. č. 367, fol. 563r, Drozdice 1600.

PRAMENY NETIŠTĚNÉ:

- Státní oblastní archiv (SOA) v Hradci Králové, fond Velkostatek Pardubice, inv. č. 354, Registra v kterých se svrškové a kšaftové lidí zemřelých zapisují. 1562–1568.
- SOA v Hradci Králové, fond Velkostatek Pardubice, inv. č. 362, Kniha sirotčí. 1514–1549.
- SOA v Hradci Králové, fond Velkostatek Pardubice, inv. č. 363, Kniha sirotčí. 1541–1562.
- SOA v Hradci Králové, fond Velkostatek Pardubice, inv. č. 364, Kniha sirotčí. 1561–1573.
- SOA v Hradci Králové, fond Velkostatek Pardubice, inv. č. 365, Kniha sirotčí. 1565–1632.

PRAMENY TIŠTĚNÉ:

- Adam z Veleslavína, Daniel et al. 2015. *Nomenclator quadrilinguis Boemico-Latino-Graeco-Germanicus*. Eds. Alena M. Černá, Tillman Berger, Alena Hadravová, Kateřina Pořízková a Boris Lehečka. Praha: Academia.
- Čelakovský, Jaromír (ed.). 1918. *Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XXXIII. Registra soudu komorního z let 1524–1526*. Praha: Domesťkální fond království Českého.
- Dobrovský, Josef. 1821. *Deutsch-böhmisches Wörterbuch. Zweyter Band. L–Z*. Prag: In der Herrlichen Buchhandlung.
- Flajšhans, Václav (ed.) 1928. *Klaret a jeho družina. Sv. II. Texty glossované*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- Jireček, Josef (ed.). 1878. *Skládání o podkoní a žáku*. Praha: Nákladem Král. české společnosti nauk.
- Jungman, Josef. 1839. *Slovník česko-německý. Díl V. W–Ž*. Praha: W kněžecj arcibiskupské knihtiskárně, u Josefy wdowy Fetterlowé, řizenjm Wáclawa Špinky.
- Kalousek, Josef (ed.). 1905. *Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XXII, Řády selské a instrukce hospodářské 1350–1626*. Praha: Domesťkální fond království Českého.
- Komenský, Jan Amos. 1631. *Janua linguarum reserata sive Seminarium linguarum*. Lesnae: [s. n.].
- Kott, František Štěpán. 1887. *Česko-německý slovník zvláště gramaticko-fraseologický. Díl pátý. Z–Č*. Praha: Tiskem a nákladem knihtiskárny Františka Šimáčka.

LITERATURA:

- Bůžek, Václav – Bůžková, Hana – Stejskalová, Jana. 1990a. Měšťanské domácnosti v předbělohorských jižních Čechách. (Prameny, metody, stratifikace). *Jihočeský sborník historický* 59 (2): 65–80.
- Bůžek, Václav – Bůžková, Hana – Stejskalová, Jana. 1990b. Interiéry domů v jihočeských předbělohorských městech. (Životní styl měšťanů v době pozdní renesance a manýrismu). *Jihočeský sborník historický* 59 (3): 113–127.
- Drápala, Daniel – Drápalová, Lenka. 2014. Pozůstalostní soupisy. In: Doušek, Roman a kol.: *Archivní prameny v etnologickém výzkumu I*. Brno: Masarykova univerzita. 130–150.
- Edel, Tomáš. 1990. *Interiér a nábytek vesnického domu Podještědí v 16.–19. století*. Český Dub: Podještědské muzeum.

- SOA v Hradci Králové, fond Velkostatek Pardubice, inv. č. 366, Kniha sirotčí. 1565–1632.
- SOA v Hradci Králové, fond Velkostatek Pardubice, inv. č. 367, Kniha sirotčí. 1574–1582.
- SOA v Hradci Králové, fond Velkostatek Pardubice, inv. č. 368, Kniha sirotčí bílá stará. 1581–1656.
- SOA v Hradci Králové, fond Velkostatek Pardubice, inv. č. 369, Kniha sirotčí červená. 1596–1608.

- Machek, Václav. 1968. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.
- Mattioli, Pietro Andrea. 1882. *Herbář jinak Bylinář, velmi užitečný*. Přeložil Tadeáš Hájek z Hájku. Eds. Věra Petráčková, Jaroslav Porák, Martin Steiner, Jan Janko, Eva Bužgová. Praha: Odeon.
- Rešl, Tomáš. 1560. *Dictionarium latinoboemicum in usum & gratiam studiosae iuventutis Bohemicae, ex Petri Dasypodij Dictionario, eiusdem[ue] recognitione postrema, concinnatum. Accesserunt ex eodem et nomina locorum, & amnium in Germania, & alia quaedam, ut sequens pagina indicabit. Cautum est Caesareo privilegio, ne quis hoc Dictionarium intra quadriennium imprimat*. Impressum Olomucij: apud Ioannem Guntherum.
- Vodňanský, Jan. 1511. *Nllis ferme vocablis (que ad p[er]nosce[n]das autoru[m] sente[n]cias idonea widerentur) p[rae]termisiss: Reuerendus pater Frater Johannes Aquensis Ordinis minorum de obser[u]ancia Vocabularium (cui[us] nome[n] Lactifer) m[u]ltorum ecia[m] excellentissimoru[m] viroru[m] rogatu Ex vberib[us] latinistis studiose emulgens, nostre materne Boemice impartitus est lingwe Incipit ffauste = Tento wokabularz Lactifer, danijm boží[m], wyssel gest mezy lidi Od toho znameniteho otcze Bratra Jana bosaka z Wodnian Aby Czechowe Y tudiež Slowaczy Latinstee [!] vcžitele, k wzdeľanij a ku vpewnienij wijery, czisti mohli ... Tisstieno W Nowem (Genž gest miesto, take y w dalekych zmiech ssyroczce slowutnee) Plzni: Skrze Mikulasse Bakalarze.*

- Francek, Jindřich. 2016. *Pardubické smolné knihy 1538–1626. I., II. díl*. Pardubice: Pardubická univerzita.
- Gulich, Josef – Matlas, Pavel. 2009. Hmotná kultura a projevy mentality venkovské společnosti (jižní Čechy, 17.–18. století). *Český lid* 96 (1): 1–34.
- Hanzal, Josef. 1963. *Předbělohorské poddanské inventáře. Český lid* 50: 169–174.
- Hrubá, Michaela. 2002. *"Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle"*. *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.

- Hrubý, František. 1927. Selské a panské inventáře v době předbělohorské. *Český časopis historický* 33: 21–59, 263–306.
- Hynková, Hana. 1967. Pozůstalostní inventáře z Orlických hor s ukázkami z Rychnova nad Kněžnou. *Český lid* 54: 16–30.
- Jireček, Josef. 1878. *Skládání o podkoní a žáku*. Praha: Nákladem Král. české společnosti nauk.
- Kafka, Luboš – Mevaldová, Helena. 2015. *Na dřevě malované. Náboženská výzdoba lidového nábytku*. Praha: Lika Klub.
- Knapp, Antonín. 1887. *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*. [Jaroměř]: Nákladem královského věnného města Jaroměře.
- Kotková, Olga (ed.). 2011. *Roelandt Savery. Malíř ve službách císaře Rudolfa II. = Roelandt Savery: A painter in the Services of Emperor Rudolf II*. Praha: Národní galerie v Praze.
- Landr, Petr. 2023. Hmotná kultura měšťanského domu v raně novověkém Hradci Králové optikou kšaftů a pozůstalostních inventářů. *Královéhradecko* 14: 63–84.
- Lipovski, Radek. 2009. Jak se oblékali Místečané a Místečanky ve 20. letech 19. století. *Sborník Státního okresního archivu ve Frýdku-Místku* 10: 60–83.
- Lipovski, Radek. 2013. *Lidé poddanských měst Frýdku a Místku na sklonku tradiční společnosti (1700–1850)*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě.
- Mohrmann, Ruth-Elizabeth, 2006. Pošmiertne inwentarze mienia – krytyka źródła, problemy badawcze. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 54: 137–146.
- Myška, Milan – Zářický, Aleš. 2010. *Prameny k hospodářským a sociálním dějím novověku*. 2. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Pajer, Jiří. 2002. Testamenty a pozůstalosti strážnických obyvatel z 18. století. *Slovácko* 44: 23–45.
- Pajer, Jiří. 2010. Siroťčí pozůstalosti z přelomu 16. a 17. století ze strážnického panství. *Slovácko* 52: 11–27.
- Pešek, Jiří. 1982. Pražské knihy kšaftů a inventářů, příspěvky k jejich struktuře a vývoji v době předbělohorské. *Pražský sborník historický* 15: 63–92.
- Pešek, Jiří. 1991. Pozůstalostní inventáře jako pramen poznání každodenního života. In: Bůžek, Václav (ed.). 2010. *Kultura každodenního života českých a moravských měst v předbělohorské době*. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU. 30–42.
- Pešek, Jiří. 2014. Hora ruit – hodiny v pražských měšťanských interiérech okolo roku 1600. In: Fejtová, Olga – Jíšová, Kateřina – Power, Martin – Svatošová, Hana (eds.). *Jeho Praha. Výbor statí Jiřího Peška k dějinám Prahy*. Praha: Scriptorium: 627–639.
- Petráň, Josef a kol. 1995. *Dějiny hmotné kultury II (1). Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha: Karolinum.
- Procházka, Vladimír. 1963. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Rosúlek, František Karel – Chmelík, Josef. 1905. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko. Společnou prací učitelstva školního okresu Pardubického 2*. Pardubice: vl. nákl.
- Skořepová, Markéta. 2023. Příspěvek k vybavení venkovských usedlostí v 18. století na základě gruntovních knih panství Červená Řečice. *Národopisný věstník* 82 (2): 5–20. <https://doi.org/10.59618/NV.2023.2.01>
- Staňková, Jitka. 1989. *České lidové tkaniny. Čechy a západní Morava*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury.
- Svoboda, Josef. 2023. Vybavení interiérů domácností na panství Sovinec ve světle pozůstalostních inventářů ze 17. a 18. století. *Český lid* 110 (1): 65–84. <https://doi.org/10.21104/CL.2023.1.03>
- Šimša, Martin. 2021. *Knihy krejčovských stříhů ve střední Evropě v 16. až 18. století I*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Teige, Josef. 1910. *Základy starého místopisu Pražského: (1437–1620). Staré Město pražské. Oddíl 1. I*. Praha: Nákladem obce královského hlavního města Prahy.
- Tischer, František. 1906. Dorota Jínová Pacovská: Dopisy Zuzaně Černínové z Chudenic. *Český lid* 15 (1): 71–76.
- Togner, Milan. 1993. *Historický nábytek. Terminologický slovník historického nábytku od gotiky po počátek XX. století. Materiálová skladba – technologie – typologie a slohové projevy*. Praha: Nakladatelství Datel.
- Vařeka, Josef – Petráňová, Lydia – Plessingerová, Alena. 1988. Mobilniář vesnického domu v Čechách od konce středověku do počátků národního obrození. *Český lid* 75 (4): 202–211.
- Vorel, Petr. 2021. *Páni z Pernštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*. Vydání třetí. Praha: Rybka Publishers.
- Wiegmann, Günter (ed.). 1987. *Wandel der Alltagskultur seit dem Mittelalter, Phasen – Epochen – Zäsuren*. Münster: Copenrath.
- Winter, Zikmund. 1895. *V měšťanské světnici starodávné. Kulturní studie o patnáctém a šestnáctém století*. 2. vyd. Praha: Alois Wiesner.
- Winter, Zikmund. 1913. *Český průmysl a obchod v XVI. věku*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

INTERNETOVÉ ZDROJE:

Český jazykový atlas [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka [cit. 20. 6. 2025]. Dostupné z: <<https://cja.ujc.cas.cz>>.

Vokabulář webový. *Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. Verze dat 1.1.15 [cit. 8. 8. 2025]. Dostupné z: <<https://vokabular.ujc.cas.cz>>.

ZA JOSEFEM JANČÁŘEM (1931–2025)

Dne 7. září nás v pozhnaném věku 94 let navždy opustil PhDr. Josef Jančář, CSc., emeritní ředitel Národního ústavu lidové kultury. Člověk, jehož život v mnohém zrcadlil vývoj v naší zemi se všemi jeho zvraty, proměnami oficiálních politik a hlavně paměti.

Josef Jančář se narodil 16. června 1931 ve slováckém Těšově. Měšťanku navštěvoval v Uherském Brodě, odbornou školu textilní s praxí absolvoval v Šumperku, gymnaziální studia v Mníšku pod Brdy a Uničově zakončil v Uherském Brodě. V letech 1953–1958 studoval na brněnské Filozofické fakultě národopis u prof. Antonína Václavíka a svá studia završil diplomovou prací *Materiální kultura Moravských Kopaníc* (1958), na niž s odstupem navázal kandidátskou prací *Tradiční formy zemědělského hospodaření na jihovýchodní Moravě v 18. a 19. století* (1968). Po skončení studií se vrátil na rodné Slovácko a v roce 1958 nastoupil na Václavíkovo bývalé pracoviště – do Slováckého muzea v Uherském Hradišti, kde se věnoval přípravě výstav, sbírkové činnosti a také nově vzniklému sborníku *Slovácko*, na jehož stránkách publikovali své studie zástupci muzejní i akademické sféry. Zájem o tradiční rukodělnou výrobu jej v roce 1960 zavedl do Ústředí lidové umělecké výroby v Uherském Hradišti, kde působil na pozici vedoucího dokumentace do roku 1964. V témže roce se vrátil zpět do Slováckého muzea a stal se jeho ředitelem. Vlivem politických událostí roku 1968 a následující normalizace musel Josef Jančář v roce 1970 z muzea odejít a nastoupit tříletou brigádu v Krajském středisku státní památkové péče a ochrany přírody v Brně, po níž se stal na dobu šesti let vedoucím přidružené výroby jednotného zemědělského družstva v Lipově. Brzy však navázal spolupráci s tehdejším Ústavem lidového umění ve Strážnici, pro nějž JZD zajišťovalo realizaci staveb v Muzeu

vesnice jihovýchodní Moravy. Naplno se mohl vědecké práci opět věnovat od roku 1979, kdy nastoupil díky Vítězslavu Volavému do strážnického ústavu, jehož se v roce 1990 stal ředitelem. Zasadil se o jeho přerod v Ústav lidové kultury, organizaci zřizovanou Ministerstvem kultury. Působil zde do svého odchodu do důchodu v roce 1996, ani poté ale neukončil svou odbornou a publikační činnost. Redigoval např. 10. svazek *Nové řady Vlastivědy moravské Lidová kultura na Moravě* (2000), jako výsledek syntézy svého dlouholetého bádání vydal knihu *Proměny Slovácka* (2011) a přehledovou práci *Etnografie na Moravě a ve Slezsku v limitech 20. století* (2014). Jeho odborná i společenská činnost, která byla mnohokrát oceněna doma i v zahraničí, zanechala v oboru nesmazatelnou stopu.

Josef Jančář se v průběhu své profesní kariéry věnoval celé řadě manažerských i odborných aktivit, při jejichž řešení se mu dařilo vhodně skloubit svou čínorodou povahu, vizionářství, praktické životní zkušenosti i snahu opřít svou práci o konkrétní fakta získaná etnografickým či historickým bádáním. Všechny

tyto vlastnosti nebývalou měrou osvědčil ve Slováckém muzeu a později též ve strážnickém ústavu. V roli „prvotního hybatele“ vytrhl činnost obou těchto institucí ze zaběhnutých kolejí a soustavnou prací je pozvedl na vyšší úroveň. Slovácké muzeum se pod Jančářovým vedením stalo významnou kulturní institucí, moderující debatu o soudobém československém umění a uměleckém řemesle. K muzeu si jeho prostřednictvím našla cestu řada výrazných uměleckých osobností, jako byli spisovatelé Ludvík Vaculík a Milan Kundera či malíř, keramika a sochař Vladislav Vaculka.

Nejinak tomu bylo v Ústavu lidového umění ve Strážnici, kde se mu jako řediteli podařilo rozšířit dosavadní okruh spolupracovníků o kolegy z akademie věd. Ti se stali řešiteli hned několika nově koncipovaných vědeckých úkolů. V neklidných dobách transformace kultury po listopadu 1989 pak dokázal instituce přivést pod Ministerstvo kultury. Velký podíl na tom měl tehdejší ministr kultury Milan Uhde a ředitelka nově vzniklého Odboru regionální a národnostní kultury MK Zuzana Malcová. Díky nim získal ústav nejen tolik potřebnou záštitu a stabilitu, ale současně i nová směřování své činnosti, která se odrazila ve změně názvu na Ústav lidové kultury. Především to byla cílená snaha o národní naplňování úmluvy UNESCO *Doporučení k ochraně tradiční a lidové kultury* (1989), kterou ústav výrazně překročil hranice naší země. Ve spolupráci s Michalem Benešem, zaměstnanec Ministerstva kultury pro UNESCO, uspořádal ústav ve Strážnici několik porad expertů zemí střední a východní Evropy, zaměřených na aplikaci Doporučení na ochranu tradiční lidové kultury a folkloru (1995), na zásady ochrany tradiční lidové kultury před nevhodnou komercializací (1997) a na etiku a tradiční lidovou kulturu (1998). Z těchto porad vzešlo doporučení formulovat nový smluvní dokument, který vešel ve známost jako *Úmluva o ochraně nemateriálního kulturního dědictví* (2003). Postupně byl ratifikován

téměř všemi státy světa a tyto zásady se promítají do činnosti odborných institucí, samospráv, nevládních organizací i spolků.

Nová koncepce směřování ústavu se propsala do přípravy Mezinárodního folklorního festivalu Strážnice. Nástin dosavadního vývoje i nové trendy v činnosti festivalu shrnul Josef Jančář v knize *Strážnická ohlédnutí – 50 let mezinárodního folklorního festivalu ve Strážnici* (1995). Mezinárodní prestiž festivalu posílilo ustavení České národní sekce CIOFF, jejímž prezidentem byl Josef Jančář až do svého odchodu do penze.

Z odborných témat, kterým se Josef Jančář celoživotně věnoval, je třeba zmínit především lidovou řemeslnou výrobu. Jeho osobitý vztah do velké míry definovala učňovská léta strávená v Textilní škole v Šumperku. Touto kapitolou svého života se nijak netajil a s jistou dávkou hrdosti prohlašoval: „Jsem vyučený tkadlec.“ Osobitý pohled na lidovou výrobu, její dokumentaci i výtvarné ovlivňování získal díky intenzivní spolupráci s Vladimírem Boučkem, vedoucím uherskohradištského pracoviště ÚLUV, jehož se stal na několik let zaměstnancem. Nové podněty se nesporně odrazilo v realizaci výstav ve Slováckém muzeu, které měly často celostátní přesah – např. *Lidová hrnčičina v Československu* (1966), instalovaná v roce 1967 také v Bělehradě. Jančářova snaha podrobně zachytit řemeslné výrobní postupy se s odstupem let stala základem scénáře dvanáctidílného cyklu naučných pořadů *Lidová výroba na Moravě* (1983), které v brněnském studiu Čs. televize natočil režisér Mojmír Brhel. Doplněné o historický úvod a metodologii se staly součástí publikace *Lidová rukodělná výroba na Moravě* (1988). K tématu filmové dokumentace se strážnický ústav vrátil v roce 1992 projektem *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska*, jenž získal uznání doma i v zahraničí. Díky tomu obdržela instituce grant UNESCO, na jehož základě mohla v roce 1997 zahájit projekt filmové dokumentace nazvaný *Lidová řemesla*

a lidová umělecká výroba v České republice. Pro něj Josef Jančář vytvořil díly *Lidová keramika* (1997, 2004), *Práce ze dřeva* (1998), *Pletiva* (1998) a *Textilní techniky* (2006).

Vědomí nezvratných změn, k nimž v řemeslné výrobě v druhé polovině 20. století a obzvláště po zániku ÚLUV (1995) došlo, stálo u zaměření pozornosti na nositele těchto znalostí. Snaha podpořit výrobce, kteří na vynikající úrovni ovládají zánikem ohrožené výrobní postupy lidových řemesel a podílejí se na jejich předávání dalším generacím, vedla k aplikaci programu UNESCO Žijící lidské poklady. Na národní úrovni tak vznikl program Ministerstva kultury Nositelé tradice lidových řemesel, v jehož rámci bylo v roce 2001 oceněno prvních pět výrobců. V současnosti patří mezi jeho držitele více než sto řemeslníků, často již v druhé generaci výrobců. I v této oblasti je zřejmá stopa působení Josefa Jančáře.

Dětství prožité v rolnické rodině zužitkoval Josef Jančář mírou vrchovatou při svých úvahách o muzeu v přírodě

jako svébytném druhu muzejní expozice. K celé problematice se stavěl velmi realisticky, přičemž kriticky zdůrazňoval rozdílnost v postoji památkářů a muzejníků: zatímco první se podle něj snaží o přenesení a zachování autentického prostředí vně i uvnitř objektů, druzí na základě teoretických modelů vytvářejí instalace vyjadřující obecně platné historické, společenské, ekonomické i funkční vazby a vztahy. K vytvoření dostatečně precizního prezentačního a interpretačního modelu je však třeba nejen obecných znalostí vývoje venkovské společnosti, ale též důsledný historicko-sociologický výzkum lokality, a především každého jednotlivého objektu, který poskytne dostatek konkrétního materiálu pro konkretizaci obecného modelu. Trvalou hodnotu si tak zachovaly především studie věnované výzkumu venkovských pozůstalostí a publikace *Tradiční způsob zemědělského hospodaření na Slovácku* (1987).

Nastíněný výčet samozřejmě zachycuje jen výběr z odborných aktivit Josefa

Jančáře. Neuzavíral se na etnologickém poli, ale vnímal nutnost studia tradice interdisciplinárně, jak odráží řada jeho textů či jím redigovaných sborníků. Vedle své profese se angažoval i v širokém společenském dění, zejména v Uherském Hradišti, kde trvale žil se svou rodinou.

Činnost Josefa Jančáře byla oceněna Stříbrným odznakem Středoevropské sekce CIOFF, Cenou ministra kultury Artis Bohemiae amicis, Cenou ministerstva kultury za celoživotní péči o tradiční lidovou kulturu i Cenou Zlínského kraje Pro amicis musae. V roce 2008 obdržel také Cenu města Uherského Hradiště.

Na Josefa Jančáře budeme vzpomínat nejenom jako na významného etnologa, ale také jako na pevného člověka, který se nikdy nepoddal nepřízni osudu a překonávání překážek, jichž nebylo málo, vnímal jako posílení své životní cesty.

Martin Šimša
(Národní ústav lidové kultury)

VÝSTAVA „VAJCO“

Výstavní projekty nemusejí být vždy bezpodmínečně postaveny na kumulaci početného souboru předmětů, svou sdělnou hodnotu dokážou zachovat i v případě, že pozornost je soustředěna jen na úzký okruh artefaktů, nebo dokonce na jeden jediný. Patrné je to např. u letošní výstavy Moravského zemského muzea věnované stému výročí nalezení Věstonické venuše (Venuše100, 18. 6. – 13. 7.). Podobný princip uplatnili v minulém roce i příborští muzejníci z Centra tradičních technologií (CETRAT). Středem jejich zájmu se tentokrát stala tzv. lichnovská kraslice, která již na první pohled zaujme svým vzhledem, kombinujícím černý podklad, červené skvrny zvané *plešky* a lineárně, byť poněkud neuměle pojaté znázornění primitivních symbolů, předmětů či schematicky malovaných postav.

Kraslice z Lichova zhotovované technikou batiky nejsou odborníkům zcela neznámé. V minulosti jim věnovali pozornost vlastivědní pracovníci Andělín Hurt či Emil Hanzelka, jsou součástí sbírek několika moravských muzeí, své zastoupení mají také v přehledové práci o kraslicích Evy Večerkové. Soustavnější výzkum je ovšem doposud míjel, přestože svým vzhledem, barevností a uplatněnými symboly představují zajímavou lokální tradici, která prokázala navzdory archaickým znakům nezvykle dlouhou životnost sahající až do poloviny 20. století. Zastoupení v příborských sbírkách, jen kusé informace vztahující se k dochovaným exemplářům i uživatelné motivické škále představovaly spolu se způsobem provedení dostatečně silný impuls pro širší pojetí etnografický výzkum zaměřující se v první fázi na inventarizaci a analýzu aplikovaných výzdobných motivů a pokus o jejich interpretaci. Jak již bývá v případě Centra tradičních technologií dobrým zvykem, integrální

součástí výzkumného projektu se stala také rekonstrukce výrobního postupu, od jehož praktikování bylo upuštěno před několika desetiletími. Opomenuta nebyla ani sondáž ve sbírkových fondech, nejprve domácích, posléze i zahraničních muzejních institucí, která umožnila identifikovat paralely k lichnovským kraslicím ve východní a jihovýchodní Evropě.

Výsledky týmové práce pod vedením etnoložky Sabriny Pasičnykové prezentoval CETRAT veřejnosti od 9. března do 18. května 2024 v rámci výstavy *Vajco* a na ni navazujících doprovodných akcí. Vizuálně atraktivní instalace představila různé exempláře kraslic z Lichova, které pocházejí z domácí příborské sbírky a kolekcí muzeí v Brně, Olomouci, Prostějově, Novém Jičíně, Frenštátě pod Radhoštěm a Kopřivnici. Autorka nastínila výrobní postup i širší kulturní souvislosti tohoto obřadního artefaktu. S kraslicemi z Haliče či Balkánu ho spojují nejen uplatněné výzdobné prvky, ale také výklad, kdy jsou červené *plešky* interpretovány jako slzy. Stejně jako v případě ukrajinských *pysanek* bylo také u lichnovské produkce tradováno, že zdobné prvky nejsou malovány, nýbrž psány.

Důkladná dokumentace dochovaných exemplářů umožnila interpretovat lineárně pojaté motivy umístované na povrch vaječné skořápky. Zahrnují kompozice zoomorfnní (jelen a laň, kohoutek a slepička, holub), florální (strom života, klíčící semeno, mák, proutek) či antropomorfnní (svatební pár, rodiče s kolébkou) i různé další symboly (svastika, ženská lůno), živly (voda, slunce) a předměty (hospodářské náčiní, řetěz, ohřeblu). Jejich společným jmenovatelem je ovšem jejich spojení s plodonosnými a blahonosnými funkcemi. Návštěvník se s nimi mohl detailně seznámit nejen na plochách vystavených kraslic, ale i prostřednictvím velkoplošných zvětšenin obsahujících mimo jiné i výklad jednotlivých motivů.

Příborská výstava může vedle vlastní sdělné roviny sloužit jako ukázkový příklad, kdy by neměla být marginalizována

Repliky lichnovských kraslic zhotovené pracovníky Centra tradičních technologií pro potřeby výstavy Vajco. Foto Daniel Drápala, 2024

či opomíjena na první pohled lokálně ukotvená témata. Precizní studium materiálu a komparativně pojatý výzkum mají totiž potenciál odkrýt množství zajímavých informací a dosud skrytých souvislostí. Příklad kraslic z Lichnova je zároveň dokladem, jaké informační bohatství se stále ukrývá v našich muzejních sbírkách a že jejich sdělný potenciál není zdaleka ještě vyčerpán. Proto by jim měla být i nadále věnována náležitá odborná pozornost, zvláště když postupující zpracování a především digitalizace sbírkových fondů doma i v zahraničí umožňují dohledat a vytěžít dosud neznámé informace. A jak dokládá přístup muzejního pracoviště CETRAT v Příboře, rekonstrukce výrobního postupu a odkrývání technologických fines představuje dnes již plnohodnotnou součást výzkumu, která náležitě přispívá ke komplexnosti získaných informací.

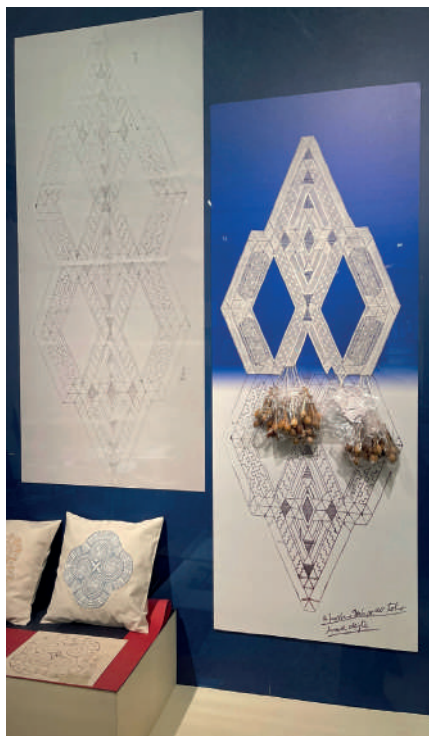
Daniel Drápala
(Ústav evropské etnologie FF MU)

PROJEKT A STEJNOJMENNÁ VÝSTAVA KRAJKY PRO MARIÍ

Pro výzkum krajkářství na našem území je stěžejní institucí Muzeum krajky ve Vamberku, které se cíleně věnuje dokumentaci a propagaci zejména paličkované krajky, což je dáno tím, že tato pobočka Muzea a galerie Orlických hor je umístěna v kraji s dlouholetou krajkářskou tradicí. Odborné aktivity muzea směřují k dokumentaci současné podoby krajkářské tvorby ale i k mapování historických proudů a technologií. Tyto dva úhly pohledu se střetly v projektu *Krajky pro Marii*, realizovaném mezi lety 2022 až 2025, s cílem připomenout 130. výročí narození krajkářky Marie Sedláčkové-Serbouskové, významné prvorepublikové výtvarnice. Projekt, ale zejména jeho výsledky, byly představeny ve stejnojmenné výstavě otevřené u příležitosti zahájení Krajkářských slavností ve Vamberku dne 23. 5. a trvající do

19. 10. 2025. Projekt byl dále prezentován ještě i dílčími pracemi krajkářek v expozici na radnici města Vamberk po dobu Krajkářských slavností.

M. Sedláčková-Serbousková jakožto místní rodačka (1895 Javornice – 1964 Praha) se často stává cílem výzkumu vambereckého muzea, který vyústil např. v publikaci Marie Hulcové *Krajky z nitě života Marie Sedláčkové-Serbouskové* (2004) mapující život tvůrkyně i její dílo. Zde musíme připomenout i starší práce – např. katalog výstavy v Javornici *Kouzlo bílých nití. Krajkářská práce Marie Sedláčkové-Serbouskové* (1965) z pera Václava Viléma Štecha a Jiřiny Vydrové či monografii Ivy Proškové *Život a dílo krajkářky Marie Sedláčkové-Serbouskové* (1998). Za předmět své diplomové práce si vzala krajkářku také

Prezentace krajek z projektu *Krajky pro Marii* v Muzeu krajky ve Vamberku. Foto MKV 2025

pracovnice vambereckého muzea Martina Rejzlová (*Srovnávací studie českého a slovenského krajkářství na příkladu Vamberecka a Špania Doliny*. FF MU 2008). Dílčí výstavy z tvorby zmíněné výtvarnice v muzeu proběhly opakovaně, proto není její tvorba veřejnosti neznámá, stejně jako její sběratelské aktivity ve slovenském prostředí, odkud načerpala inspiraci pro svou vlastní tvorbu.

Bohatý odkaz M. Sedláčkové-Serbouskové v podobě realizovaných krajek doplňuje také rozměrná kolekce nerealizovaných podvinků, tedy návrhů krajek, které se nepodařilo výtvarnici upaličkovat, neboť vlivem pokročilé oční choroby od textilní tvorby po roce 1937 odešla. Přestože již nemohla detailně dozorovat krajkářky při realizaci svých návrhů, stále vytvářela podvinky, často ve velmi stručné schematické podobě. To inspirovalo pracovníky muzea a místní krajkářky k tomu, aby se pokusily dochované návrhy upaličkovat při výročí jejího narození. Muzeum oslovilo místní amatérské krajkářky a pod odborným dohledem Aleny Samohýlové z Uměleckoprůmyslového muzea v Praze se postupně zrodily technické podvinky (předlohy) pro vlastní tvorbu a proběhla také jejich realizace. Menší a jednodušší krajky (vsadky do polštářů) dokázaly krajkářky upaličkovat za 25 hodin, ale složitější krajky za 200, ale i 2500 hodin. Je zřejmé, že dnes by některé návrhy M. Sedláčkové-Serbouskové nebylo možné realizovat pro komerční účely: byly by buď drahé, a tudíž neprodejné, anebo by krajkářka nemohla obdržet spravedlivou mzdu, tak jak se to dělo v 19. a na počátku 20. století.

Výstava byla umístěna do výstavního sálu muzea a při jejím otevření kurátorka muzea M. Rejzlová popsala důvody vzniku projektu a hledání vhodné polohy krajkářské tvorby. Vysvětlila, že podvinky M. Sedláčkové-Serbouskové uložené ve vambereckém muzeu obsahují pouze letmé či kusé informace, značky, symboly, které se musela spolu s krajkářkami (kterých bylo nakonec osmnáct) naučit číst a interpretovat. K tomu jim velmi

pomohly dochované krajky ze sbírek místního muzea, ale hlavně deníkové záznamy samotné výtvarnice, uložené v muzejním depozitáři. Rozbor krajek ukázal, že výtvarnice čerpala z tradic slovenského krajkářství, jež dobře znala díky terénnímu výzkumu realizovanému v letech 1920–1921. Po technologickém rozboru dochovaných krajek začaly krajkářky rozumět nákresům a odhadly jakou technologii i způsob tvoření nejrůznějších prvků zvolit, aby byla realizace co nejvěrnější. M. Rejzlová připomněla, že krajky M. Sedláčkové-Serbouskové bývaly také barevné, ale pro projekt byly vybrány tři sady jednobarevných návrhů obsahující tzv. příborníky, vsadky do polštářů a stolůvky, a dále jednu hvězdu a dvě kostelní krajky. Po dohodě s krajkářkami byly vytvořeny rovněž rozpracované krajky, které byly vystaveny s cílem ukázat, jak tvorba krajků postupuje a co vše musí krajkářka sledovat či ovládat.

Projekt a zmíněná výstava jsou významným příkladem propojení vědecké a aplikační sféry. Dlouholetý výzkum muzea pomohl k realizaci krajek, které byly důsledně paličkovány tak, jak by to M. Sedláčková-Serbousková nejspíše požadovala. Na tom měly velkou zásluhu A. Samohýlová, M. Rejzlová a Markéta Fabiánková, které paličkování ovládají. Na výstavě byly zmíněny všechny krajkářky a uvedeny jejich realizace, čímž jim byl vzdán velký hold. Bez nich by projekt nemohl vzniknout. Vlastní instalace krajek byla provedena velmi vkusně a pečlivě. Téma doplnily osobní údaje výtvarnice, dobové fotografie i ukázky krajek, které M. Sedláčková-Serbousková nashbírala na Slovensku a které byly předlohou pro realizované krajky. Výstava může být příkladem aplikace získaných poznatků do praxe současných krajkářek, které se zapojily do realizace historických podvinků. Lze předpokládat, že získané zkušenosti je obohatily a že

je dále využijí ve vlastní tvorbě. Muzeum díky projektu rozšířilo sbírkový fond o realizace, které by v běžném provozu nemělo šanci realizovat formou zakázky, natož vlastní činností. Projekt přinesl mnoho nových poznatků pro obě strany a výsledná prezentace formou výstavy přiblížila odborné aktivity muzea široké veřejnosti přístupnou formou.

*Petra Mertová
(Etnografický ústav MZM)*

VÝSTAVA „ŠUMAVSKÉ SKLO VE VÍRU VÁLEČNÝCH ČASŮ“ V PAVILÓNU SKLA (PASK) V KLATOVECH

Do zrekonstruovaného pavilónu na zahradě Vlastivědného muzea dr. Hostaše v Klatovech byla v roce 2014 umístěna jedna z největších evropských soukromých sbírek skla, prezentující výrobky proslulé firmy *Lötz* z Klášterského mlýna nedaleko Rejštejna. Stálá výstava, kterou městu zapůjčil soukromý badatel, je zaměřena na secesní sklo a artefakty, dokumentující počátky moderního sklářského designu v prvních desetiletích 20. století.

PASK přispěl k letošnému 80. výročí osvobození republiky ve dnech 25. 3. – 28. 5. výstavou, v níž se její kurátorka Jitka Lněničková za pomoci výtvarnice Marie Kubalíkové pokusila na poměrně omezeném prostoru ukázat, jak se předválečná krize, druhá světová válka, odsun Němců a znárodnění soukromých firem odrazilo v šumavském sklářství. Jedná se vlastně o jeho postupnou redukci, jejíž počátky v druhé polovině 19. století odstartoval přechod k uhelnému otopu a moderním tavivům, jakož i jistá odlehlost stran železnice. Co nezpůsobily válečné pohromy, dokončila v 90. letech minulého století privatizace. Výsledkem tohoto dlouhého procesu je v současné době výroba OKuly, závodu pro brýlovou mechniku a optiku v Nýrsku specializovaného na optické sklo, malá brusírna v Anníně a produkce několika

Prezentace krajek amatérských krajkářek z projektu *Krajky po Marii* na radnici města Vamberk. Foto P. Mertová, 2025

soukromých výrobců (Jaroslav Zedník vyrábějící ve Vimperku broušené sklo, Jana Wudyová v Nezdicích na Šumově zhotovující skleněnou bižuterii, sklárna Liběnka v Hrádku u Sušice s výrobou malých upomínkových předmětů aj.)

Ve čtyřech prosklených vitrínách určených přechodným výstavám Jitka Lněničková představila ukázky produktů čtyř skláren: v Adolfově u Vimperka, Annině, Klášterském mlýně a Lenoře. Jednalo se především o dekorativní sklo vyráběné v delším časovém horizontu (od 30. let do současnosti), nikoliv tedy pouze ve válečných letech, jak naznačil název výstavy. Na stojacích panelech je autorka doplnila obsáhlými texty a dokumentací v podobě firemních vzorníků, výkresů, reklamních letáků, produktových fotografií zhotovených českokrumlovskou firmou Seidl a dobových fotografií skláren, jejich okolí, majitelů a zaměstnanců. Vše opatřila podrobnými popiskami. Expozice byla 23. 3. doplněna autorčinou přednáškou *Odras druhé světové války v šumavském sklářství*, na niž 24. 4. navázal klatovský historik Jan Jiráček přednáškou na téma *Šumavští malíři skla*.

Výrobky šumavských skláren z čirého skla s upomínkovými motivy. Foto M. Ulrychová 2025

V úvodním textu „Příběhy lidí v těžkých časech“ byli návštěvníci upozorněni na osud dvou majitelů nýrské firmy *Vil. Eckstein a spol.* Hugo Reinera a jeho společníka Eduarda Ecksteina. Oba prošli terezínským ghettem, oba zahynuli v polských vyhlazovacích táborech. Na druhé straně k národnímu socialismu se přihlásil poslední ředitel sklárny v Klášterském mlýně Franz Wilms, úředník železnorudského landrátu, a jeho mladší bratr Otto, člen paramilitantní SA v téměř městě. Oba byli v roce 1945 zatčeni, po vykonání trestu odešli do Bavorska. Podobný osud sdílel i železnorudský rodák malíř Lothar Sperl (1910–1987), který se v mládí ve svém rodišti zabýval mimo jiné i malováním skleněných upomínkových předmětů. Vystavené úmrtní oznámení připomíná tragický osud jednoho z nejlepších odborníků na stavbu sklářských pecí Hermanna Passauera. Ačkoliv byl v roce 1943 nacisty postaven před stranický soud pro obchodní styky se Židy, byl tento železnorudský podnikatel 10. 5. 1945 bez soudu zastřelen. Sebevraždou skončil v červnu majitel sklárny v Annině Karl Schell.

V textech dále najdeme podrobné informace o historii každé z výše uvedených čtyř skláren. Firma *J. Meyra synovec* v Adolfově byla v době hospodářské krize sloučena s *Moserem*, čímž se tato karlovarská firma zbavila svého konkurenta a navíc získala přístup k unikátním technologiím. Důsledky krize nakonec vyřešila prodejem „provozu Vimperk“. Ačkoliv vznikla nová akciová společnost, na niž participoval i ředitel Živnobanky Jaroslav Preiss, po roce 1938 byl provoz zredukován. V rámci znárodnění se po válce sklárna stala součástí národního podniku Sklárny Český křišťál v Chlumu u Třeboně. Její existenci ukončila v roce 1996 privatizace.

Firma *Josef Eduard Schmid* v Annině se po první světové válce pod vedením českého vlastence Františka Novotného orientovala na bohatě broušené sklo. Měla vlastní elektrárnu s vodní turbínou, tedy velmi levný provoz. V roce 1941 byla

produkce olovnatého broušeného skla utlumena ve prospěch výrobků pro německé lazarety. Po znárodnění a začlenění do podniku Sklárny Český křišťál byl hutní provoz v roce 1948 zastaven, elektrárna zničena, němečtí skláři odsunuti, z proslulé sklárny zbyla jen brusírna. Malý hutní provoz byl obnoven v roce 2016.

Snad nejsmutnější historii má proslulá sklárna v Klášterském mlýně, jejíž unikátní výrobky tvoří v PASKU stálou expozici. Firma *Joh. Lötze vdova* měla problémy již před první světovou válkou. Aby podpořil výrobu luxusního skla, po hospodářské krizi jí československý stát dvakrát poskytl velkorysou půjčku (1936, 1937). Ve válce se v dražbě dostala do německých rukou, po válce byla podobně jako ostatní sklárny znárodněna a začleněna do *Českého křišťálu*. Její provoz byl ukončen v roce 1947.

Sklárna firmy *Viléma Králíka syn* v Lenoře až do hospodářské krize poměrně dobře prosperovala, její stav se zlepšil i po částečném zastavení v roce 1933. Citelnou ránu jí však v roce 1941 zasadila ztráta amerického trhu. Po znárodnění, začlenění do národního

Výrobky sklárny v Lenoře. Foto M. Ulrychová 2025

podniku v Chlumu u Třeboně a odsunu německých sklářů byla její výroba oživena příchodem slovenských reemigrantů z rumunských skláren Padua Neagra a Turga, dále českých sklářů z Francie a Maďarska. Tato největší šumavská sklárna se postupně vracela k výrobě luxusního skla. Její provoz byl ze dne na den ukončen v roce 1995.

Sklářství v našich pohraničních oblastech včetně Šumavy představuje specifický fenomén odrážející všechny změny, jimiž si tyto oblasti počínaje vznikem Československé republiky prošly. Bohužel zároveň představuje i poměrně smutnou kapitolu o postupném zanikání jedné z tradic, kterou se české země zviditelnily v celosvětovém měřítku. Nejen technologie výroby, ale i život sklářů byl a stále zůstává lákavým tématem nejen pro odborné zpracování, ale i umělecké ztvárnění. Za všechny uvedme dvousvazkovou monografii *Glasmacher im Böhmer- und Bayerwald in Volkskunde und Kulturgeschichte* (Kalmünz 1954, 1956) nýrského badatele Josefa Blaua (1872–1960) či Klostermannův román *Skláři* (1896), v němž spisovatel sugestivně zachytil osudy sklářské rodiny, z níž sám pocházel.

Marta Ulrychová
(Plzeň)

VÝSTAVA „JEN O VLÁSEK. PŘÍBĚH ZDENKY FANTLOVÉ“

Městské muzeum v Blatné (dříve Okresní muzeum), součást tamější iniciativy Kulturní plantáž, obdrželo v roce 2020 v Národní soutěži muzeí Gloria musaealis zvláštní ocenění v kategorii Muzejní výstava roku 2020 za stálou expozici *Muzeum všemi smysly*. Ve dnech 9. 5. – 31. 8. 2025 zde připravili jeho zaměstnanci výstavu připomínající dramatické osudy blatenské rodačky Zdenky Fantlové (1922–2022), která jako jediná ze své rodiny přežila hrůzy holocaustu.

Bezprostředně po válce se zotavovala ve Švédsku, kde později působila ve Stockholmu jako zaměstnankyně vyslanectví Československé republiky, v roce 1949 emigrovala do Austrálie, po dvaceti letech přesídlila do Londýna, kde v roce 2022 ve věku sta let zemřela.

Své zážitky Zdenka Fantlová popsal v knize *Klíd je síla, řek' tatínek*, vydané v roce 1996 v nakladatelství Primus. Z ní byly také pod otcovou fotografií vybrány následující citáty: „*Nikdy nechtěl od života přiliš. Měj vždycky jenom o trošku víc, než potřebuješ, a to úplně stačí. Nakonec do hrobu si s sebou vezmeš jen to, co jsi v životě rozdala. – V životě poznáš mnoho lidí. Neposuzuj je podle toho, jak své peníze získávají, ale za co je vydávají. – Dívej se kolem sebe, pozoruj, uč se, vzdělávej se. Život je k tomu, aby se člověk co nejvíce rozvinul a zdokonalil. Ne aby šplhal. Tím nic nedocílí. Když trpaslík vystoupí i na nejvyšší horu, tak je furt trpaslík.*“

Ve snaze přiblížit zejména mladé generaci jednu z nejtemnějších kapitol dějin 20. století a zároveň převyprávět osudy dívky poznamenané tímto temným obdobím zvolili autoři výstavy formu velkoformátového komiksu, který vytvořili studenti ateliéru Komiks a ilustrace pro děti na Fakultě designu a umění Ladislava Sutnara Západočeské univerzity v Plzni. Každá ze třech prostorných místností (muzeum se nachází na nám. Míru v budově někdejšího okresního soudu) byla věnována třem „kruhům“ pekla, jimiž si Zdenka prošla a z nichž jako zázrakem vyvázla živá – terezínskému ghettu, vyhlazovacímu táboru v Osvětimi včetně transportu smrti, nakonec pak i tyfové epidemii, která propukla v koncentračním táboře Bergen-Belsen, kde se Zdenka dočkala osvobození.

Komiks zacílený na mládež by sám o sobě nemohl poskytnout ucelený obraz reality. O faktografické údaje, zachycující perzekuci Židů v protektorátu

Z výstavy *Jen o vlásek. Příběh Zdenky Fantlové*. Foto Jakub Loula 2025

Čechy a Morava, život v terezínském ghettu, hrůzy vyhlazovacích táborů a pochodů smrti se postarali pracovníci Památníku Terezín podrobnými texty a dokumentací, zaměřenou především na kulturní dění v terezínském ghettu. Podstatnou částí expozice byly kromě dětského ošacení z Terezína a vězeňských mundurů z Osvětimi otevřené kufry, v nichž byly instalovány dobové fotografie, výstřižky z časopisů, kopie kreseb výtvarníků Petra Kiena, Wilhelma Konrada a Leo Haase, vstupenky na koncertní či divadelní představení. Na zdi byly instalovány kopie plakátů avizujících představení, v nichž Zdena vystupovala – plakát opery *Královna Esther* Karla Reinera, Langrovny hry *Velbloud uchem jehly*, veselohry *Prinz Bettli-geud* Josefa Lustiga s hudbou Jaroslava Ježka a Moliérova *Georgese Dandina*. Na televizní obrazovce mohli návštěvníci poprvé zhlédnout široké veřejnosti dosud nedostupný materiál zapůjčený Národním filmovým archivem včetně čtyřminutových záběrů německého propagačního filmu *Terezín* režisérů Kurta Gerrona a Karla Pečeného, tedy toho jediného, co se z tohoto snímku dochovalo. Známe pouze jeho scénář. Režisérka Irena Dodalová výstřižky uchovávala v Terezíně a po válce je provezla do Švýcarska. Pod monitorem bylo na popiskách podrobně uvedeno, co který záběr zobrazuje.

Část výstavy (prostor na chodbě) byl věnován osudům blatenských židů, odvečených do vyhlazovacích táborů. Jejich individuální osudy byly spolu s fotografiemi instalovány na velkých hvězdách, které se – zavěšené na provázku – lehce vznášely v prostoru.

Výstava svým obsahem a nápaditou instalací právem vzbudila pozornost četných návštěvníků tohoto jihočeského města, které se v současnosti stará o svoji historii a propagaci i vzorně vedeným infocentrem umístěným v blízkosti muzea.

Marta Ulrychová
(Plzeň)

MEZINÁRODNÍ WORKSHOP VĚNOVANÝ TRADIČNÍ TECHNICE VÝSTAVBY Z HLINĚNÝCH VÁLKŮ

V letech 2024 a 2025 proběhl na Fakultě stavební a Fakultě architektury Vysokého učení technického v Brně dvoufázový mezinárodní workshop zaměřený na výzkum a praktické ověření historické stavební techniky využívající tzv. hliněné války – tradičního kusové stavivo z hlíny, slámy a vody. Ten se konal v rámci projektu NAKI III nazvaném *Jedna z nejohroženějších skupin historického stavebního fondu ČR: jedinečné technologie hliněných staveb s použitím kusového staviva (válek) a způsoby jejich záchrany*, který v letech 2023–2027 řeší Národní ústav lidové kultury a Vysoké učení technické v Brně.

Tato zaniklá stavební technologie je specifická ručním formováním jednotlivých zdících prvků bez použití formy, čímž se odlišuje například od známějších hliněných cihel. Války se hotoví vý-

Stavění válkového zdiva.
Foto M. Novotný 2025

hradně v rukách a kladou se do zdiva ve vlhkém stavu bez použití malty, přičemž dochází k jejich přirozenému selení. Historicky bylo využíváno množství různých vazeb a tvarových variant, přičemž výsledná podoba zdiva vykazovala značnou vizuální různorodost.

Cílem workshopu bylo nejen dokumentovat a experimentálně ověřit uvedenou historickou technologii, ale také zapojit studenty do praktického výzkumu tradičních stavebních technik. Účastníky workshopu byli převážně studenti VUT, zejména z řad mezinárodních studentů programu ERASMUS. Praktická část probíhala v roce 2024 v prostorách zkušebny Ústavu stavební a zkušebních hmot Fakulty stavební VUT, kde byly realizovány následující činnosti: příprava a míchání hliněného těsta, ruční výroba hliněných válek a výstavba experimentálních stěn a pilířů s použitím různých typů stavebních dílců a způsobů jejich vyvázání.

Po vyschnutí bylo zhotovené zdivo podrobeno řadě fyzikálně-mechanických zkoušek, jejichž cílem bylo kvantifikovat stavební vlastnosti tohoto typu materiálu. Zkoušky zahrnovaly například testy pevnosti v tlaku, soudržnosti, objemových změn při vysychání a chování zdiva při zatížení. Výsledky mají sloužit jako základ pro další výzkum možnosti využití hliněných válek nejen v památkové obnově, ale případně i v oblasti ekologického stavitelství. V roce 2025 se obdobný stavební experiment uskutečnil v atriu Fakulty architektury VUT.

Workshop významně přispěl k poznání zaniklé stavební technologie, jejíž stopy jsou v českém prostředí doloženy zejména u lidové architektury v oblasti střední a jižní Moravy. Zároveň nabídl studentům jedinečnou možnost prakticky si vyzkoušet historický stavební postup a zapojit se do výzkumu tradičních stavebních materiálů v kontextu současných potřeb památkové péče i udržitelné výstavby.

Martin Novotný
(Národní ústav lidové kultury)

MODROTISKOVÝ PICNIC V LUHAČOVICÍCH

V sobotu 30. 8. 2025 se propojila aktivita dvou subjektů, které zdánlivě nemají nic společného: paměťové instituce, tj. luhačovické pobočky Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, a akciové společnosti Lázně Luhačovice. Obnovený památkový areál Slunečních lázní, patřící Lázním Luhačovice, byl zcela zaplněn zájemci o tematický muzejní program zaměřený na techniku modrotisku připravený pracovníky Muzea Luhačovice. Organizátorka/kurátorka akce věděla, kam sáhnout, když chtěla textilní techniku představit nikoliv jako „fosilii“ vedenou na seznamu nemateriálního kulturního dědictví UNESCO, ale jako aktivitu, kvůli které se vyplatí poslední prázdninovou sobotu zvednout z gauče celou rodinu. Program, který sliboval výstavu, dílny pro děti, přednášku,

workshopy kyanotypie, módní přehlídky, prodej modrotiskových suvenýrů, autorské čtení Romany Košutkové a další aktivity, nelhal. V podmračeném dni byl areál plný fanoušků modrotisku, lázeňských hostů, turistů i fanclubu obou autorů přehlídkových modelů. Vše, včetně stylového občerstvení, se otáčelo kolem tradiční textilní techniky. Kurátorka Blanka Petráková nezapřela muzejnici, když použila podklady shromážděné pro výstavu *Modrá. Modrá barva v tradiční lidové kultuře a v současném designu* (Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, 2023). Na šesti panelech u vstupu do areálu tak sympaticky recyklovala výstavní fundus původní výstavy. Strukturovaný obsah nezahltil balastními informacemi, přičemž návštěvníci ocenili zasazení modrotisku do širšího kulturněhistorického kontextu. Celá akce se odehrávala v duchu zásad *slow fashion* – pomalé módy, k níž udržitelnost, recyklace, zodpovědnost, podpora lokální

tvorby a využívání tradičních řemeslných postupů patří. Až potud příjemný modrotiskový workshop, v příjemném prostředí pořádaný zkušenou muzejní kurátorkou. Pomyslný zlatý hřeb celého dne tvořily dvě komentované módní přehlídky textilní designérky Jany Kubínové a švadleny Miroslavy Psočkové v podání „laických manekýn“ domácího spolku Calma. Práce M. Psočkové provázající modrotiskové akce v muzejním prostředí (např. podzim 2024 Muzeum Blansko) se nesly v duchu tradiční modrotiskové módy a zájemkyně si je mohly na místě zakoupit. Modely Jany Kubínové nezapřely, že jejich autorka patřila ke kmenovým pracovnícům Ústředí lidové umělecké výroby a spolupracovala s designérkami, jako byly Milada Jochcová, Marie Jandorová-Ambrožová nebo v 90. letech Liběna Rochová. Ostatně v jejich modelech vystoupily i členky ženského sboru nesoucího název Vičnovské budové umělkyně, jejichž vystoupení program rámovalo.

Velkou přidanou hodnotou bylo prostředí nově rekonstruovaných Slunečních lázní, s nímž autorka vědomě pracovala. Modré detaily dřevěné fasády Dušana Jurkoviče korespondovaly s modrotiskovými kupony z dílen ve Strážnici a Olešnici (opět recyklát z výstavy 2023), které byly instalovány na stěny převlékacích kabin u bazénu a sluneční terasy. Na rozdíl od Jurkovičovy architektury byl vizuální efekt spadající do kategorie efemérního umění jednorázový – po akci byly kupony smotány, ale vnímavý návštěvník to ocenil.

Spolupráce veřejného a soukromého sektoru v podobě *Modrotiskového picnicu* se ukázala jako oboustranně prospěšná a potvrdila oprávněnost udělení prestižní muzejní ceny Gloria musealis 2024 v kategorii Muzejní počín za rok 2024 právě za toto spojení.

Hana Dvořáková
(Etnografický ústav MZM)

Modrotiskový picnic ve Slunečních lázních v Luhačovicích.
Foto Dana Zelená 2025

JUBILEJNÝ MFF STRÁŽNICE 2025

Už len sám fakt, že sa Medzinárodný folklórny festival Strážnice dostal k svojmu 80. ročníku, svedčí o nosnosti zámerov, ktoré stáli za jeho zrodom, tiež však o životaschopnosti inštitúcie, ktorá ho má v organizačnej gescii. Navyše festival bol veľkou inšpiráciou pri zámere organizovať podobné podujatie na Slovensku – stál v roku 1953 za zrodom folklórnych slávností v liptovskej Východnej, ktoré už ako Medzinárodný folklórny festival Východná začiatkom júla zavŕšili svoj 70. ročník. Ako uvádza vo festivalovom bulletine M. Šimša, riaditeľ organizujúceho Národného ústavu lidovej kultúry, „*když se v roce 1946 Strážnice poprvé otevřela velkému folklornímu svátku, nikdo netušil, že se zrodila tradice, která překoná desetiletí, režimy, hranice i generace*“.

Festival sa za roky existencie rozvinul do štruktúrovaného podujatia s premyslenou pestrou dramaturgiou, početným a vnímavým publikom. Tak oslávil aj tohoročné významné výročie. Na podujatiach „pod holým nebom“ hrá úlohu tiež dôležitý faktor – počasie, ktoré podčiarklo jubilejnú atmosféru a prispelo k pohode účinkujúcich i návštevníkov. K ohlasu festivalu v širokej verejnosti prispievajú tiež rozhlasové a televízne prenosy, a tak napríklad galaprogram *Osmdesátiletá Strážnice* mohli zhladať aj diváci Českej televízie (na stanici ČT art).

Absolvovať celú širokú tematickú i žánrovú paletu viac ako štyridsiati programov jubilejného strážnického festivalu jednotlivcovi nemohol zvládnuť, no snažila som sa vidieť a zažiť atmosféru programov, ktoré ma v ponuke zaujali. Keďže festival navštevujem pravidelne ostatných viac ako desať rokov, iste bol môj výber ovplyvnený aj doterajšími skúsenosťami.

Na Slovensku sú už od roku 1974 jedným z dramaturgických špecifiká Folklorných slávností pod Poľanou v Detve (FSP) tzv. krajanské programy, v ktorých

s veľkým úspechom účinkovali početné folklórne zoskupenia slovenských krajánov z Dolnej zeme, ale aj Francúzska i zámoria. Preto sme privítali strážnickú novinku – program *Naši za mořem*. Bol to odborne výborne pripravený zaujímavý a ľudsky priam dojemný program s takou početnou diváckou účasťou v skanzenovom amfiteátri, že bude potrebné uvažovať o inom mieste uvedenia. Po skúsenostiach z FSP podporujeme zámer Strážničianov pokračovať v cykle vystúpení krajanských kolektívov. Skúsenosť hovorí, že je to obohacujúce pre obe strany – krajanských hostí i domácich divákov.

Súčasťou Strážnice 2025 bol tiež už 43. ročník Detskej Strážnice, ktorej programy majú tradične veľmi dobrú úroveň (komponované scénické programy, ale aj prezentácia detských spevákov a muzikantov v programoch *Zpěváčci a Muzičky*). Mimo iného sa v rámci Detskej Strážnice zúčastňujú aj sedemnásťroční skúsenosti projektu „Tady

jsme doma“, ktorý vedú A. Schauerová a M. Maňáková. Deti v programe *Neobyčejné obyčejnosti* prostredníctvom vybraných výročných zvykov tento rok putovali Valašskom, Slováckom, Horáckom i Brnenskom. Celostátny záber práce s deťmi v školách a v detských folklórnych súboroch v tomto projekte kultivuje vzťah a znalosti detí o jednotlivých fenoménoch tradičnej ľudovej kultúry pretavené do rôzných stupňov javiskovej štylizácie. Úprimný a nepietny postoj zaznel aj vo vypočutom povzbudení pani učiteľky tesne pred začiatkom programu: „A děti, co?! Tváříme se, že nás to baví!“

Symbolické neformálne otvorenie festivalu predstavuje *Setkání u busty Slávka Volavého*, ktoré dobre prepojené s rozhlasovou nahrávkou Volavého rozprávania citlivo oživil spomínaním na legendárneho primáša a riaditeľa strážnického ústavu spisovateľ, publicista a dlhoročný spolupracovník MFF Strážnice J. Jilík. Tohtoročný oslávenec (*1945) stál temer dvadsať rokov ako autor za

Z pořadu *Osmdesátiletá Strážnice*, MFF Strážnice 2025. Foto Tomáš Hájek

Z pořadu *S lidem zasnoubeni*, MFF Strážnice 2025. Foto Michal Adamec

Z pořadu *S lidem zasnoubeni*, MFF Strážnice 2025. Foto Michal Adamec

komornými programami cyklu *Folklorní klub – Slovácká čítanka*, približujúcimi regionálnu literatúru a jej autorov. Na tomto ročníku bol program u príležitosti jeho životného jubilea venovaný jemu. Odovzdal ním zároveň pomyselné autor-ské i režisérské žezlo etnografke H. Beránkovej. Dramaturgicky i režijne boli pôsobivé vystúpenia detí s mamkami (rečňovanky, detské piesne) a hudobné čísla prepájané prednesom J. Jilíka.

Ďalší z programov komornejšieho charakteru, ktorý mal aj v repríze vysokú návštevnosť, bol program *MusEquality* v strážnickej synagóge. Výborná dramaturgia, excelentné muzikantské výkony a neformálna atmosféra uspokojili diváctvo, no viditeľne i samotných účinkujúcich, ktorí jednotlivými číslami predstavili „hranie sa“ s princípmi a motívmi tradičnej ľudovej hudby v autorských dielach od Vivaldiho cez Bartóka po Murenu.

Do komorného prostredia chrámu Nanebovzatia Panny Marie priniesla A. Hřrková vážnu i veselšiu nôtu programom *Nebe podle múz* a predviedla celý vejár žánrov, v ktorých sa zračil vzťah človeka k svätcom.

Ako výbornú oceňujem výstavu dnes už historických fotografií autorky B. Lamrovej, umiestnenú na paneloch pred vstupom do strážnického zámku – sídla festivalu. Fotografka zachytila dobové autentické okamihy „zákulisia“ festivalu.

Súťaž o najlepšieho tanečníka slováckeho verbuňku je už tradične diváckym magnetom, a tak plný amfiteáter Zámek veľmi živo oceňoval výkony osemnástich súťažiacich nominovaných z regionálnych kôl a priam ováciami odmenil aj pokračovateľa tejto tradície – deväťročného Jakuba Bobčíka.

Scénické programy v jednotlivých amfiteátroch (Bludník, Zámek, Zahrada) mali aj na tomto ročníku vysokú návštevnosť a dobrú dramaturgiu, no na uváženie dávam dĺžku niektorých programov. Niekde by stačili režijné „škrty“, ako napríklad v programe *S lidem zasnoubeni*, ktorý mal dobrú koncepciu – priblížiť dejiny inscenovania českého a moravského

ho folklóru od 19. storočia do roku 1945. Taktó „náučne“ postavený koncept si vyžadoval sústredeného diváka, no inscenačný švih výrazne oslabovali príchody a odchody konferenciára – jedného zo spoluautorov tohto inak precízne pripraveného programu.

Nočný program *Pocťa Jaroslavu Jurášskovi* v amfiteátri Zahrada, venovaný významnej osobnosti moravského hudobného a scénického folklóru J. Jurášskovi (1925 – 2005), uspokojil početné, prevažne mladé publikum, oceňujúce nielen ukážky Juráškovej tvorby, ale aj jeho rozprávanie vytvorené prostredníctvom umelej inteligencie.

Pri príležitosti jubilejného ročníku festivalu vysielala Česká televízia živý prenos špeciálne pripraveného sobotného večerného programu *Osmdesátiletá Strážnice*. V pestrej mozaike vystúpili folklórne kolektívy i jednotlivci z českých zemí, Slovenska a zástupcovia zahraničných súborov (Grécko, Keňa). Autori programu – M. Múčková a P. Ryšavý – zvolili premyslenú dramaturgiu reprezentujúcu rôzne prístupy k scénickej práci s folklórnym materiálom doma i vo svete tak, ako ich prinášali a prinášajú autori a interpreti na strážnický festival.

Program M. Vašulkovej a P. Hrbáčovej *Na pátek aj na svátek (lidový oděv v proměnách času)* mal ambiciózný zámer predstaviť pestrosť a funkčný kontext jednotlivých foriem tradičného ľudového odevu. Nočným časom uvedenia a po záplave dojemov z predchádzajúcich programov unaveného diváka mohli upútať režijné „finty“ – napríklad keď autorky programu v krojoch vystúpili zo skrine do inscenovanej obývačky, no moderátor čítajúci dlhšie texty a snažiaci sa o vtípkovanie programu nepomohol.

Nedeľný dopoludňajší program M. Múčkovej *Na strunách Strážnice* v amfiteátri Zahrada prenášal Český rozhlas. Otvárali ho Strážničania piesňami, ktoré zneli v roku 1946 v prvom rozhlasovom vysielaní zo strážnického festivalu. Program pripomenul myjavského primáša Samka Dudíka, ktorý

v Strážnici rád účinkoval, ale tiež debaty o autentickeosti, ktoré v súvislosti s výberom účinkujúcich v minulosti na festivale opakovane prebiehali. Reflektované bolo aj regionálne zastúpenie spevákov a muzikantov v histórii festivalu či prínos niektorých výrazných osobností (J. Nečas, J. Gelnar ai.). Prajné publikum vysoko ocenilo premyslenú dramaturgiu aj výkony účinkujúcich.

Nedeľný popoludňajší program *Roztančené Slovácko aneb slavnosti radosti* v amfiteátri Bludník s dobrým diváckym ohlasom bol venovaný šiestim slováckym regionálnym folklórnym slávnostiam a pripomenul podhubie či vzájomné väzby so strážnickým festivalom.

To najlepšie nakoniec, program završujúci MFF Strážnice, zhrnul esenciu jubilejného ročníka a rozlúčil sa s hosťami zo Španielska, Kirgizska, Kene, Chile (Velfkonočného ostrova), USA a Slovenska. Ocenenia za dlhoročnú spoluprácu s festivalom si v slávnostnej atmosfére prevzali K. Macečková, V. Ondrušová, J. Polášková, A. Schauerová a J. Krist. Vyhlásení boli aj laureáti (jednotlivci i kolektívy) aktuálneho ročníka festivalu a šiesti najlepších tanečníci slováckeho verbuňku.

Orientovať sa v programovej ponuke i v areáli festivalu umožňoval obsažne a prehľadne spracovaný tlačový bulletin. Nuž a nezanedbateľnou súčasťou pohody účastníkov bola aj široká gastronomická ponuka a hygienické podmienky, a to ako pre návštevníkov, tak aj pre účinkujúcich a autorské tímy.

Vzhľadom na bohatú programovú ponuku MFF Strážnice a rozsiahly festivalový areál stíhať pripravené scénické i mimoscénické programy (diskusia, festivalové kino, prednášky, tanečné a hudobné workshopy, krojovaný sprievod, zábavy pri cimbalových a dychových muzikách ai.) je naozaj veľmi náročné, no aj po jubilejnom ročníku festivalu rada konštatujem, že opäť ho navštíviť naozaj stojí za to, čo by iste potvrdilo aj viac ako 41 000 tohoročných návštevníkov!

Hana Hlôšková
(Reca)

FRANTIŠEK VRHEL: VYBRANÉ TEXTY O ETNOLOGII, LINGVISTICE A BORGESOVI. Ed. Marek Jakoubek. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2025, 382 s.

Kniha *Vybrané texty o etnologii, lingvisticke a Borgesovi* predstavuje výber odborných štúdií a esejí lingvisty a etnologa Františka Vrhela, jehož rozsáhlé dielo zúšťavalo dosud rozptýleno v časopisoch, zborníkoch a rukopisných textoch. Editorický výber Marka Jakoubka tak neslouží pouze jako zasvěcený hold pozoruhodnému autorovi, ale také jako důležitý akt záchrany jeho intelektuálního odkazu, který by jinak mohl zůstat nedostupný či opomenutý. Vrhel sám již neměl příležitost své práce uspořádat do podoby souborného díla; publikace tedy vznikla in memoriam – jako vědecká pocta i ediční rekonstrukce myšlenkového prostoru, který přes svou rozptýlenost nese výrazný autorský podpis.

V úvodním eseji *Literatura a etnologie* autor zdůrazňuje, že etnologie a literatura se historicky a tematicky prolínají, přičemž literatura často slouží jako médium kulturní reflexe. V první části o „pražském strukturalismu“ se zaměřuje na Petra G. Bogatyreva a jeho význam pro propojení folkloristiky a strukturalistické teorie. Ve druhé části pak představuje Lévi-Straussovo myšlení v dialogu s pražským strukturalismem, přičemž poukazuje na jeho vliv na antropologickou reflexi mýtu. Vrhel se soustředí na Lévi-Straussovu analýzu struktur příběhů a kontrast mezi přírodou a kulturou. V textu o pojmu „lévi-straussovské torze“ se autor věnuje tomu, jak Lévi-Strauss konceptuálně využívá strukturalistickou lingvistiku k analýze mýtických matic. V eseji *Chaos a etnologie* ukazuje Vrhel, jak pojem chaosu funguje jako kontrastní bod v různých kulturních systémech. Etnologie je zde chápána jako disciplína, která zprostředkovává porozumění řádu prostřednictvím studia chaosu. V textu o „dlouhém trvání“ se inspiruje

Braudelovým konceptem, který aplikuje na jazykové a kulturní paralely. Vrhel se zamýšlí nad dlouhodobými vzorci myšlení v etnolingvistických strukturách. V kapitole o klimakteriu zkoumá kulturní reprezentace menopauzy v různých společnostech. Argumentuje, že biologické jevy jsou interpretovány kulturně specifickými způsoby. Text o Pygmeích si klade otázku, zda jejich studium nepředstavuje stálý a neproblematizovaný tropus v etnologii. V eseji o Wittgensteinovi a Frazerovi autor rozebírá Wittgensteinovu kritiku *Zlaté ratolesti* a zdůrazňuje napětí mezi filozofickou a etnografickou perspektivou. V textu o vlastních jménech se věnuje jejich kulturní funkci, performativnímu rozměru a vztahu k identitě. V eseji o hermeneutice a etnografii sleduje možnosti výkladu významu v etnografickém textu. V kapitole *Jazyk a obraz světa* rozebírá Sapir-Whorfovou hypotézu a její důsledky pro etnologii. Poslední esej této části je věnována pojmu symbolu a jeho transkulturnímu chápání.

V části věnované lingvistice začíná studii o jazyce Pirahã, kde představuje kontroverze kolem jeho gramatické jednoduchosti. Poukazuje na diskuzi mezi D. Everettem a N. Chomskym o univerzálních jazyka. Tři navazující kapitoly se věnují Čestmíru Loukotkovi a jeho výzkumu exotických jazyků – nejprve jazykům nativní Ameriky, pak Papuy-Nové Guineje a nakonec jazykům Formosy. Vrhel představuje Loukotkovu klasifikaci, přístup k jazykové typologii i jeho vztah k etnolingvistice. Následuje studie věnovaná Vladimíru Skaličkovu a jeho přínosu pro lingvistickou antropologii, v níž Vrhel poukazuje na Skaličkovu pojetí jazykových struktur jako kulturně podmíněných. V kapitole o tarahumarštině a utoaztéckých jazycích předkládá autor stručný popis jazykové situace, včetně morfologických a syntaktických rysů. Navazující text *Ontica Tarahumara* se zabývá ontologickými aspekty tarahumarské kultury a jazykem jako výrazem světonázoru. Esej o jazycích nativní Iberoameriky a misiích pojednává o jazykových

ideologiích v kontextu kolonizace. Vrhel zde analyzuje jazykovou politiku a překládá jako nástroj moci. V posledním příspěvku této části se autor věnuje pojmu vnitřní jazykové formy a hledá paralely mezi různými lingvistickými školami. Změňuje se na význam formy pro výpočetní hodnotu jazykového výrazu.

Závěrečná část o Borgesovi začíná studii o vztahu mezi tímto autorem a etnologií, zejména skrze motiv Frazerovy *Zlaté ratolesti*. Vrhel ukazuje, jak Frazerův vliv prostupuje Borgesovými texty jako inspirace pro literární struktury a témata. V textu o povídce *Pierre Menard* se zabývá otázkami autorství, originality a literární reinterpretace s důrazem na intertextualitu. V kapitole o Kafkovi a povídce *Tajný zázrak* rozebírá Borgesovu metafyziku času a lidského údělu. Poslední text ve sborníku je Vrhelovým překladem Borgesovy povídky *Antropolog* (v originále *El etnógrafo*). Antropolog (etnograf), o němž Borges píše, je zde představen jako postava, která s mimořádnou citlivostí k symbolice, jazyku a rituálu odhaluje hlubinné kulturní struktury, čímž ztělesňuje podstatu antropologického poznání.

Četba textů Františka Vrhela není snadná. Wittgenstein ve svých *Rozličných poznámkách* (Praha: Mladá fronta, 1993, s. 89) napsal: „Všechny moje věty je třeba číst pomalu.“ Totéž by bylo možné bez nadsázky říci i o Vrhelovi. Jeho styl psaní je výrazně obtížný: vyznačuje se komplikovanými větnými konstrukcemi, zálibou v neobvyklých termínech a odborně znějících variantách profesního žargonu. Čtenáře navíc často mate nejasně motivovanými otázkami, které nenabízejí odpovědi ani nenaznačují vývoj tezí (např. s. 124), vkládáním komentářů přímo do citací (s. 24–26) nebo ponecháním citací v jazyce původních pramenů (např. s. 327, 329).

Vrhela s Wittgensteinem nespojuje jen stylistická náročnost, ale i forma textů: Vrhelovy eseje i studie připomínají spíše poznámky či komentované výpisky z četby. Tento poznámkový charakter se odráží i v jazykových prostředcích, které autor s oblibou používá: „Odtud:“, „Potud:“, „Ale:“, „Němčéně:“ – výrazivo, které je opět nápadně podobné Wittgensteinovu stylu. Výjimku z této formy tvoří pouze vynikající studie *Teorie aliance a Sto dvacet dní Sodomy*, v níž Vrhel originálně aplikuje Lévi-straussovskou teorii na překvapivý „empirický materiál“.

Za problematické lze označit i skutečnost, že Vrhel pojem *antropologie* používá jako synonymum *etnologie* (např. s. 62, 78, 107, 162, 361). To je přinejmenším sporné jak s ohledem na literaturu, kterou cituje (jež vychází z angloamerické tradice *antropologie*), tak s ohledem na specifika českého vývoje etnografie/národopisu, etnologie a kulturní/sociální antropologie, které nejenže nelze směšovat, ale mnohdy stojí i ve vzájemném rozporu.

Z četby je nicméně zřejmé, že František Vrhel byl mimořádně sečtělý lingvista a etnolog s hlubokou znalostí literatury přesahující oborové hranice. Jeho orientace v textech z etnologie, lingvistiky, etnografie, literární teorie či antropologie je obdivuhodná. Přesto nelze přehlédnout, že se jeho texty většinou omezují na

komentáře, výpisky, přehledové stati, recenzní eseje – byť nesmírně erudované a bohatě vyzbrojené odkazy. Originální studie či nové myšlenky spíše absentují.

Je třeba dodat, že Vrhel působil velkou část svého života v komplikovaných podmínkách komunistického režimu. Avšak všechny statě zařazené do recenzované knihy byly publikovány až po roce 1989, a nelze je proto pokládat za ideologicky či cenzurně omezené. Pokud má recenzovaný sborník představovat výběr toho nejlepšího z Vrheľovy práce, pak na něj v mnohém sedí slova, která prý G. Santayana pronesl na adresu B. Russella: „Měl urozenost, genialitu, vzdělání, nevyčerpatelné nadšení a energii, brilantní inteligenci, byl dokonale čestný a odvážný. Jeho láska ke spravedlnosti byla tak silná jako jeho smysl pro humor. [...] Znal všechny důležité jazyky a byl dobře informován o všem, co se děje ve světě politiky a literatury. [...] A přitom, v celku, vzhledem ke svým schopnostem, selhal. Rozdal se v drobných.“ (Cit. in Jaroslav Peregrin. *Úvod do analytické filosofie*. Praha: Herrmann a synové, 1992, s. 34)

Ondřej Hejnal

(Katedra sociální a kulturní antropologie FHS UK)

PAVEL BULENA – MAGDA KŘIVANOVÁ – NIKOLA POSPÍŠILOVÁ – ILONA VOJANCOVÁ: MUZEUM V PŘÍRODĚ VYSOČINA. Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě, 2021, 119 s.

Publikace *Muzeum v přírodě Vysočina* byla vydána u příležitosti 50. výročí této významné areálové expozice, jejíž

brány se poprvé otevřely veřejnosti v roce 1972, tehdy pod názvem Soubor lidových staveb a řemesel Vysočina. Od roku 2018 je tato instituce neoddělitelnou součástí Národního muzea v přírodě. Text knihy je nejen připomínkou historie a vývoje Vysočiny, ale i reprezentativním dokumentem její současné odborné činnosti a kulturního významu pro oblast Českomoravské vrchoviny, zejména pro její severní část.

Knihy je přehledně členěna do pěti základních částí. První kapitola je věnována expozici Veselý kopec, kam byly rovněž přeneseny významné objekty lidového stavitelství ohrožené zánikem na svém původním místě. Přehledně jsou přiblíženy okolnosti založení této expozice v přírodě, vývoj a význam v rámci české muzejní sítě. Druhá část se zabývá samostatným celkem muzea, jenž byl původně tvořen dvěma objekty vesnické památkové zóny Svobodné Hamry, a to kovářským hamrem a mlýnicí na vodní pohon a památkově chráněným venkovským zámkem s renesanční dispozicí, který byl však vrácen v restituci a dnes již není součástí muzea. Následující část

je věnována známé památkové rezervaci Betlém v Hlinsku, která tvoří významný prvek muzea a představuje autenticky zachované měšťanské domy i způsob života v 18. a 19. století.

Čtvrtý oddíl se zaměřuje na odbornou činnost muzea. Zmiňována je dokumentace lidové architektury a stavebně-historické průzkumy, připomenuta je zakladatelská osobnost Ludka Štěpána (1932–2017). Důležitou součástí této části je i výzkum tradiční lidové kultury a řemesel, stejně jako koncept tzv. oživeného muzea (*museum vivum*), které návštěvníkům přibližuje řemeslnou výrobu, zvyky a každodenní život prostřednictvím interaktivních programů.

Poslední kapitola se věnuje sbírkotvorné činnosti a regionálnímu pracovišti pro tradiční lidovou kulturu Pardubického kraje. Součástí publikace je také příloha se seznamem nemateriálních statků tradiční lidové kultury a řemeslníků oceněnými titulem Nositel tradice Pardubického kraje a také s výběrem z tematických výstav pořádaných muzeem za dobu jeho existence.

Anglické resumé činí knihu přístupnou i zahraničním zájemcům o české kulturní dědictví.

Celkově jde o velmi kvalitní, informativní a vizuálně atraktivní publikaci, která je vhodná nejen pro odborníky v oblasti etnologie, muzejnictví a historie, ale i pro širokou veřejnost se zájmem o tradiční kulturu a regionální dějiny. Kniha důstojně reflektuje padesátiletou historii instituce, která významně přispívá k uchování a popularizaci lidového dědictví České republiky.

Martin Novotný

(Národní ústav lidové kultury)

Articles on the Subject of “Housing in Ethnological Perspective”

From Peripheral Location to Sought-After Urban Neighbourhood: Images of Life and Housing in a Former Workers' Colony (<i>Juraj Janto</i>)	155
“I Am Living My Dream... For Now.” Reimagining Suburban Living in Slovakia (<i>Soňa G. Lutherová</i>)	168
“A Public Place Should Be for Both Roma and Non-Roma.”: The Function and Use of Public Places from an Ethnic Perspective (<i>Michaela Konopíková – Martin Soukup – Tomáš Retka – Lada Víková</i>)	181
Furniture Design at the Centre for Folk Art Production and Its Contribution to the Krásná Jizba Style (<i>Alena Křížová</i>)	197
Furniture, and Table and Bed Textiles in Rural Households in the Pardubice Area in the 16th Century (<i>Josef Svoboda – Martin Šimša</i>)	207

Jubilees and Obituaries

Josef Jančář Has Passed Away (1931–2025) (<i>Martin Šimša</i>)	226
--	-----

Exhibitions

Exhibition “Egg” (<i>Daniel Drápala</i>)	228
The Project and Exhibition of the Same Name “Lace for Marie” (<i>Petra Mertová</i>)	229
Exhibition “Šumava Glass amid the Turmoil of Wartimes” in the Pavilion of Glass (PASK) in Klatovy (<i>Marta Ulrychová</i>)	230
Exhibition “By a Hair’s Breadth: The Story of Zdenka Fantlová” (<i>Marta Ulrychová</i>)	232

News

The International Workshop on the Traditional Construction Technique Using Mud Lumps (<i>Martin Novotný</i>)	233
Spa picnic in Luhačovice (<i>Hana Dvořáková</i>)	234

Festivals

The Jubilee International Folklore Festival Strážnice 2025 (<i>Hana Hlášková</i>)	235
---	-----

Reviews

F. Vrhel: Vybrané texty o etnologii, lingvistice a Borgesovi [Selected Texts about Ethnology, Linguistics, and Borges] (<i>Ondřej Hejnal</i>)	237
P. Bulena – M. Křivanová – N. Pospíšilová – I. Vojancová: Muzeum v přírodě Vysočina [The Vysočina Open-Air Museum] (<i>Martin Novotný</i>)	239

NÁRODOPISNÁ REVUE 3/2025, ročník / Volume XXXV

Vydává / Edited by: Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR / Czech Republic (IČ 094927)

Národopisná revue je odborný etnologický recenzovaný časopis, vychází čtyřikrát ročně, vždy na konci příslušného čtvrtletí. Pravidla recenzního řízení i veškeré další informace pro autory příspěvků i pdf verze jednotlivých čísel jsou zveřejněny na internetových stránkách časopisu <<http://revue.nulk.cz>>. / The **Journal of Ethnology** is a peer-reviewed ethnological journal, published four times a year, always at the end of the respective quarter. The rules of the peer review process and all other information for authors of papers and pdf versions of individual issues are published on the journal's website <<https://revue.nulk.cz/en/o-casopisu/>>

Periodikum je evidováno v mezinárodních bibliografických databázích / The Journal is registered in international bibliographic databases: Scopus, ERIH (European Reference Index for the Humanities), AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities), GVK (Gemeinsamer Verbundkatalog), IBR (Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur) + IBZ (Internationale Bibliographie geistes- und sozialwissenschaftlicher Zeitschriftenliteratur), RILM (Répertoire International de Littérature Musicale), Ulrich's Periodicals Directory.

REDAKČNÍ RADA / EDITORIAL BOARD:

PhDr. Jan Blahůšek, Ph.D., prof. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., PhDr. Hana Dvořáková,
prof. Mgr. Juraj Hamar, CSc., doc. PhDr. Petr Janeček, Ph.D., doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc.,
PhDr. Jan Krist, PhDr. Petra Mertová, Ph.D., PhDr. Martin Novotný, Ph.D., Mgr. Zuzana Panczová, Ph.D.,
prof. PhDr. Martina Pavlicová, CSc., PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D., doc. Mgr. Daniela Stavělová, CSc.,
Mgr. Libor Svoboda, Ph.D., PhDr. Martin Šimša, Ph.D., doc. PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.,
PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

MEZINÁRODNÍ REDAKČNÍ RADA / INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD:

prof. PhDr. Anna Divičan, CSc. hab. (Maďarsko/Hungary), Dr. László Felföldi (Maďarsko/Hungary),
Mag. Dr. Vera Kapeller (Rakousko/Austria), prof. Dragana Radojičić (Srbsko/Serbia),
prof. Mila Santova (Bulharsko/Bulgaria), prof. Dr. habil. Dorota Simonides, Dr.h.c. (Polsko/Poland),
Dr. Tobias Weger (Německo/Germany)

Šéfredaktorka / Editor-in-chief: Lucie Uhlíková

Redaktorka / Editor: Martina Pavlicová

Tajemník redakce / Secretary: Petr Horehled

Překlady / Translations: Zdeňka Šafaříková

Tisk / Print: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání / Publication day: 30. 9. 2025

ISSN 0862-8351 (Print)

ISSN 2570-9437 (Online)

MK ČR E 18807

**NU
LK**